

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

EBU AMR'IN KIRAAT İLMİ
VE
ARAP DİLİNDEKİ YERİ

11378^{c)}

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK

Hazırlayan
Halil İbrahim SABIRLI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜmantasyon MERKEZİ

KONYA – 2002

ÖNSÖZ

“Sizin en hayırınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteneinizdir” buyuran Rasulullah (s.a.v) insanları Kur'an'ı okumaya ve anlamaya teşvik ediyordu. Fakat konuşmaları, kelimeleri teleffuzları birbirinden farklılık gösteren arap kabilelerine mensub insanlar Kureyş lehçesi üzerinde inmekte olan Kur'an'ı kolaylıkla okuyamıyor, güçlük çekiyorlardı. Hadisi şeriflerde belirtildiğine göre Rasulullah Allah'dan kur'an'ı okumayı ümmetine kolaylaştırmasını istemiş sonunda Allah onun yedi harf üzere okunmasını müsaade ve emir buyurmuştur.

Ancak Yedi Harften maksadın ne olduğu Rasulullah tarafından açıklanmamış olup, mahiyetinin tesbiti için bir çok izahlar yapılmıştır. Fakat onun Kur'an'ı okuması ile ilgili olduğu açıktır. Yedi harften maksat yedi kiraat değildir ancak kiraatların yedi harf içinde olunduğu konuyu araştıranların görüp kabul ettiği bir gerçektir.

Biz bu çalışmamızın giriş bölümünde; yedi harf mahiyeti, kiraatlarla yedi harf arasında ki ilişki, kiraatlara yönelik tenkitler gibi konulara yer verdik. Birinci bölümde kiraatların günümüze kadar tevatur yoluyla ulaşan imamlardan Ebu Amr bin Ala'nın hayatı, yetişirmesi ve ilim kişiliği üzerinde durduk. İkinci bölümde ise Ebu Amr bin Ala'nın kiraatını genel özellikleri ile ortaya koymaya çalıştık. Şüphesiz ki kiraatlar konusu daha geniş çaplı çalışmalara konu olabilecek bir alandır. Bu çalışmayı kendimiz için konuya bir giriş, başlangıç olarak görüyoruz. Bu sahaya ilgi duyan kimseler için müracat ettiklerinde ettiklerinde faydalananacakları bir çalışma yapabilmişsek kendimizi bahtiyar hissedip hamdedederiz. Bu vesileyle danışman hocam Prof. Dr. Sayın Yusuf İŞİCİK bey başta olmak üzere kendilerinden istifade ettiğim bütün hocalarımı teşekkürü bir borç bilirim.

Tevfik Allah'tandır.

H. İbrahim SABIRLI

2002

IÇİNDEKİLER

söz.....	I
almalar.....	II
ış.....	1
YEDİ HARF KONUSU.....	1
1. YEDİ HARFİN MAHİYETİ.....	1
2. YEDİ HARFLE İLGİLİ HADİSLER.....	2
3. YEDİ HARFLE İLGİLİ AÇIKLAMALARI HADİSLERLE UYUŞMAYAN ZAYIF GÖRÜŞLER.....	5
4. YEDİ HARF YEDİ LUĞATTIR ŞEKLİNDEKİ GÖRÜŞ.....	7
5. KUVVETLİ GÖRÜŞLER.....	9
1. İbni Kutaybe'nin Görüşü :	9
2. İbnül Cezeri'nin görüşü:	10
3. Kadi Ebu Bekir İbnut-Tayyib'in görüşü	11
4. Ebu'l Fazl Er- Razi'nin Görüşü:	12
5. Subhi Salihin Görüşü	14
6. YEDİ HARF ÇOKLUK İFADE EDER	17
7. MUSHAFİN HATTI YEDİ HARFİN TAMAMINI İÇERMEKTE MİDİR.....	20
KIRAAT İLMİ	23
1. KIRAAT İLMİNİN TANIMI.....	23
2. KIRAATLARIN YEDİ HARF İLE OLAN İLİŞKİSİ	24
3. KIRAAT EŞİTTİR KUR'AN DENİLEBİLİR Mİ?	26
1. Kur'an'la Kiraatların Mutlak Olarak Aynı Şeyler Olmadığını Söyleyenlerin Görüşü.....	27
a. Mekki bin Ebi Talip'in Görüşü:	27
b. Zerkeşî 'nın Görüşü:	27
2. Kur'an'la Kiraat Arasında Fark Görmeyenlerin Görüşü	28
4. KIRAATLARIN KAYNAĞI	29
5. KIRAAT İLMİNİN TARİHİ SEYRİ.....	32
1. Kiraat İlmının Doğuşu ve Yayılması	32

2. Sahabeden Kiraat İlmi ile Meşhur Olanlar :	34
3. Tabiinden ve Daha Sonrakilerden Kiraat İlmi ile Meşhur Olanlar:	36
a. Medine' de Bulunanlar:	36
b. Mekke' de Bulunanlar:	36
c. Küfe' de Bulunanlar:	37
d. Basra' da Bulunanlar:	37
e. Şam' da Bulunanlar:	37
SENETLERİ AÇISINDAN KIRAAT ÇEŞİTLERİ	38
1. Mütevatir Kiraat:	38
2. Meşhur Kiraat:	38
3. Âhâd Kiraat:	39
4. Şâz Kiraat:	39
5. Mevdû Kiraat:	40
6. Müdrec:	40
KIRAATLARIN KİŞİLERE NİSBETİ	41
KIRAAT İMAMLARI	42
1. Nafi :	42
2. Abdullah bin Kesir :	44
3. İbnü Amir :	46
4. Asım	47
5. Hamza	49
6. Kisai :	50
7. Ebu Cafer	51
8. Yakub :	52
9. Halef :	52
KIRAATLARIN TEFSİRE KATKISI	53
İnci Bölüm.....	61
BU AMR BİN ALA cl-MAZİNİ el-BASRİ.....	61

DI VE KÜNYESİ:	61
DOĞUM VE ÖLÜMÜ:	62
EBU AMR BİN ALÂ'NIN YETİŞTİĞİ İLMİ ORTAM:	63
MEKKE:	63
MEDİNE:	65
3ASRA:	66
KÜFE:	67
İLMİ KİŞİLİĞİ VE SİYASI ORTAM:	68
EBU AMR'İN KIRAAT OKUDUĞU HOCALARı:	73
EBU AMR'İN TALEBELERİ:	74
YEZİDİ:	74
DURİ:	75
SUSİ:	75
VII. EBU AMR'İN İMAM ASIMDAN FARKLI OLARAK OKUDUĞU YERLERE İNELLER VE BU FARKLILIKLARIN İZAHİ:	
Saffat Süresi 125-126. ayet	76
Zümer Süresi 53. Ayet	77
sra Süresi 38. ayet:	77
Mu'min Süresi 35. ayet:	78
Yunus Süresi 35. ayet:	79
Kehf Süresi 55. ayet:	80
Kehf Süresi 74. ayet:	80
İsra suresi 76. ayet:	81
II. KIRAATLARA YÖNELİK TENKİTLER	
Noktası Ve Harekesi Olmayan Mushaf Hattının Kıraatların Kaynağı Olduğu İddiası :	83
Kıraatların İtihada Dayandığı İddiası :	87
. KIRAATLARA KARŞI KONULAN OLUMSUZ TAVİR	
ncı Bölüm:	94
3U AMR'İN KIRAATI:	94
İSTİAZE VE BESMELE KONUSU:	94
İDĞAM-I KEBİR KONUSU:	96
EBU AMR'İN İDĞAM-I KEBİR UYGULAMASI:	97
Mütemasil(misli= birbirinin aynı olan) Harflerin İdğamı :	97
Mütekarip Harflerin İdğamı:	99
MED VE KASR KONUSU:	109
PEŞ PEŞE GELEN HEMZELER KONUSU:	110
SAKİN HEMZE KONUSU:	112
I. İDĞAM-I SAĞIR (Sakin Harflerin İdğamı) KONUSU :	113
II. FETH, İMALE VE TAKLİL KONUSU:	117
ÇEŞİTLİ KONULAR:	119
INUÇ:	120
BLİYOGRAFYA:	123

KISALTMALAR

a. : aleyhisselam

age : adı geçen eser.

Bk. : bakınız.

c. : cild.

c.c. : celle celalühü.

Dr. : doktor.

h. : hicri.

Hz. : hazreti.

İst. : istanbul

Ö. : Ölümü

r.a. : radiyallahü anh.

s. : sayfa.

s.a.v. : sallallahü aleyhi vesellem.

Tah. : tahrif.

Ter. : terceme.

Tsz. : tarihsiz

v.d. : ve devamı.

Yay. : yayınları.

GİRİŞ

YEDİ HARF KONUSU

A.YEDİ HARFİN (الأَطْرَفُ السَّبْعَةُ) MAHİYETİ

1- Ahruf kelimesi harfin çoğuludur. Harf lügatte; bir şeyin ucuna ve kenarına sıvri ve keskin kısmına denir. Hece harflerinin her birbirine de bu isim verilmiştir. Harf vecih ve tarz anlamına da gelir.¹ Harf kelimesi kıraat anlamında da kullanılmıştır. Mesela İbnu'l Cezerinin (كَانَتِ النَّحْمَةُ تَقْرَأُ بِتِرَائِهِ وَإِنْ عَامِرٌ) “Şamhılar ibn Amirin kıraati üzerine okuyordu.” Sözünde olduğu gibi²

2- Seb'a kelimesi ;Yedi sayısını belirten bu kelimenin -Yedi Harf meselesi incelenirken- ifade ettiği mana üzerinde iki ayrı görüş ileri sürülmüştür.

a) Seb'a lafzı gerçek anlamunda kullanılmış olup bilinen “yedi” sayısını ifade eder.

b) Terkipteki yedi, gerçek yedi sayısı olmayıp çokluk ifade etmektedir.³ İleride yeri geldiğinde bunun üzerinde duracağız.

Kur'an ilimleri içinde üzerinde en fazla ihtilaf edilen husus “yedi harf” (الأَطْرَفُ السَّبْعَةُ)’ın ne olduğu konusudur. Kurtubi (ö.h.671) ; “Alimler Yedi Harfin ne

¹⁾ Firuzabadi Muhammet bin Yakup, el Kamusu'l-Muhit, (Ter. Asım Efendi), İstanbul, 1330 c. 3, s. 544

²⁾ Subhi Salih (Ter.M. Sait Şimşek, Kur'an İlimleri , s.108 Esra Yay.Konya, 1994)

³⁾ Suyuti Celaleddin Abdurrahman, el-İtkan fi Uhumi'l Kur'an, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut,1973,c.1 s. 78

olduğu konusunda ihtilaf edip otuzbeş ayrı görüş ortaya koymuşlardır.” der.⁴ Söz konusu görüşlerden bazıları konu ile ilgili hadislerin sebebi vürudu ve muhtevasına uygun açıklamalar olmakla beraber bazıları da konu ile alakası olmayan, doğru olması da mümkün görünmeyen dayanaksız görüşlerdir.⁵ Söz konusu görüşlerin önce zayıflarını sonra da kuvvetli olanlarını zikredip değerlendirmelerini yapıp kendi kanaatimizi belirteceğiz.

B. YEDİ HARFLE İLGİLİ HADİSLER

Übey bin Ka'b (r.a) kendisinden rivayet edilen bir hadisi şerifte şöyle demektedir: “Ben mescitte iken adamın birisi namaz kılmak için içeriye girdi ve benim tanımadığım bir kıraatla Kur'an okudu.. Sonra bir diğeri girdi, O’da arkadaşının kinden farklı bir kıraatla okudu . Namazı bitirdikten sonra hep beraber Rasulullah (s.a.v)’ in yanına girdik.. Ben : Ya Rasulallah şu adamı mescide girdi benim bilmemişim bir kıraatla Kur'an okudu. Sonra diğeri girip O’da arkadaşının kinden farklı bir kıraatla okudu .Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) her ikisine de okumalarını emretti. Onlar da okudular.Rasulullah (s.a.v) her ikisinin okuyuşunu da beğendi. Bunun üzerine benim içimi cahiliye dönemindekinden daha şiddetli bir yalanlama ve inkar duygusu kapladı. Rasulullah (s.a.v) içimi kaplayan bu kötü duyguyu hissedince bağıma vurdu. Benden terler akmaya başladı. Sanki Aziz ve Celil olan Allah’ı apaçık bir şekilde görüyordum. Rasulullah (s.a.v); Ya Übey Kur'an bana bir harf üzere oku diye gönderildi. Ben onu kolaylaştır Yarabbi

⁴⁾ Kürtubi,Muhammed bin Ahmed el – Camî' İlahkami'l Kur'an, Mısır , 1966 , c.l.s. 42

⁵⁾ İtr Hasan Ziyaceddin, el-Ahrûf'u's-Seb'a ve Menzilettü'l-Kıraati Minha, Darü'l Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut,1988, s. 122-123

diyerck geri iade ettim . İkinci defa bana iki harf üzere oku diye gönderildi , ben yine ümmetime

kolaylaştır diye iade ettim. Üçüncü defa bana iade ederek yedi harf üzere okumamı emretti.⁶ Buna benzer meşhur bir olay da Ömer bin Hattab (r.a) ile Hişam bin Hakim (r.a) arasında geçmiştir. Olayın Ömer (r.a) şöyle anlatır. Rasulallah (s.a.v) henüz hayatı bir sırada Hişam bin Hakimi Furkan suresini namazda okurken işitti. Okuyuşuna kulak verip dinledim. Ne göreyim, O, Rasulullah (s.a.v.) ' in bana okutmadığı bir takım harflerle okuyordu. Nerede ise namazın içinde iken onun üzerine atılacaktım. Nihayet o selam verinceye kadar kendimi tutup sabrettim. Selam verir vermez hemen yakasına yapışarak, bu süreyi senden işittiğim şekilde sana kim okuttu? diye sordum. Hişam

-Rasulullah (s.a.v) okuttu dedi.

-Yalan söylüyorsun, Rasulullah (s.a.v.) bana o sureyi senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu deyip onu yanımı alarak Rasulullah (s.a.v.)' e götürdüm.

-Ya Rasulallah bunu ben Furkan suresini senin bana okutmadığın bir takım harflerle okurken işitti , dedim. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.) okuey Hişam dedi. O da benim daha önce kendisini dinlemiş olduğum gibi okudu

-Rasulullah (s.a.v.); bu sure böyle inniştir buyurdu. Sonra bana sen de okuey Ömer dedi. Ben de daha önce bana okutmuş olduğu gibi okudum.

Bana da; -Bu Sure böyle indirildi. (إِنَّهُ مِنْ الْقُرْآنِ أُنْذِرَ لَكُمْ سَبْعَةٌ آثْرَجُونِ)⁷ “Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir, onlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz.” buyurdu.⁷

⁶⁾ Müslüm, el-Camii's-Sahih ,Salatül'-Müsafirin ve Kasruha , 101, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330

⁷⁾ Buhari Ebu Abdillah Muhammed bin İsmail , El Camius-Sahih, Fezailü'l-Kur'an , 5

Her ikisi de Kureyşten olan Ömer ve Hişam bin Hakim (r.a.) arasında geçen bu olayı İbn Hacer el Askalani (ö.h. 852) şöyle izah eder; Ömer (r.a.) bu sureyi Rasulullah (s.a.v) 'den eskiden öğretmişti. Hişam ise sonradan müslüman olmuştu ve Peygamber (s.a.v) bu sureyi ona son indiği şekli ile öğretmişti. Ömer (r.a.) ise Rasulullah (s.a.v) 'in "Kur'an yedi harf üzere inmiştir." Hadisinden haberdar değildi.⁸

Yedi harfle ilgili ruhsat İslâm'ın ilk yıllarda değil hicretten sonra verilmiş olmalıdır. Çünkü birinci hadiste adı geçen Ubey bin Ka'b (r.a.) ensardandır.⁹ Ömer (r.a.) ile Hişam (r.a.) arasında geçen olay da bunu göstermektedir. Hişam Mekkenin fethinden sonra müslüman olmuştur.¹⁰ Kur'an-ı Kerim Mekkede Kureyş lisani ile inmekteydi. Medine döneminde insanlar Allahın dinine bölük bölük girmeye başlamış, dilleri lehçeleri birbirinden farklı kabilelere mensup kişiler Kur'an-ı okumakta zorlanmışlardır. Bunu üzerine Allah Teala Peygamberinin dili üzere onların kendi dilleri ve lehçeleri ile okumasına izin verdi.¹¹ Ömer ve Hişam (r.a.) 'in her ikisi de Kureyşten oldukları halde kuraatlarının farklı olması bize şunu göstermektedir; Yedi harfle verilen ruhsat sadece luğat farkına dayanmıyor. Bunun yanında ileride üzerinde durulacağı üzere diğer bazı hususları da içeriyyordu.

⁸⁾ Askalani Şihabüddin İbn Hacer ,Fethü'l-Bari Şerhu Sahihil Buhari, 9/ 22, Beyrut, tsz ; Suyuti, Kur'anın yedi üzere indiğini bildiren hadislerin icvatur derecesine ulaştığını söyler, (Tedribür Ravi Fi Şerhi Takribin Nevevi , 374, El-Mektebetül İlimiyye ,Medine, (1959)

⁹⁾ İbnü'l-Esir, İzzeddin, Usdü'l-Ğabc fi Ma'rifeti's-Sahabe , Tah. Muhammed İbrahim el-Benna – Muhammed Ahmed Âşûr , Kahire, 1970, c. 1, s. 61-62

¹⁰⁾ İbnü'l-Esir, age., c. 4 s.: 145, 5, 398

¹¹⁾ Kevseri, Mehmet Zahid Yedi Harf Nedir (Tcr. İsmail Karaçam , Diyanet Dergisi, c.xcii, sayı 3 Mayıs- Haziran, 1978, 174)

C. YEDİ HARFLE İLGİLİ AÇIKLAMALARI HADİSLERLE UYUŞMAYAN ZAYIF GÖRÜŞLER

a- Yedi harf Kur'an da bulunan helal, haram, muhkem, müteşabih, inşa ve ihbardır.

b-Va'd, Vaid, Mutlak, Mukayyed, Tefsir, İrab, Te'vil dir.

c-Nasih, Mensuh, Hass, amm, mücmel, mübeyyen ve müfesser 'dir.¹²

d- Mutlak – Mukayyed, amm- hass, nass-müevvel, nasih-mensuh, mücmel-müfesser, istisna ve kısımlarıdır.¹³

e-Mukaddem,Muahhar, Feraiz,Hudud, Mevaiz,Müteşabih ve Emsaldır.¹⁴

f- Nahivcilerden nakledilen ; tezkir-te'nis, şart-ceza,tasrif-irab, yeminler ve cevapları, cem –tefrik, tasğır –tazim ve edatıların değişmesidir.

g- İsbat ve icat ilmi, tevhid ilmi,tenzih ilmi,zat sıfatları ilmi , fiil sıfatları ilmi af ve azap ilmi haşır ve hesap ilmi, nübüvvet ilmi ve imamet ilmi¹⁵ Zerkâni bu fikirlerin dayanaksız olup reddedilmesi gerektiğini söyle izah eder.

1) Yedi harfle ilgili sahih hadislerin içeriği bu fikirlere uymuyor. Söz konusu ihtilaf sahabे arasında kıraat yüzünden çıkmıştır.Yoksa bu Kur'anın manası ile ilgili değildir.

2) Bu fikirleri ileri sürenlerin söylediklerinde Kur'anın nazil olduğu yedi harfin tahsisine delalet eden geçerli bir delilleri yoktur. Biz dayanağı olmayan, isbat edilemeyen bir görüşü kabul etmiyoruz.

¹²⁾ Cezeri Muhammed bin Muhammed, en -Neşr fi' l-Kıraatu'l-Aşr, 1/24-25 , Mustafa Muhammed Matbaası, Mısır, tsz.; Suyuti, age., c.1, s.: 83 - ; Zerkeşi Bedruddin Muhammed bin Abdillahel-Burhan fi Ulumi'l Kur'an , Mısır, 1972, c. 1, s.:224-225

¹³⁾ Zerkeşi, age., 1/225

¹⁴⁾ Suyuti, age., 1/49

¹⁵⁾ Zerkeşi, age., 1/224-226

3) Bu görüşlerin bir çoğu birbirine karışıyor ve benziyor. Müstakil fikirler halinde sayılması zor oluyor.¹⁶

Zayıf görüşler arasında yedi harf *meşhur yedi imamın kıraatlarıdır*¹⁷ şeklinde bir görüş daha vardır ki bu fikrin kaynağı İbn Mücahidin (ö.h.324) pek çok kıraat arasından yedisini bir kitapta toplaması ve bu kıraatların sonradan yaygınlaşmasıdır. İkisinin de “yedi” oluşu sadece bir tesadüftür.¹⁸ Bununla ilgili olarak Ebu Şâme;¹⁹ konunun aslı ve esasına dair hiçbir bilgisi olmayan bir cemaat Rasulullah (s.a.v.) “in Kur” an yedi harf üzere indirilmiş sözündeki yedi harfin *meşhur yedi imamın kıraatı olduğunu söylemişlerdir*. Bu kanaatı ibn Mücahid'e²⁰ nisbet etmek büyük hatadır. O böyle bir şey söylememiştir. Bunun O'na nisbet edilmesi bir iştiradır²¹ der.

Sayılan bu görüşler yedi harfi açıklamaktan uzaktır. Çünkü bunlar harf diye isimleudirilmez. Yedi harf Kur'anın kıraatiyla ilgili olmalıdır. İlgili hadisler sahabenin manalarla değil kıraatlarla ilgili ihtilafları üzerine varid olmuştu. Zaten Kur'anın kendisi manasında, ahkamında bir ihtilafın olmadığını söylüyor.²²

¹⁶⁾ Zerkeşî, Muhammed Abdulazîm, Menâhilü'l-İrfân, Matbaatü Isa el-Bâbi, Mısır, h. 1361 c.1, s.:176-177

¹⁷⁾ Zerkeşî, age., c.1, s.:214; Kurtubi, Muhammed bin Ahmed, el - Camî li Ahkâmi'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-Misriye, Kahire, 1967, c. 1 s.: 146

¹⁸⁾ Suyuti, age., c.1 s.: 49

¹⁹⁾ Abdurrahman bin İsmail, Ebu'l Kasım el-Makdisî Şâtribinin kıraatlara dair becîtlerini İbrâzü'l-Meâni Min Hîrzi'l-Emani adlı bir kitapta şerhetmiştir.

²⁰⁾ Ebu Bekir bin mücahid kıraatları ilk defa yedi kıraat olarak tesbit eden kimsedir. Kıraata dair eserler vermiştir. h.324'de vefat etmiştir. (İbnu'l Cczerî, Gayc-tün-Nihaye fi Tabakatî'l Kurra 1/139, Mektebetül Hancı, Mısır, 1932)

²¹⁾ Ebu Şâmc, Abdurrahman bin İsmail, el-Mürşîdu'l-veciz İla Ulumin Tetcallaku bi'l-Kitabi'l Aziz, Tah. Tayyar Altıkulaç, Darus Sadr, Beyrut 1975, s.: 146-147

²²⁾ “Kur'an üzerinde durup düşünmüyorumlar mı? Eğer O, Allah'tan başkasının kâtundan gelmiş olsaydı O'nda birçok tutarsızlıklar bulurlardı” (Nisa 4/83)

D. YEDİ HARF YEDİ LUĞATTIR ŞEKLİNDEKİ GÖRÜŞ

Yedi harf konusunda hayli tarafları olan görüşlerden birisi de yedi harfin Arap kabilelerinden yedisinin dilidir şeklindeki görüşür²³ Ebu Ubeyd , Kasım bin Sellam (ö. h. 224), Ebu hatim Sicistani (ö. h. 225), İbn Atiyye (ö.h. 383), Kadi Ebu Bekir bin Tayyib (ö.h.403), ve Beyhaki (ö. h. 458) bu görüşte olan alimlerdendir.²⁴ Ebu Şâme ‘nin bildirdigine göre bu görüşün temsilcilerinden olan; Ebu Ubeyd Kasım bin Sellam(ö. h. 224); yedi harften maksat arabalarını konuştuğu yedi lugattır . Yoksa bu her harfin yedi vechinin olduğu anlamına gelmez . Böyle bir şeyi biz hiç duymadık. Fakat şunu diyebiliriz ki bu lugatlar ‘Kur’ anda dağıtık bir vaziyette bulunmaktadır. Kur’anın bir kısmı Kureyş, bir kısmı Hevazin, bir kısmı Hüzeyl v.b. lügatler üzere inmiştir²⁵ der.

Bu görüşe sahip olanlar Enes bin Malikten rivayet edilen Hz. Osman (r.a.)’n Mushafları yazmakla görevlendirildiği üç kişilik guruba söylediği “ Sizler ve Zeyd bin Sabit Mushaf’ın yazımında ihtilaf ettiğinizde onu Kureyş lisamı üzere yazınız zira Kur’an onların dili üzere inmiştir ”²⁶ sözünü delil olarak getirirler . Ebu Şâme (ö. h. 665) Hz. Osman (r.a.) ‘in bu sözü Kur’anın yedi harf üzere okunması konusunda ruhsat verilmesinden önce demektir²⁷ der. Hz. Osman (r.a.) in bu sözünü “ çoğunlukla Kureyş lugatı üzere indi ” şeklinde anlamak gereklidir . Zira Kur’ anda Kureyş lügatının dışında bir takım lugatların da olduğu bir gerçektir.

²³⁾ İbnu'l Cezer i,en-Nesr Fil Kiraatil Aşr,c. 1,s.:24

²⁴⁾ Kurtubi,age.,c. 1,s.:43; İbnu'l Cezeri, age.,c. 1,s.:24 ; Zerkeşi, age., c.1 s.: 127

²⁵⁾ Ebu Şâme, age., s.:91

²⁶⁾ Zerkeşi, age.,c. 1,s.:318

²⁷⁾ Ebu Şâme, age.,s. 92

Zerkâni Menahilü'l İrfan adlı eserinde yedi harften maksat arabın yedi lügatı olduğu görüşünü reddederek gerekçelerini şöyle sayar :

1) Söz konusu lügatları tespit edenlerin tespit ettiklerinin dışında pek çok kabileye ait kelime Kur'anda bulunmaktadır. (Necm 53/61) deki (سَابِدُنْ) kelimesi Himyeri lügatındandır. (Yusuf 12/36) da(سَمِيعُ) kelimesi Ummanlı lügatındandır. Bunlar gibi daha kırk kadar arap lügati Kur'an Kerimde bulunmaktadır.²⁸

2) Ebu Ubeyd (ö.h. 224) Kur'anı Kerimin bir kısmı Kureyş, bir kısmı Hüzeyl lügati üzere indiğini söylüyor. Bu ise Allah'ın Kur'anı Kerimin kiraatî ve tilaveti için " yedi harf " ile müslümanlara vermiş olduğu kolaylık prensibine aykırıdır. Çünkü her şahıs Kur'anın bir kısmını kendi diliyle bir kısmında başka bir dille öğrenmek zorunda kalacaktır. Ayrıca konuya ilgili rivayetlerde okunan sure aynı, münakaşa edenler de aynı kabileden olan Ömer ve Hişam' dır. Benzeri bir olayda İbn-i Mesud ile başka bir sahabi arasında geçmiştir ve ihtilafa düşüp doğrusunu öğrenmek için kendisine gelen bu sahabileri Rasulullah (s.a.v.) okutup her birinin okuyuşunun da doğru olduğunu söylemiştir.²⁹ İbn A bdi' l-Berr ilim ehlinin çoğu peygamber (s.a.v.) in " Kur'an yedi harf üzere inmiştir " sözündeki harflerden maksadın yedi lügat olduğu şeklindeki görüşü reddetmişlerdir³⁰ der. Subhi Salih yedi harfi dil ve lehçe farklılıklarına hasretmenin yanlış olacağını söyler.³¹ Yedi harfi yedi dil ve lehçeye hasreden görüş tamamen yanlış değil ancak eksiktir. Çünkü yedi harf bünyesinde farklı

²⁸⁾ Zerkâni, age., c. 1,s.:173—174

²⁹⁾ Zerkâni age. C. 1 s.:173 - 174

³⁰⁾ Ebu Şâme, age. 102—103

³¹⁾ Subhi Salih, (Ter.M.Sait Şimşek Kur'an İlimleri 110)

kabilelerin farklı şiveleri sebebiyle bir takım değişik kıraatların bulunduğu bir gerçekktir . Ama yedi harfin tamamı bu değildir.³²

E. KUVVETLİ GÖRÜŞLER

Alimlerden bazıları yedi harften maksat yedi vecihtir demişlerdir. İbnü Kuteybe (ö.h.276), İbnül Cezeri (ö.h. 833) Kadı İbnü't-Tayib (ö.h.407)³³ Ebu'l Fazl er -Razi (ö. h.290)³⁴, Mekki bin Ebi Talib (ö. h.437)³⁵ ,Ebu Amr ed-Dani (ö.h.444) ³⁶ , Bedrüddin ez—Zerkeşi (ö.h.794)³⁷ ve Subhi Salih³⁸ bu görüşte olan alimlerdendir.Bu görüşe sahip olanların her biri yedi ayrı vecih tesbit etmişlerdir . Ancak üzerinde ittifak ettikleri bir yedi sayısı yoktur. Hal böyle olunca hepsinin tesbit ettikleri vecihler gözönünde bulundurulduğunda sayı yediyi aşmaktadır.

1. İbni Kuteybe'nin (ö.h.276) Görüşü :

Ben kıraatlardaki ihtilaf vecihlerini iyice düşündüm ve onların sayısını yedi olarak buldum .

1. Harekesi değişen fakat sureti değişmeyen kıraat.
2. Fiiliin değişmesiyle değişen kıraat. Bunda mana ve irab değişir, yazılış şekli değişmez.

³²⁾ ÇETİN Abdurrahman, Kur'anın indirildiği yeri yedi harf, İslami araşturmalar sayı 3, s.: 81 Ocak 1987

³³⁾ Zerkâni age 158-159

³⁴⁾ İbnü'l Cezeri en-Nesr,c. 1, s.:27-28 ; Zerkâni, age.,c. 1,s.:158-159

³⁵⁾ Subhi Salih, age., s.: 114-119

³⁶⁾ Çetin, age. ,s.: 72

³⁷⁾ Zerkeşi, age., c. 1, s.: 334-335

³⁸⁾ Subhi Salih, age., s.: 114-119

3. Kelimenin harflerinin değişmesiyle meydana gelen kıraat. Bunda irab değişikliği yoktur. Anlam değiştir sakat kelimenin sureti değişmez.

4. Kelimenin mana ve suretinin değişmesiyle meydana gelen kıraat.

5. Takdim ve tehirle meydana gelen kıraat.

6. Ziyade ve noksanlıktan meydana gelen kıraat.

7. Yazılışı değişip manası değizmeyen kıraat.³⁹

2. İbnü'l Cezeri'nin (ö. h.833) görüşü:

Konu ile ilgili olarak İbnü'l Cezeri şöyle der; yedi harf ile ilgili hadisi şerif üzerinde uzun süre düşündüm. Otuz küsür sene sonra Allah bana bu konuda bir kapı açtı inşaallah doğrudur. Ben sahih, şaz, zayıf ve münker kıraatları inceledim. O kıraatlardaki ihtilaflar şu yedi vecihtir, bunların dışına çıkmıyor.

1. Manasında ve şeklinde bir değişiklik olmaksızın harekelerde meydana gelen vecih

2. Yalnız harekenin değişmesiyle manasının değişmesinden meydana gelen vecih.

3. Kelimenin yazılışı ve harekesi değişmeksiz harflerin ve mananın değişmesiyle meydana gelen vecih.

4. Kelimenin yazılışının değişmesi fakat mananın değişmemesi ile meydana gelen vecih.

5. Manası ve hattaki şekli değişmesiyle kelimede meydana gelen vecihler.

6. Harflerde ve kelimede ziyade ve noksanlıktan meydana gelen vecih.

7. Takdim ve tehirle meydana gelen vecih.

³⁹⁾ Zerkâni, age.,c. 1, s.:152; Cezeri, age., c. 1, s.:27-28; Suyuti, age.,c. 1,s.:214-215; Karaçam, age., s. 90-91

İbnü'l Cezeri bu yedi çeşit ihtilafları saydıktan sonra şöyle der :

Bu yedi vechin dışında kurranın usul kaideleri diye adlandırdığı med (uzatma) farklılıklarını ,ibdal ⁴⁰ revm ⁴¹ işmam ⁴² terkik ⁴³ tefhim ⁴⁴ imale ⁴⁵ feth ⁴⁶ gibi şeyler lafız ve manayı değiştirecek ihtilaflar değildir. ⁴⁷

3. Kadı Ebu Bekir İbnut-Tayyib (ö.h.407)'in görüşü

1. Manası ve yazılışı değişmeden harekenin değişmesiyle meydana gelen vecih.
2. Yazılışı değişmeyip irabın değişmesiyle mananın da değiştiği kıraatler.
3. Yazılış şekli aynı kalan, fakat harflerin değişmesiyle manası da değişen kıraatler.
4. Yazılış şekli değişen fakat manası değişmeyen kıraatler.
5. Yazılış şekli ve manasının değişmesiyle meydana gelen kıraatler.
6. Takdim ve tehirden meydana gelen vecihler.
7. Fazlalık ve eksiklikten meydana gelen vecihler. ⁴⁸

⁴⁰) İbdal: Bir harfin yerine diğer bir harfin konulmasıdır. (İbnü'l Cezeri , age., c. II, s.:121)

⁴¹) Revm: Vakıf halinde zayıf bir sesle harkenin belirtilmesidir (İbnü'l Cezeri age., c.2, s.:121).

⁴²) İşmam: Vakıf halinde ses olmaksızın dudaklar ile kelimenin son harsının harçesinin belirtilmesidir.(İb nu'l Cezeri, age., c.II s.: 120).

⁴³) Terkik : Harfin telaffuz edilirken sesin inceltilmesidir. (İbnü'l Cezeri, age.,c. II,s.:190).

⁴⁴) Tefhim:Harfin telaffuz edilirken sesin kalınlaştırılmasıdır.(age., c. 2, s. :190)

⁴⁵) İmale : Fethanın kesreye, harfi med olan(|)(elif) 'in(ى) (ya) 'ya yaklaştırılarak okunmasıdır.(مَدْ) kelimesinde olduğu gibi . (İbnü'l Cezeri, age., c. II, s.: 29-30)

⁴⁶) Feth: Okuyucunun harfi ağızı açık bir şekilde telaffuz etmesidir (İbnü'l Cezeri, age., c.2 s.: 29 ~ 30)

⁴⁷) İbnü'l Cezeri, age., c. 1, s.: 28

⁴⁸) Kurtubi, age., c. 1 s.: 43 - 44

4. Ebu'l Fazl Er-Razi'nin (H.290) Görüşü:

1) İsimlerin müfredlik, tesniyelik, cemilik, müenneslik, müzekkerlik bakımından değişmesi. (خَالِقُهُمْ لَا مَانِعُهُمْ وَعَفْدُهُمْ رَأْخُوتٌ)
ayetindeki (لَا مَانِعُهُمْ) kelimesinin müfret olarak (لَا مَانِعُهُمْ)⁴⁹
şeklinde okunması ⁵⁰ gibi.

2) Fiillerin çekimlerinin değişmesi. (رَبَّنَا بَاعْدَ بَيْنَ اسْفَارِنَا) ayetinin

(رَبَّنَا بَاعْدَ بَيْنَ اسْفَارِنَا) şeklinde okunması. ⁵¹ gibi.

3) İrabda meydana gelen değişiklik: (وَلَا يُنَهَّى رَأْبَتْ وَلَا شَنَبَرْ)
ayetindeki (ر) (ra) harfinin zamemesiyle (وَلَا يُنَهَّى ر) şeklinde okunması. ⁵² gibi.

4. Ziyade ve noksanlıktan meydana gelen değişiklik (وَمَا فَلَقَ الْذَّكْرُ وَالْأُنْثَى)
ayetindeki (وَالذَّكْرُ وَالْأُنْثَى) kelimesi olmaksızın (مَافَلَقَ) şeklinde
okunması. ⁵³

5. Takdim ve tehdiden meydana gelen değişiklik (وَجَاءَتْ سَكَرَةً أَنْوَرْ بِالْحَقِّ)
ayetinin (الْحَقِّ) şeklinde (وَجَاءَتْ سَكَرَةً أَنْوَرْ بِالْحَقِّ) kelimesinin öne alınması
ve (أَنْوَرْ) kelimesinin sonraya bırakılması⁵⁴ gibi.

6) Bir kelimenin diğer bir kelimeye, bir harfin diğer bir harfle
değiştirilmesiyle meydana gelen vecih (وَإِنْظَرْ إِلَى لِعِظَامِ كَيْنَقِ تُشْرِزْهَا)
ayetindeki (ر) harfinin yerine(ل) harfinin konularak(تُشْرِزْهَا) şeklinde
okunması ⁵⁵ gibi.

⁴⁹⁾ Zırkâni, age., s: 162 - 164

⁵⁰⁾ Müminün 23/ 8

⁵¹⁾ Sebe 34/ 19

⁵²⁾ Bakara 2/ 282

⁵³⁾ Leyl 92/ 3

⁵⁴⁾ Kaf 53/ 19

⁵⁵⁾ Bakara 2/ 259

7. Lehçe farklılıklarından doğan ihtilaf : (وَهُلْ تَكَفِّرُ مُوسَى)⁵⁶
 ayetindeki (لَكَ) ve (مُوسَى) kelimelerinin fetha ile
 okundukları gibi imale ile de okunmaları.⁵⁷

Zerkânî saydığımız bu dört vecihi kitabında zikrederek⁵⁸ Ebu Bekir er-Razi' nin görüşünü tercih eder ve gerekçelerini şöyle sayar.

- 1) Konu ile ilgili rivayet edilen hadisler bu yorumun doğruluğunu destekliyor.
- 2) Hadisi Şeriflerden elde edilen ölçüler bu görüşün tercih edilmesini gerektiriyor. Bu görüşte tam bir mütabakat sağlanıyor. Diğerlerinde bu tam mümkün olmuyor.
- 3) Bu görüş yedi kiraatin dayandığı kuraat ihtilaflarına tamamen uygunluk göstermektedir. Diğer görüşlerde bu uygunluk tam değildir. Lehçe farklılıklarına yer vermemeleri gibi. Halbuki lehçe farklılıklarını şekli bir ihtilaflardır ve yedi harfle ilgili vecihlerde yer verilmesi gereklidir. Nebi (s.a.v)' in Kur'anın indiği harfleri yediye hasretmesi sonra da bizim bu yedinin tesbitine kiraatlarla ilgili rivayet edilebilen lehçe farklılıklarını terketmemiz doğru olmaz. Bu durumda şu iki hatalı sonuçtan birini kabul etmek zorunda kalırız.
 - a) Okuna gelen (lehçe farklılığına dayalı) kimi kiraatler Allah tarafından indirilmemiştir.
 - b) Yedi harfin dışında da Kur'anın nazil olduğu bir harf vardır. Lehçe farklılıklarını yedi vechin dışında tutmakla varılması kaçınılmaz olan bu sonuçların her ikisi de büyük bir hata ve günahdır.⁵⁹

⁵⁶⁾ Tâba 20/ 9

⁵⁷⁾ Zerkânî, age.,c.1, s.: 148-149; İtr Hasan Ziyaeddin,age.,c. 1, s.: 159

⁵⁸⁾ Zerkânî, age.,c.1, s.: 148-154

⁵⁹⁾ Zerkânî, age., c.1 s.: 148 - 151

Zerkânî, ibn Kuteybe (ö.h.270) ve İbnul Cezerinin (ö.h.833) lehçe farklılıklarını ihmâl etmiş olmalarına işaretle “ Ne kadar şaşılacak bir şeydirdir ki bu iki büyük alim lehçe farklılıklarını ve bu vecihle ilgili eda yollarını itiraf ettikleri halde Kur’ânın indiği yedi harf içine bunu koymamışlardır. Bu en haklı ve ince noktaya Râzi varmuştur.”⁶⁰

4) Diğer görüşlerde olduğu gibi tenkit edilebilecek bir yönü bulunmamaktadır. Zerkânî bu görüşün alimlerden pek çöguna ait olduğunu İbn Kuteybe, İbn Cezeri, İbn Tayyib gibi alimlerin görüşlerinin de buna yakın olduğunu, müteahhirinden tahkik ehli ed-Dimyatî (ö.h.1118), Muhamînet Bahît el -Mutîî (ö.h.1354) gibi alimlerin de bu görüşü benimsediklerini, bunun da bir tercih sebebi olabileceğini söyler.⁶¹ Subhi Salih bu görüşü harflerdeki ihtilaf vecihlerini açıklamaması, fiillerin mazı, muzarı ve emir çekimlerini başlı başına özel bir vecih olarak ileri sürmesi yönü ile tenkit eder. Bunların irab farklılıklarını temsil eden vechin kapsamına girdiğini söyler ve yedi harfin izahını şöyle yapar.⁶²

5. Subhi Salihin Görüşü

1) Mana ister değişsin, ister değişmesin irab vecihlerindeki farklılıklardır Mananın değişmesine misal, Allah Teala'nın şu sözüdür.

(فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلَامِ قَنَاطِعَيْهِ) ⁶³ Bu sözler şu şekilde okunmuştur. (كَلَامِ) (أَدَمَ) (فَتَلَقَّى) (رَبِّهِ مِنْ) Kelimesinin ref'i ile. Mananın değişmediğine misal ⁶⁴ (وَلَا يَعْلَمُنَارَ كَاتِبَتْ وَلَا شَهِيدَ)

⁶⁰⁾ Zerkânî, age., c. 1, s.:156-157

⁶¹⁾ Zerkânî ,age., c. 1, s.:151

⁶²⁾ Subhi Salih, age., s.: 121-122

⁶³⁾ Bakara 2/37 Meali:” Derken Adem Rabbinden kelimeler belleyip aldı.”

⁶⁴⁾ Bakara 2/37 Meali:” Derken Ademe Rabbinden kelimeler geldi.”

kelimesinin ref'i şeklinde de okunmuştur.⁶⁵

2) Harflerde olan farklılıktır. Bunda mana değişir ama suret değişmez ki bazen bu, nokta farklılığıyla ifade edilir. (تَنْلَوْنَ، -يَنْلَوْنَ) misallerinde olduğu gibi. Ya da suret değişir ama mana değişmez.

(الصِّرَاطُ = السِّرَاطُ = أَطْسِيرَاتُونَ) ve misallerinde olduğu gibi.

3) İsimlerin İfrad, tesniye ve Cem'i ile müzekerlik ve müennesliğinden farklılıktır. Mesela : (لَا مَا نَبِأْتُمْ) ⁶⁷ ayetinde geçen (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ⁶⁸

kelimesi müfred olarak (لَا مَا نَبِأْتُمْ) şeklinde okunmuştur.

4) Bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılmasıdır. Bu kelimeler genellikle eş anlamlı olup değişik kabilelerde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Nitelik (كَلِحْقَنِ الْمَنْذُورِ) ⁶⁹ (الصَّوْفُ) ⁷⁰ şeklinde de okunmuştur. Yahut mahrecleri birbirine çok yakın kelimelerin birbirlerinin yerine okunması şeklindeki ihtilafır. Lafız yönüyle birbirleriyle çok yakın olmaları mana yönüyle de yakınlıklarını göstermektedir. Misal: (طَلْعٌ) ⁷¹ (طَلْعٌ) şeklinde de okunmuştur.

5) Genel olarak Arap dilinde yahut özel ifade şekli içerisinde takdimi ve te'hiri bilinen takdim ve te'hir ihtilafıdır. Allah'ın kendisi yolunda savaşarak cennet karşılında Allah'ın kendilerinden can ve mallarını satın aldığı mü'minlerle ilgili sözünde geçen (فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ) ⁷² kelimeleri ⁷³

⁶⁵⁾ Bakara 2/282 Meali: "Yazıcıya da şahitlik edene de asla zarar verilmesin."

⁶⁶⁾ Tur 52/37

⁶⁷⁾ Mu'minun 23/8

⁶⁸⁾ Karia 101/5

⁶⁹⁾ Vakia 56/ 29

⁷⁰⁾ Tevbe 70/111

şeklinde de okunmuştur. EbuBekir'in (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ⁷¹) yerine (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ⁷²) şeklindeki kiraatına gelince bu, tevatür derecesine ulaşamamış âhâd bir rivayettir. Sahabe içmâsına ters düşdüğü için şazdır.⁷³

6. Arapların adeti olduğu üzere cer ve atîf harflerinin bazen hazfi ve bazen de isbatı gibi cüz'i ilave ve eksiklikler şeklindeki farklıktır. Fazlalığa misal: Tevbe suresinde geçen (وَأَعَرَّ لَهُمْ جَنَاحَتِي شَجَرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ⁷⁴) ayeti.⁷⁵ (سِنِ تَبَيْهَا الْأَنْهَارُ...) şeklinde de okunmuştur. Her iki kiraat da mütevatirdir. Her ikisi de resmi mushafın yazılışına muvafiktir.⁷⁶ (سِنِ) harfinin fazlalığı Mekki Mushafa, öbür kiraat da diğer mushaflara muvafiktir.

Eksiğe misal: Bakara suresinde (وَقَالُوا إِنَّ اللَّهَ وَكَذَّابٌ سَخَانَةُ⁷⁷) siz olarak (قَالُوا إِنَّ اللَّهَ⁷⁸) şeklinde de okunmuştur ki bu kiraat Şam mushafına muvafiktir.⁷⁹

7. Meftuh okuma ve imale, terkik ve tashîm hemz ve teshîl, müzaraat harfinin meksur okunması, bazı harflerin dönüşmesi, müzekker mimlerini işbaşı (dolgun olarak okunması), bazı harekelerde işmam gibi lehçe ihtilaflarıdır. Misaller: (بَلَى قَادِرُنِي... ، وَهُلْ أَنَا كَهَدِيْشَ سَوْسِي⁸⁰) sözlerinde geçen (بَلَى مُوسِي ، اَنَا مُوسِي) kelimeleri kesreye imale edilerek okunmuştur. Yine (بَلَى هَبِيرًا⁸¹ ، هَبِيرًا⁸²) kelimelerinde “re” harfinin ince okunması ve (اَلْقَلَّةُ، الْصَّلَّاقُ⁸³) kelimelerinde “lâm” harfinin kalın sesle kiraati mevcuttur.⁸⁴

⁷¹⁾ Kâf 50/19

⁷²⁾ Subhi Salih, age., s.: 116 - 117

⁷³⁾ Tevbe 9/100

⁷⁴⁾ Subhi Salih, age., s.: 117 - 118

⁷⁵⁾ Bakara :2/116

⁷⁶⁾ Tâha:20/9; Kiyamet75/4

⁷⁷⁾ Suphi Salih, age., s.: 118 - 119

Göründüğü gibi yedi harf yedi vecihtir diyen alimlerimizin görüşleri birbirinin aynı değildir. Birisinde yer alan madde diğerinde yer almamış birinin tek madde de zikrettigini diğeri iki madde halinde göstermiştir. Subhi Salih kendinden önceki alimlerin yaptıkları yorumları tenkit ederek yaptığı yorumunun dördüncü maddesinde bir kelimenin yerine eş anlamlı bir kelimenin kullanılmasını zikredip (كَلَّمَتُهُنَّ أَنْفُسُهُنَّ) ayetinin⁷⁸ (كَلَّمَتُهُنَّ أَنْفُسُهُنَّ) şeklinde de okunduğunu, ayrıca lafız ve mana olarak birbirine yakın olan (طَلِيعَتُهُنَّ أَنْفُسُهُنَّ) ayetinin (طَلِيعَتُهُنَّ أَنْفُسُهُنَّ) şeklinde de okunduğunu nakletmiştir. Halbuki bu rivayetler şazdır ve Subhi Salih' in şaz⁸⁰ olarak değerlendirdip yedi harfin takdim-tehir vechine örnek olarak kabul etmediği (وَمَا ذَرَتْ سَكْرَ الْحَقِّ بِالْزُّرْتِ) kiraati ile aynı değerdedir. Söz konusu her üç rivayet te meşhur ve mütevatır on kiraat içerisinde yer almamaktadır.⁸¹ Subhi Salih'in yorumunda da vecihlerin yediye tamamlanması için şaz rivayetlere yer verilerek bir zorlanmanın yapıldığı görülmektedir.

F. YEDİ HARF ÇOKLUK İFADE EDER

Yedi harften maksat bilinen yedi sayısı olmayıp⁸² kolaylık , genişlik ve çokluk murad edilmiştir. Bu görüş kadi İyaz'a (ö.h.554) nisbet edilmektedir.⁸³ Müfessir Kasımı 'de aynı kanaattedir.⁸⁴ Bu görüşe göre el- Ahrufu's-Seb'a

⁷⁸⁾ Karia 101/ 5

⁷⁹⁾ Vakia 56/ 29

⁸⁰⁾ Şaz : Makbul bir ravinin kendinden daha makbul olan bir raviye muhalif olarak yapmış olduğu rivayettir. (Subhi Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İslahları, ter. Yaşań Kandemir, Ankara, 1973, s.: 165)

⁸¹⁾ bk. Muhammed Salim Muhaysin, el-Mühezzeb fi'l-Kıraatil-Aşr, Mısır, 1969, s.: 392, 464, 373-374; cl-İşradatu'l-Celiyye fi'l Kiraati's-Seb'i 440-441

⁸²⁾ İbnu'l Cezeri, agc., c. 1,s.: 25-26

⁸³⁾ Suyuti, agc., c. 1 s.: 45; Zerkâni, agc., c. 1, s.: 174

⁸⁴⁾ Çetin , agc., s.81

terkibindeki “es – Seb’ a “ dan belli bir sayı kastedilmemiştir. On’lu sayıarda yetmiş’in yüz’lü sayıarda yediyüz’ün çokluk ifade etmesi gibi birli sayıarda da yedi çokluk ifade eder. Nitekim 7, 70, 700 sayıları Kur’ an hadis ve Arablar nezdinde bazen çokluk için kullanılmıştır.⁸⁵ Kur’ an ve Hadislere baktığımızda söz konusu kullanımları çokça görmemiz mümkündür.⁸⁶

*كُلُّ هَبَةٍ أَنْتَ سَبْعَ سَابِلٍ فِي كُلِّ شَبَلٍ إِمَّا هُبَّةٌ*⁸⁷

*إِنْ تَسْتَعْزِزْ لَهُمْ سَبْعِينَ سَرَّةً فَلَمْ يَغْنِ اللَّهُ لَهُمْ*⁸⁸ gibi

ayetlerde sayıların bizzat kendilerinin kastedilmeyip çokluk ifade ettiğİ açıktır. Tevbe suresi 80. Ayetinin açıklanmasında Hamdi Yazır (ö.1944) yedi, yetmiş ve yediyüz sayılarının mutlak olarak çoklukta sayı olduğunu söyler.⁸⁹ Müfessir Nesefî’ de (ö.h.710) aynı kanaattadır.⁹⁰

Subhi Salih konumuzla ilgili olarak şöyle demektir. Alimlerin şu soruyu sormaları kaçınılmazdı. Sayı şu yedi harfe münhasır midir, yoksa bundan maksat, okuyucu için bir kolaylık ve genişlik midir? Burada hasrı uzak görenler, tevatür derecesine ulaşan naslardan kaçınmada aşırı gitmekteker. Kaldı ki nassların yedi sayısını çokça zikretmeleri ,yedi sayısının kastedilmediğini akıl dışı bırakmaktadır. Özellikle hadis,direkt olarak vahyi ve nuzulu konu ediniyorsa. Bu gibi durumlarda Rasulullah haberi kapalı olarak anlatmaz ve mesumu olmayan bir sayıyı zikretmez Sahabe alimleri itikatla ilgili olan bir hususta böyle bir şey nakletmemişlerdir . Ama hadislere aldırit etmeyen ve onları terk etmede yahut onları zahirlerinden başka manada kullanmada işi aceleye getirenler şu görüşü

⁸⁵⁾ Çetin, aye, s.: 81

⁸⁶⁾ İbnü'l Cezeri, aye., c.1, s.: 25 - 26

⁸⁷⁾ Bakara 2/ 261 “Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır ...”

⁸⁸⁾ Tevbç 9/ 80 “Onlar için yetmiş kez af dileşen de Allah onları affetmeyecektir.”

⁸⁹⁾ Hamdi Yazır “Hak Dini Kur’ an Dili “ c.7,s.:5161

⁹⁰⁾ Ebu'l Berekat en –Nesefî, Eda Neş ., İstanbul, 1993 c. II,s.: 460

ileri sürdürüler. Yediden maksat sayının kendisi değildir. Ondan maksat kolaylık ve genişliktir...dediler. Lakin Suyuti bu görüşü naslara dayanarak güçlü bir şekilde reddetmektedir. O halde burada yediden maksat çokluk değildir. Aksine alimlerin çoğunun anladığı şekilde hasr ifade etmektedir. Bu sebepledir ki, bu belli sayıyı araştırıp bulmaya önem vermişlerdir.⁹¹

Subhi Salih'in dediğinin aksine yediyi çokluk manasında anlayanlar naslardan uzaklaşmamışlardır. Sadece yorumları farklı olmuştur. İlgili hadislerde yedinin çokça zikredilmesi de yedinin hasr ifade ettiğini göstermez. Daha önce de geçtiği üzere yedi çokluk ifade eden rakamlardandır. Alimlerin çoğunun yediyi gerçek anlamında anladıklarına gelince bu doğrudur. Ancak üzerinde ittifak edilmiş bir yedi vecih yoktur. Bundan başka "yedi"yi çokluk ve kolaylık olarak değerlendirirsek yedi harf gerçeğine ne gibi bir zararı olabilir? Üstelik Peygamberimiz (s.a.v.)' den ve ashabından yedi harfi açıklayıcı kesin bir bilgide nakledilmemiştir. Aksine ilgili rivayetler incelendiğinde yedi harfin ne olduğunu açık seçik ortaya koymak yerine bunlarda hep kolaylık esasının uygulandığı görülmektedir. Bunun yanında bu mesele itikadi bir mesele de değildir.⁹²

Göründüğü üzere alimlerimiz yedi harfin mahiyetiyle ilgili "çok şeyler söylemişlerdir. Bunlar içerisinde yedi harfi yedi vecih olarak anlayıp ilgili rivayetlerden söz konusu vecihleri tespit etmeye çalışanlar da herhangi bir belli yedi vecihte ittifak edememişlerdir. Bu yorumların birbirinden farklı maddeleri göz önünde bulundurulup tek tek sayıldığında sayı yedyi geçmektedir. Yedi harfi çokluk ifade eden ümmiye sağlanmış bir kolaylık olarak değerlendirmek daha

⁹¹⁾ Subhi Salih, agc., s.: 108 - 109

⁹²⁾ Çetin ,agc., s.: 82 - 83

doğru olacaktır. Bu görüş yedi harfle ilgili birbirinden farklı bütün vecihleri içine almakta ve tenkit edilebilecek bir husus içermemektedir.

G. MUSHAFİN HATTI YEDİ HARF'İN TAMAMINI İÇERMEKTE MİDİR?

Bu konuda alimler arasında üç ayrı görüş ortaya çıkmıştır.

1) Hz. Osman'ın yazdırdığı mushafalar yedi harfin tamamının tatbik edilebileceği bir şekilde idi.⁹³⁾ Bu görüşün sahipleri ümmetin Allah tarafından indirilmiş olan yedi harften bir kısmını ihmali etmiş olamayacağını söylerler. Sahabe Ebu Bekir (r.a)'in yazdırılmış olduğu mushaftan yazılarak çoğaltılmış olan Hz. Osman (r.a) mushafaları üzerinde icma etmişlerdir derler. Ebu Bekir (r.a) yanında bulunan sahifeler yedi harfi içermekte idi ve Hz. Osman (r.a) 'in mushafaları da aynen onun gibi yedi harfi içerecek şekilde yazılmıştır.⁹⁴⁾ Kadi Ebu Bekir (ö.h.407) bu kanaatte olanlardan olup şunları söyler; Sizin zennetiğiniz gibi Osman (r.a) insanları tek harf, tek kıraat üzere cemetmiş değildi Bilakis onları yedi harf üzere okuma konusunda cemetmişti ve bunu şunun için yapmıştı. Nebi (s.a.v) okumuş olduğu bir kıraatın sakit olmaması, eserinin ortadan kalkıp resminin bozulmaması ve ondan sonra bu kıraatları okuyan bir okuyucunun kendisinin Allah'ın indirmediği bir şeyi okuyor olduğunu zannetmesin diye yaptı. Osman (r.a) insanların bu yedi harfin tamamını öğrenme ve tanımı konusundaki ihtiyaçlarını gördü ve çoğallığı mushafalara bunları yazdırıp onlardan her bir

⁹³⁾ Zerkânî, age., c. 1, s.: 161; Ebu Şâme, age.,s.: 136

⁹⁴⁾ Zerkânî, age., c. 1, s.: 161

mushafı bir bölgeye gönderdi ki bütün kıraatler korunup muhafaza altına alınmış olsun.⁹⁵

Zerkânî Osman (r.a)'in mushaflarının yedi harfin tamamına şamil olduğunu birine göre okunamayan bir vechin diğer bir bölgenin mushafına göre okunabildiğini söyleyerek – daha önce geçtiği üzere- yedi harfi izah ederken tercih etmiş olduğu görüşündeki takdim-tehir, ziyade-noksan vb. diğer vecihlerin her birinin hangi bölgenin mushafına uygun olduğunu örnekleri ile anlatır.⁹⁶

2) Osman (r.a)'in muhafları sadece bir harfi içermektedir.⁹⁷ bu görüşün öncülerinden olan İbn Cerir et-Taberi (ö.h.310) şunları söyler: "Ümmet Kur'anı korumakla emrolundu. Yedi harfin hangisi ile okuyacağı konusunda ise serbest bırakıldı. Bu aynen yeminini bozan zengin kimsenin, on kişiyi doyurmak , yahut giydirmek veya bir köle azad etmek arasında muhayyer bırakılması gibidir. Böyle bir kişi keşfaretin bu üç çeşidinden hangisini yerine getirirse sorumluluktan kurtulur. Aynen bunun gibi, ümmet yedi harf konusunda muhayyer bırakıldı. Sahabede bir harfi tercih etmesini gerektiren –ümmetin fitneye düşme korkusu gibi-sebeplerden dolayı bir harfi seçti... Osman (r.a) insanları bir harf üzere okumaya sevk ve teşvik etti. Yine bir mushaf üzere onları toplayıp diğerlerini yaktırdı." ⁹⁸ Yine Taberi (ö.h.310) Sahabe nasıl diğer harfleri terk etmiş olabilir denilecek olursa şunu söylez; Nebî (s.a.v) 'in yedi harfi okutup öğretmesi vücup ifade ediyor olmayıp ibahе ve ruhsat anlamında idi⁹⁹ der.

⁹⁵) Ebu Şâme, age., 143-144

⁹⁶) Zerkânî, age., s.:162-164

⁹⁷) Ebu Şâme, age., 138; Zerkânî, age.,s.: 162 - 164

⁹⁸) Ebu Şâme, age. 139-İbnu-l Cezeri age. 31

⁹⁹) Ebu Şâme, age. 140

3) Yedi harften ancak Osman (r.a)'in yazdırdığı mushafların hattına uyan ve Arza-i Ahira'da Nebi (s.a.v)'in Cibril (a.) 'a arz ettiğini içine alan kısım kalmıştır.¹⁰⁰

Kurradan Ebu'l Abbas Ahmet bin Ammar (ö.h.440) "...Bu konuda görüş beyan eden kimselerden mütehassislerin söyilediği en doğru söz; Bugün bizim okumakta olduğumuz kıraatler Kur'anın kendisiyle indirildiği yedi harfin sadece bir kısmıdır." ¹⁰¹ der.

Mushafın noktasız ve harekesiz hali göz önünde bulundurulduğunda yedi harfle ilgili kimi rivayetlerdeki vecihleri mushaf üzerinde tatbik etmek mümkün olmaktadır. Misal olarak verecek olursak irab farklılığını esas alan veche örnek olarak verilen Bakara suresi (فَلَقِي أَدْمَمْ مِنْ رَبِّهِ كَلْمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ) ayeti (فَلَقِي أَدْمَمْ مِنْ رَبِّهِ كَلْمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ) şeklinde de okunabilir. Harflerde olan farklılığa esas olan vecih (يَعْلَمُونَ) kelimesinin (تَعْلَمُونَ) şeklinde de okunması gibi. Yine takdim ve tehiri esas alan vecih (فَيَقْتَلُونَ وَيُقْتَلُونَ)örneğinde olduğu gibi lehçe farklılıklarına dayanan vecih(أَنَا) ve (موسى) kelimelerinin imale ile de okunabilmesi gibi bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Mushafın hattı birden fazla harfi okumaya müsaittir. Osman (r.a)'in yazdırdığı mushaflar arasında da bir takım değişik vecihlerin tatbik edilmesine müsait farklılıklar vardı.¹⁰² Taberinin dediği gibi ümmet harfler arasında muhayyer bırakılmış idi. Ancak bu, mushafın diğer harflerden bazılarını içermemiği anlamına gelmez. Osman (r.a)'in değişik bölgeler için yazdırdığı mushaflar yedi harften bir kısmını tatbik etmeye müsaitti. Her bir mushafla beraber okuyusu o mushafa uygun olan okuyucu ve muallim bir kişi

¹⁰⁰) Zerkâni, age, s. : 162 – 164, Cezeri, age, 1/130

¹⁰¹) Ebu Şâmc age. 140

¹⁰²) Misaller için bk. İbn Ebi Davud es-Sicistani, Kitabü'l Mesahif ,39-49 Tah.Dr Arthur Jeffery , Rahmaniye Matbaası, Mısır, 1936

göndermişti.¹⁰³ Bununla beraber sahabenin icma ile kimi ziyadeler mushafarda gösterilmemişti.¹⁰⁴ Sahabe kendilerinin muhayyer bırakıldıkları¹⁰⁵ bu konuda ümmetin maslahatı için böyle yapmışlardır.

Bugün elimizde bulunan noktalanmış ve harekelenmiş mushaf ise lehçe farklılıklarına dayalı vechin tatbikine müsait olmakla beraber, noktaları ile harf farklılığına dayalı vechin, harekeleri ile de irab farklılıklarına dayanan vechin, tatbikine müsait bulunmamaktadır. Ancak Kur'an okuyucuları rivayet yoluyla günümüze kadar gelen ve mushafın önceki şekli üzerinde tatbiki mümkün olan kiraatları özel bir eğitimle öğrenmeye ve okumaktadırlar.

II. KIRAAT İLMİ

A. KIRAAT İLMİNİN TANIMI

Kiraat (القراءات) kelimesi arapça da toplamak, toplanmak ilave etmek anlamındaki Ka-ra-e (قراءة) kökünden türetilmiş bir mastar olan (قراءات) Kiraetün kelimesinin çoğuludur.¹⁰⁶ Terim olarak ise Kur'an'ın kelimelerinin okunuş şekillerini ve bu okunuşlarla ilgili farklılıklarını nakledenlerine dayandırarak bilmektir.¹⁰⁷ Burada söz konusu edilen Kur'an yazısının nokta ve harekenin konulmasından önce okunması mümkün olan

¹⁰³⁾ İbu Ebi Davud, age., s. : 39 – 49; Zerkânî, age.,c. II, s.: 406

¹⁰⁴⁾ Zerkânî, age.,c. I, s.:163

¹⁰⁵⁾ Hadiste "...onlardan kolayınıza geleni okuyun " denilmiştir.

¹⁰⁶⁾ er -Razi Zeynuddin Muhammed bin Ebu Bekir, Muhtaru 's Sihah, Beyrut, 1985, s.:526

¹⁰⁷⁾ Ebu Şâme , İbrazi'l Meani min Hirzi'l- Emani, Maṭbaatü Mustafa el Babi, Kahire, 1981, s.:12

farklılıklarındır. Bunlar da İrabdaki değişiklikler idgam, imale, feth, tefhim, terkik, işmam, revm, ibdal vb. uygulamalardır.

B. KIRAATLARIN YEDI HARF İLE OLAN İLİŞKİSİ

Yedi kıraat Yedi harften midir değil midir, veya kıraatlarla yedi harf arasındaki ilişki nedir? Sorusuna Alimlerimiz cevap ararken bir takım farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İbnül Cezeri konuyu incelerken; bu büyük bir mescedir, Alimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir der.¹⁰⁸ Bu konuda üç ayrı görüş ileri sürülmüştür.

Birinci Görüş : Yedi kıraat ile Yedi kıraati ona tamamlayan üç kıraat ve diğerlerinin tamamı Yedi harfden sadece bir harfi teşkil eder. O da Hz.Osman (r.a)'in mushafi yazdırdığı harf olup diğerleri halifenin emri ile terk edilmiştir. Bu görüşe sahip olanlar ; et-Taberi (ö.h 310) , İbnü Abdi'l-Ber (ö.h.463) gibi kimselerdir.¹⁰⁹

İkinci Görüş : Kıraatı Aşere içerisinde bulunsun veya bulunmasın sabit olmuş olan kıraatların toplamı Kur'an'ın kendisi ile indirilmiş olduğu yedi harfin toplamını oluşturur. Bu görüş sahiplerinden bazlarına göre, yedi harf tevatür derecesine ulaşan nakillerle günümüze kadar gelmiştir. Bu görüş ehli kalamdan bir gurup ile kurraya mahsustur. Bunlar bu görüşlerine Sahabe ve onlardan sonra gelenlerin Allah'ın, peygamberine indirmiş olduğu bir vahyi terk etmelerinin

¹⁰⁸⁾ İbnul Cezri, age.,c. 1 s.: 131

¹⁰⁹⁾ İbn Hacer, age., c. 9, s.: 26

mümkün olmayacağıni, aksi halde Allah'a ası olmuş olacaklarını delil olarak getirirler.¹¹⁰

Üçüncü görüş : Kıraatların tamamı yedi harfin bir kısmını oluşturur. Bu görüşte olanlardan Mekki bin Ebi Talib (ö.h.437)" İmamlardan olan rivayetleri sahih olup, insanların bugün okumakta olduğu kıraatların tamamı Kur'an'ın kendisi ile indirildiği yedi harfin bir parçasıdır,"¹¹¹ der. Ebu'l - fazl er-Razi (ö.h.290) de aynı görüşte olup, yukarıda zikredilen üç şartı taşıyan kıraatların yedi harften olduğunu söyler.¹¹² İbn Hibban (ö.h.354) bu konuda şöyle der; " Bugün elimizde tedavül edip duran yedi kiraat , yedi harftendir başka değil. Sahabe , insanların Kur'an hakkında ihtilafa düşmelerinden korkup Kur'anı bu yedi harften birisi üzere toplamayı gerekli gördüler. Bu harflerden her birinin 'ne olduğunu tayin eden sahih bir haber sabit olmamıştır. Allah'da bu harflerin ne olduğunu tayin konusunda bizleri sorumlu tutmamıştır. Şu kadar var ki; bugün okunmakta olan kıraatler yedi harfin dışında değil, içindedir, onun parçasıdır."¹¹³

Subhi Salih, Kur'an yedi harf üzere indiğine göre, bunların hepsini tevatür derecesine ulaşmış kıraatlarda araştıracagız. Bu hususta sahih dayanağımıznakıldır¹¹⁴ der.

Göründüğü üzere, kıraatlarla yedi harf arasında bir ilişkinin olup olmadığı, varsa boyutunun ne olduğu konusundaki alimlerin görüşlerine baktığımızda hiç birinin yedi harf ile yedi kıraat aynı şeydir dediklerini görmüyoruz. Ancak, bazlarının yedi kıraat ile diğer kıraatların toplamının yedi harfin toplamına eşit

¹¹⁰⁾ İbnu'l Cezeri, age., c.11, s.: 40-41; en-Nevevi, Şerhu Sahihî Müslüm, 5, 100; Kurtubi, age., c. 1, s.: 46

¹¹¹⁾ İtr Hasan Ziyaceddin, age., s.:355

¹¹²⁾ İbn Hacer el-Askalani, age., c. 9, s.: 27 ; İbnu'l- Cezeri, age., c.1, s.:43

¹¹³⁾ Zerkeşî,age, c1, s.:226, Zerkâni, age, s.: 411

¹¹⁴⁾ Subhi Salih, age, s.:266

olduğunu söylediğini, bazlarının kıraatların tamamının yedi harflerden sadece birisini oluşturduğunu, bazlarının da kıraatların yedi harfin bir kısmını oluşturduğunu söylemeklerinin göründüğünü.

Yine alimlerimizden, yedi harften bugün sadece birisi mevcuttur diyen¹¹⁵ İbn. Cerir et- Taberinin, (ö.h.310) Kıraatların tamamını bir harfe dayandırdığını, yedi harfin tamamının günümüze kadar geldiğini söyleyenlerin de aynı şekilde bütün Kıraatların toplamının yedi harfi oluşturduğunu söylediğini, yani; Kıraatları yedi harfe dayandırdıklarını görüyoruz. Bir önceki konu ile de bağlantılı olarak şunu söyleyebiliriz; Meşhur ve mülevatır kıraatler yedi harfin tamamı olmayıp bir kısmını oluşturmaktadır. Yedi harf belli vecihler şeklinde ümmete sağlanmış bir kolaylıktır. Kıraatler ise bu kolaylığın prafikteki uygulamasıdır.¹¹⁶

C. KİRAAT EŞİTTİR KUR'AN DENİLEBİLİR Mİ?

Kıraat ilmiyle uğraşan alimlerden meşhur iki ayrı görüş nakledilmiştir. Bunlardan ilki Kur'an'la kıraatların farklı şeyler olduğunu söyleyenlerin görüşü, ikincisi ise Kur'an'la kıraatların aynı şeyler olduğunu söyleyenlerin görüşü. Birinci görüşe sahip olanlar, Mekki bin Ebi Talip (ö.h.437) ve Zerkeşi'nin de içinde bulunduğu alimler grubudur. Bunlar Kur'anla kıraatların mutlak olarak aynı şeyler olmadığı konusunda ittifak etmekle beraber bu farklılıkların neler olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁵⁾ Bir önceki konuda geçti.

¹¹⁶⁾ Kıraatlara yönelik tenkitler ve cevapları bölümünde kısmen bu konuya temas edilecektir

¹¹⁷⁾ Bazül Muhammed, el-Kıraat ve Escruha fi'l-Tefsir ve'l Ahkam, Riyad, 1996, c.1, s.:113-114

I. Kur'an'la Kıraatların Mutlak Olarak Aynı Şeyler Olmadığını Söyledenlerin Görüşü

a. Mekki bin Ebi Talip'in Görüşü:

Kıraat olarak naklonulan şeylerin;

- (1) Rasulullah (s.a.v)'e kadar varan rivayet zincirindeki ravilerin hepsinin sika olması,
- (2) Hz.Osman mushafının hattına uygun olması,
- (3)Arap dil gramerine bir vecihle de olsa uygunluğunun bulunması durumunda bunlar Kur'an'dır. ve kendileri ile Kur'an'ı Kerim okunabilir.

Bu üç şarttan birinin eksik bulunması durumunda ise o kıraat Kur'an değildir. Onunla Kur'an okunmaz.¹¹⁸ **Ebu Amr ed-Dani**(ö.h. 444)'nin de bu görüşte olduğu nakledilmiştir.¹¹⁹ Buna göre bu üç şartı taşıyan kıraatler Kur'an'dır, diğerleri ise değildir.

b. Zerkeşi (ö.h.794)'nin Görüşü:

Kur'an ve kıraatlar birbirinden ayrı iki hakikattir. Kur'an, (Allah'ın dinini) beyan etmek, mucizelik yönü ile insanları aciz bırakıp Hakk'ı kabul ettirmek için peygamber (s.a.v)'e indirilmiş vahiyidir. Kıraat ise; adı geçen vahyin harflerinin yazılışındaki lafızların ihtilasıdır. Veya tafsif Şeddesiz veya idgamsız), teskil (şeddeli veya idgamlı) şekillerde okunuş keyfiyetidir.¹²⁰

Suyuti (ö.h.911) de Zerkeşi nin görüşünü nakletmekle yetinip başka bir açıklamada bulunmayarak ona muvafakatını göstermiştir.¹²¹

¹¹⁸⁾ Muhaysin Muhammed Salim, age., c.I, s.: 27

¹¹⁹⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c. I, s.:9

¹²⁰⁾ Zerkeşi, age., s.318

¹²¹⁾ Suyuti, c.I, s.: 222

2. Kur'an'la Kiraat Arasında Fark Görmeyenlerin Görüşü

Bu görüşe sahip olanlar İbnü'l-Cezeri(ö.h.833)'nin de içlerinde bulunduğu bir kısım alimlerdir. Bunlara göre bütün kiraatlar Kur'andır.

Yukarıda adı geçen üç şartı (1. Sika ravilerin rivayet etmiş olması, 2. Arap dil gramerine uygunluk, 3. Mushafın hattına uygunluk) taşıyan mütevatir kiraatların Kur'an olarak kabul edilmeleri konusunda Mekki bin Ebi Talip ile İbnü'l-Cezeri'nin görüşleri arasında bir fark görülmemektedir. Zira iki görüşte bunların Kur'an olduğunu kabul etmektedirler. Zerkeşî(ö.h.794) Kur'an'la kiraatlar arasındaki farkı incelerken olaya başka bir açıdan bakmış ve Kur'an'ın Allah'ın kullarına bir mesajı, kiraatların ise bu mesajın okunuş şekilleri oluşunu öne çıkmıştır. Bunun bir önceki görüş ile çelişen bir yönü yoktur. Olayın sadece başka bir açıdan değerlendirilmesi söz konusudur.

Kur'anı Kerim, Allah tarafından peygamber (s.a.v)'e indirilen mushaflarda yazılı olup tevaturle naklolunan, okunması ile kulluk edilen mucize kelamdır.¹²² Şeklinde tarif edilen Allahın sözüdür, Kullarına mesajıdır. Onun manası olduğu gibi lafzı da Allaha aittir. Allah Teala Kafirlerden haber verirken “İnkar edenler ; Bu Kur'anı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın, umulur ki böyle yapmakla (Kuranın okunmasını) bastırırsınız.”¹²³ dediklerini bildiriyor. Dinlenecek olan sözdür, lafızdır. Sadece mananın dinlenmesi diye bir şey söz konusu olamaz. Bundan anlaşılan Kur'an'dan maksat lafız ve mana birlikteligidir. Yine Allah (c.c) bir ayeti kerimedede (﴿إِنَّا هُنَّا نَرْسَلُنَا الَّذِي نَزَّلَ إِلَيْنَا لَهُ فَلَا يَخْلُقُونَ﴾)

¹²²⁾ Zerkânî ,age.,c.1,s.:12

¹²³⁾ Fussilet 41/ 26

“Kuran’ı kesinlikle biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız”¹²⁴ buyurmaktadır. Buna göre Kur'an lafız ve mana olarak Allah tarafından korunmaktadır. Sahabe-i Kiramdan başlamak üzere ümmet Kur'an'ın Rasulullah(s.a.v) dan duyulduğu şekli okunmasına ve anlaşılmasına büyük önem vermişlerdir. Manasını açıklayıcı rivayetlerin nakli ile rivayet tefsiri , Rasulullah(s.a.v) in öğrettiği şekilde okunması ve bunun sonraki nesillere aktarılması ile de kiraat ilmi ortaya çıkmıştır. Kiraatler günümüze kadar nesilden nesile arz ve sema¹²⁵ yoluyla nakledile gelmiştir. Bugün dünya müslümanlarının çoğunuğu Asımı'nın Kiraati ve Hafşın rivayeti üzere Kur'an okumaktadırlar ve okuduklarına Kur'an demektedirler. Halbuki Asımın kiraati ile diğer meşhur ve mütevatir kiraatler arasında bir fark yoktur. Ancak Asımın kiraati zamanla diğerlerine karşı üstünlük kazanıp yaygınlaşmıştır. Bu durumda adı geçen üç şartı taşıyan kiraatler için kiraat eşittir Kur'an diyebiliriz. Taşımayanlar için ise bunu söyleyemeyiz.

D. KIRAATLARIN KAYNAĞI

Kiraatların kaynağı ile ilgili olarak sahabeden Ömer bin Hattab, Zeyd bin Sabit(ra) ve Tabiinden Urve bin Zübeyr, Ömer bin Abdülaziz gibi zevattan rivayet edildigine göre kiraat; sonradan gelenlerin önce gelenlerden alıp öğrendikleri uyulan bir sünnettir. Bundan dolayı Nafi(ö.h.169), Ebu Amr bin Alâ (ö.h.154) gibi pek çok kiraat imamı “Eğer sadece rivayet yoluyla geleni okuyor

¹²⁴⁾ Hicr 15/ 9

¹²⁵⁾ Arz: Talebenin okuyup hocanın dinlemesidir. Sema (istima): Hocanın okuyup talebenin dinlemesidir. (Karaçam ,age., s.: 242)

olmasaydım şu harfi söyle, şu harfide söyle okurdum”¹²⁶ demişlerdir. Kiraat imamları Kur'an'ın kiraati hususunda öncelikli olarak dildeki yaygınlığına ve Arap dili gramerine uygunluğuna bakmamışlar, bilakis nakil ve rivayetteki ¹²⁷ hadisin sübutu ve sıhhatine bakmışlardır. Eğer sübutu ve sıhhatinden emin olmuşlarsa onu kabul edip almışlardır. Yoksa Arap gramerine göre caiz olan okuyuş da olsa onu almayıp terketmişlerdir. Yedi kiraat imamının ve bunları ona tamamlayan diğer üç imamının (Ebu Caser(ö.h.128), Yakup(ö.,h.205), Halef(ö.h.229)) Rasulullah(s.a.v)'e varan senetleri vardır.¹²⁸ Sahabe-i Kiram (ra)'ın arasında cereyan eden bir takım ihtilaflar yedi harf'in, dolayısıyla yedi harf' in içinde bulunan kiraatların tevkifi olduğunu bize göstermektedir ki bunların en meşhuru daha önce zikretmiş olduğumuz Hz.Ömer ile Hişam bin Hakim arasında geçen olaydır. Adı geçen rivayette Rasulullah(s.a.v) Hz.Ömer'in okuyuşunu da Hişam bin Hakim'in okuyuşunu da kabul etmiş, Kur'an'ı Kerim'in her ikisinin okuyusu üzere de nazil olduğunu söylemiştir. Yine Ubey bin Ka'b ile bir adamın mescide girip namazda Ubey(ra)'in bilmediği bir şekilde Kur'an okuması ve onun da ona bu şekilde sana kim okuttu deyip onun da Peygamber(s.a.v) okuttu demesi, bunun üzerine beraber peygamber(s.a.v) gidip durumu bildirmeleri, Rasulullah'ın da o adama okutup ona güzel okudun demesi, bunun üzerine Ka'b(ra); “Ya Rasülallah sen bana burayı söyle okutmamış mıydın”? demesi üzerine peygamber (s.a.v)'in evet öyle senin okuyuşun da güzel buyurması.¹²⁹

Bu ve buna benzer hadisler göstermektedir ki Sahabe-i Kiram(ra) hepsi Kur'an'ı Kerim'i Rasulullah'ın ağızından duyukları gibi okumaya büyük ihtiyam

¹²⁶⁾ İbnü'l-Cezeri, age.,c. I,s.: 17

¹²⁷⁾ İbnü'l-Cezeri, age.,c. I,s.:10

¹²⁸⁾ Zerkâni, age., s.: 449-457

¹²⁹⁾ Buhari Muhammed bin İsmail, Sahihü'l-Buhari, Fezailü'l Kur'an, 5

gösteriyorlardı. Kur'an'ı Kerim'i Allah'ın indirdiği ve Rasüllullah'ın kendilerine öğrettiği şekilde ezberliyorlardı. Bundan dolayı onlardan birisi diğerinin kendisinin Rasüllullah'dan işitmediği bir şekilde okumasını kabul etmiyor, bunun aslini Rasüllah(s.a.v)'den sorup öğrenmek istiyordu. Onlardan hiç birinin okuyusu kendi hevalarından, ictihatlarından kaynaklanıyor değildi. Bilakis Rasüllah'dan işitilmiş, vahye dayanan tevkifi bir okuyuştı. Sahabe-i Kiram Kur'an'ın ezberlenmesi, Rasüllah'dan duydukları gibi muhafaza edilmesi konusunda büyük bir itina ve gayret göstermişlerdir. Bütün Sahabenin tek dayanağı, müracaat mercii Rasüllah(s.a.v) idi. Peygamber(s.a.v)'de aynı şekilde Kur'an'ın okunuşunun usulünde kendisine bildirilen vahye dayanıyordu. O kendi ictihadı ile Kur'an'a bir şey katmıyor ve Kur'an'dan bir şey çıkartmıyordu.¹³⁰ Kur'an-ı kendisinden öğrenen Sahabe-i Kiramdan aralarında ihtilaf çıkıp da kendisine müracaat edenlere açıklık getiriyor, Kur'an'ın vahiyle belirlenmiş okunuş şekillerini onlara izah ediyordu. Nitkim Allah(CC) Rasülünün emin oluşunu şu şekilde tescil etmiştir; “ O hevasından konuşmaz. Onun sözü ancak kendisine vahyolunan bir vahiydir”¹³¹ Bundan dolayı kuraatların kaynağı ilahidir. Rey ve ictihat değildir. Konu ile ilgili rivayetlerden çıkan netice şudur ki: **Kur'an'ın tilaveti ve onun eda metodu tevkifidir(Allah Katindandır).** Bu konuda hiç bir kimseye keysine göre okuma muhayyerliği yoktur, verilmemiştir.

¹³⁰⁾ Hâkka 69/ 44-45

¹³¹⁾ Nccm 53/ 3-4

D. KIRAAT İLMİNİN TARİHİ SEYRİ

1. Kiraat İlminin Doğuşu ve Yayılması

Rasulullah(s.a.v) kendisine inzal edilen Kur'an ayetlerini Allah'ın “*Ey Peygamber! Rabinin katından sana indirileni(insanlara) tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun sana verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun*”¹³² emrine uyarak hemen insanlara tebliğ ediyor. Vahiy katiplerini çağırarak yazdırıyor.¹³³ Ashabının onu kendi ağızından duydukları şekilde ezberlemelerine ayrı bir önem veriyordu. Bu, Kur'an'ın indirildiği gibi muhafaza edilebilmesi için zaruri bir şey idi. Zira Kur'an'ın yazılıdığı Arap alfabetesinin henüz noktaları ve harekeleri yoktu.¹³⁴ Kur'an'ın okunuşunu bizzat Rasulullah(s.a.v)'in ağızından veya ondan dinlemiş birisinin ağızından dinleyip öğrenmeyen, doğrudan yazılmış metinlerden okumaya kalkışan kimsenin hata etme, yanlış okuma ihtimali her zaman için yükseldi. Ayrıca okuma yazma oranının düşük olması¹³⁵ -özellikle asrı saadetin ilk yıllarda- yazı malzemelerinin her zaman yeteri kadar bulunamaması,¹³⁶ her şeyden önce islamın temel esaslarından olan namazın kılınabilmesi için belli miktarda Kur'an'ın ezbere okunmasının gerekli oluşu ve peygamber(s.a.v)'in Kur'an'ın ezberlenmesi, okunması ile ilgili bol ecir va'deden teşviklerinin bulunması Kur'an'ın yazılışının yanında ezberlenmesine ve öğrenildiği şekilde okunmasına da büyük önem kazandırmıştır. Peygamber(s.a.v)'in konu ile ilgili hadislerinden bazıları şunlardır.

“*Gerçek Şu ki, bu Kur'an Allah'ın (kopmaz) ipidir. Açık seçik bir nurdur. Onu okuyunuz. Zira Allah Kur'an okunanıza karşılık olarak her harfine on hasene*

¹³²⁾ Maide 5/ 37

¹³³⁾ Subhi Salih, age.,s.:72

¹³⁴⁾ Kur'an'a ilk defa noktayı Haccac'ın enri ile Yahya bin Ya'mer, Hasan el-Basri ve Ebu'l-Esved ed-Düeli koymuştur.(Karaçam, age.,s.: 230-231)

¹³⁵⁾ Zerkâni, age., s.: 22

¹³⁶⁾ Zerkâni, age., s.: 22

(ecir, sevap) verir. Ben “elif lam mim” bir harfdir demiyorum. elif bir harfdir, lam bir harfdir. mim’de bir harfdir.¹³⁷ “Sizin en hayırlınız Kur'an’ı öğrenen ve öğretendir.”¹³⁸ Rasüllullah(s.a.v)’in bu ve benzeri hadislerinden hareketle kendilerini Allah yoluna adamış olan sahabе-i kiram büyük bir aşk ve şevkle Kur'an’ı öğrendikleri gibi ezberlemeye onu diğerlerine öğretmeye başlamış ve bunu kendileri için en şerefli bir vazife saymışlardır. Bu şekildeki gayretleri sonucunda bazıları Kur'an-ı peygamber(s.a.v)’den duydukları şekilde¹³⁹ okuyup okutma hususunda ihtisas kazanıp¹⁴⁰ -bunlar genellikle suffice ehlinden olan sahabilerdir- çeşitli bölgelere Kur'an’ı öğretmek üzere görevlendirilmiştirlerdir.¹⁴¹

Kur'an ayetleri yazılı olarak kayıtlanmış olmakla beraber okunmasında ihtisas sahibi olmuş kişilerin okuyuşlarını bizzat ağızlarından dinleyerek öğrenmenin önemini gösteren bir uygulama da şudur ki, Hz.Osman döneminde imam mushaftan çoğaltılarak değişik bölgelere gönderilen mushaflarla beraber o mushafi Rasüllullah(s.a.v)’den öğrendiği şekilde insanlara öğretecek öğreticiler de gönderilmiştir.¹⁴² Bu cümleden olarak Medine mushafını Zeyd bin Sabit, Mekke mushafını Abdullah bin Saib, Şam mushafını Muğire bin Şihab, Kufe mushafını Ebu Abdurrahman es-Süleimi, Basra mushafını Amir bin Abdulkays gittikleri

¹³⁷⁾ Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 16

¹³⁸⁾ Buhari Fedailü'l-Kur'an, 21; Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 15

¹³⁹⁾ İbnü'l-Cezeri, Neşr, c.l.s.: 6

¹⁴⁰⁾ Peygamber(s.a.v)’in “yedi harf” çerçevesinde vahye dayanan kıraatları ashabına öğrettiğini, bundan dolayı sahabenin kıraatlarının birbirinden farklılık gösterdiğini Hişam bin Hakim ile Hz.Ömer arasında geçen olayında bunu gösterdiğini kıraatlarla “yedi harf” arasındaki ilişkisi açıkladığımız bölümde belirtmişlik.

¹⁴¹⁾ Kur'an öğreticisi olarak gönderilenlerden olmak üzere hicretin 4.yılında Adil ve Karre kabilelerinin isteği üzerine Peygamber(s.a.v) altı sahabisini göndermiş, yolda Raci’ denilen yere vardıklarında ihanete uğrayıp üçü şehit edilip üçü’de Mekke’li müşriklere satılmak maksadıyla teslim alınmışlardır. Yine aynı yılda Kilab kabilesinden Ebu Bera’nın talebi üzerine Suffe ashabından 40 ila 70 arasında bir sahabi grubu irşat ve Kur'an öğretimi için gönderilmiş, bunlar da Bi’ri Maunc denilen yerde ihanete uğrayıp şehit edilmişlerdi. (Berki Ali Hımmet - Keskioglu Osman, Hz.Muhammed ve Hayatı DİB yayınları 9.baskı , tsz.,Ankara, s.284-287)

¹⁴²⁾ Zerkani, agc.,s.: 406

bölgelerde okutmakla görevlendirilip mushafları ile beraber gönderilmiştir.¹⁴³ Bu Kur'an muallimleri beraberlerindeki mushaflarını Peygamber(s.a.v)'den öğrenmekleri şekilde insanlara öğrettiler. Her bölgede o bölgeye gönderilen sahabinin kiraatı yaygınlaşmıştır.¹⁴⁴

Mushaf'la ilgili bu tarihi malumat bize şunu göstermektedir : Rasulullah s.a.v)'in vefatından sonra Medine'den hicret ile değişik memleketlere giderek erleşip fıkıh ile meşgul olup, sonralardan oralarda ortaya çıkacak olan fıkıh kollarının nüvelerini oluşturmalarına benzemektedir. Şu kadar var ki, fıkıh ilminde nakille beraber rey ve ictihadın da fonksiyonu vardır. Kiraatlar ise sadece nakle jayamır.

2. Sahabeden Kiraat İlmi ile Meşhur Olanlar :

İbnü'l Cezeri'nin Ebu Ubeyd Kasım Bin Sellam'ın (ö.h.224) "el-Kiraat" adlı serinden nakille bildirdiğine göre sahabeden Kur'an'ı okuma ve okutma ile meşhur olanların adları şöyledir:

Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Sa'd, ibn Mes'ud, Amr bin As, Abdullah bin Amr, Muaviye, İbn Zübeyr, Abdullah bin Saib, Aîşe, Hafsa, Ümmü 'Alemie, Ubey bin Ka'b, Muaz bin Cebel, Ebu'd-Derda, Zeyd bin Sabit, Ebu Zeyd, Mecma bin Cariye, Enes bin Malik, (ra).¹⁴⁵

Zehibi(ö.h.748) ; Hz.Osman, Ali, Ubey bin Ka'b, Abdullah bin Mes'ud, Zeyd bin Sabit, Ebu Musa el-Eşari ve Ebu'd-Derda'nın Kur'an'ı Rasulullah'a arz ettiğini (onların okuyup, Rasulullah'ın dinlediğini) söyler.¹⁴⁶ İşte bu sahabiler

¹⁴³⁾ Zerkâni, age., 397

¹⁴⁴⁾ Zerkâni, age., 407

¹⁴⁵⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c. I, s.:6

¹⁴⁶⁾ Bazi'l Muhammed bin Ömer Salim, el-Kiraat ve Eseruha fit-Tefsir,c. I,s.: 86

Rasulullah henüz hayatı iken Kur'an'ı ezberleyip ona arz etmişlerdir. On kıraat imamının senetleri de bunlara ulaşıp dayanır.¹⁴⁷

Buhari'nin Abdullah bin Amr'dan rivayet ettiği bir hadisi şerifte o söyle demiştir: "Ben, Rasulullah (s.a.v)'in Kur'an okumayı şu dört kimseden alıp öğreniniz buyurduğunu işittim; İbn. Mes'ud, -Rasulullah isimleri saymaya ibn. Mes'ud'dan başladı.- Ebu Huzeyfenin kölesi Salim, Ubey bin Ka'b, Muaz bin Cebel,¹⁴⁸ Rasulullah (s.a.v)'in Kur'an'ı okutmaları için bu dört zati tahsis etmeleri Kur'an'ın lafız ve nazmini herkesten iyi zabdetmekle beraber eda ve kıraat hususunda herkesten ziyade meleke sahibi olmalarındandır. Sonra bu dört zat Kur'an'ı Peygamberin ağızından doğrudan doğruya (muşafeheten) almaya ihtimam göstermişlerdir. Konu ile ilgili olarak bir diğer hadis-i Şerif de şudur: Enes bin Malik (ra)'den rivayete göre Rasulullah (s.a.v) Ubey bin Ka'b'a; "-Allah bana "Lemyekünillezine keferu" suresini sana okumamı emretti." buyurdu. Ubey:

-Ya Rasulellah Allah benim adımı(açıkça) andımı? Diye sordu. Rasulullah:

"Evet andı diye tasdik buyurdu. Bunun üzerine Ubey bin Ka'b (sevincinden) ağladı.¹⁴⁹

Bu surenin okutulması şüphesiz ki ona öğretmek içindir. Surenin diğer ashabdan ayıı olarak Ubey bin Ka'b'a arz olunmasının sebebi de onun Kur'an'ın lafızlarını, cda keyfiyetini, kıraatın vecihlerine ait hususiyetlerini öğrenmeye çok önem veriyor olmasıdır. Başka bir sebeb de Kur'an'ı onun dilinden öğrenmeye

¹⁴⁷⁾ Bazılı Muhammed bin Ömer Salim, agc., c. 1, s.: 86

¹⁴⁸⁾ Miras, Kamil, Sahihi Buhari Muhtasarı Tccridi /Sarih Tercemesi ve Şerhi, DİB. Yayınları Ankara, 1980, c. 9,s.: 401

¹⁴⁹⁾ Miras, Kamil, agc.,s.: 10, 21

teşvik olabilir. Öyle de olmuştur. Rasulullah'dan sonra Ubey (ra) kıraat ilminin başlı başına bir imamı olmakla meşhur olmuştur.¹⁵⁰

Yukarıda geçen Abdullah bin Amr hadisinde olduğu gibi sahabeden Kur'an'ı ezberleyen, okutan kimselerin sayıları dört veya benzeri küçük bir rakamla ifade edilecek kadar az değildir. Her hangi bir hadiste böyle bir sayının geçmiş olması bunlardan başka Kur'an'ı ezberlemiş olup, kıraatını bilenlerin olmadığı anlamına gelmez. Zira sadece Bi'rî Maune'de şahit olan Kur'an hafızı sahabenin sayısı yetmiş buluyordu.¹⁵¹

İbnü'l-Cezeri şöyle der: "Allah Kur'an ehli kimselerden onun hifzi için dilediklerini seçip sıkı(güvenilir) imamlar var etti. Onlar Kur'an'ın sıhhatlı bir şekilde okunup nakledilmesine kendilerini verip, en iyi bir şekilde bunu yapmak için var güçleri ile çalıştılar. Rasulullah(s.a.v)'den harf harf, bir hareke, sükun, isbat veya hafzi ihmali etmeksizin alıp öğrendiler. Kur'an'dan hiç bir şey hakkında bir şüphe veya vehme kapılmadılar. Bazıları Kur'an'ın tamamını, bazıları çoğunu, bazıları da bir kısmını ezberlemişlerdi."¹⁵²

3. Tabiünden ve Daha Sonrakilerden Kıraat İlimi ile Meşhur Olanlar:

Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi Hz. Osman (ra)'ın ana mushafi çoğaltıp çeşitli bölgelere gönderirken, her mushafla o mushafi okutacak bir sahabeyi de beraber göndermiş, onlar da gittikleri yerlerde Kur'an'ı Rasulullah'dan nasıl öğrenmişlerse öylece öğretmişler. Bu şekilde her bölge, kendi mushafının okutucusu

¹⁵⁰⁾ Miras, Kamil, age.,s.:22; Zehebi Muhammed Hüseyin, et-Tessir ve'l-Müsəssirün, Darü'l-Kalem Beçrut, lsz., c.1,s.:94

¹⁵¹⁾ Bazül Muhamed, age., c.I, s.: 84-85

¹⁵²⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I,s.: 6

olan sahabinin kiraatini alip öğrenmişlerdi. Bir dönem sonra artık o sahabilerin yerini tabiiler aldı. Sayıları çoğalarak çeşitli İslam beldelerine dağıldılar.¹⁵³

a. Medine' de Bulunanlar:

Said bin Müseyyeb(ö.h:79), Urvē bin Zübeyr(ö.h:94), Salim bin Abdullah(ö.h:106), Ömer bin Abdülaziz(ö.h:101), Süleyman bin Yesar(ö.h:107), Ata bin Yesar(ö.h:103), Muaz bin Haris(ö.h:63), Abdurrahman bin Hürmüz el-A'rac(ö.h:115), İbnü Şihab ez-Zühri(ö.h:124), Müslim bin Cündüb(ö.h:130), ve Zeyd bin Eslem(ö.h:136)

b. Mekke' de Bulunanlar:

Ubeyd bin Umeyr(ö.h:74), Ata bin Ebi Rebah(ö.h:115), Tavus bin Keysan(ö.h:104), Mücahid(ö.h:103), İkrim(ö.h.107), İbnü Ebi Müleyke

c. Küfe' de Bulunanlar:

Alkame(ö.h:62), el-Esved(ö.h:75), Mesruk(ö.h:63), Ubeyde(ö.h:77), Amr bin Şurahbil, Haris bin Kays, er-Rebi, Amr bin Meymun(ö.h:75), Ebu Abdurrahman es-Süleimi, Zirr bin Hubeyş(ö.h:82), Ebu Zür'a, Ebu Amr bin Cerir, Said bin Cübeyr(ö.h:94), İbrahim en-Nehai(ö.h:96) ve eş-Şa'bi

d. Basra' da Bulunanlar:

Amr bin Abdü Kays, Ebu'l-Aliye, Ebu Reca, Nasr bin Asım(ö.h:98/99), Yahya bin Ya'mer(ö.h:129), Cabir bin Zeyd, Hasan el-Basri(ö.h:110), İbnü Sîrîn ve Katâde(ö.h:117)

¹⁵³⁾ İbnu'l-Cezeri, age.,c. I,s.: 8 ; Bazıl Muhammed, age.,c. I,s.:89

e. Şam' da Bulunanlar:

Muğire bin Ebi Şihab el-Mahzumi(h:91) ve Halid bin Sa'd¹⁵⁴

E. SENETLERİ AÇISINDAN KIRAAT ÇEŞİTLERİ

Suyuti(ö.h:911) İbnü'l-Cezeri'nin kiraatların senet bakımından altı gruba ayırdığını söylediğini naklede. Bunlar:

1. Mütevatir(مُتَوَاتِر):

Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan topluluklardan yaptıkları rivayettir. Kiraatların çoğunuğu bu özellikleştir.¹⁵⁵

2. Meşhur (مشهور):

Senedi sahib olmakla beraber mütevatırın derecesine ulaşamamış, arap dil gramerine ve Hz.Osman mushafına uygun, kiraat alimleri yanında meşhur olup, onların yanlış ve şaz olarak görmedikleri kiraatlardır. Bu kiraatlarla da Kur'an'ın okunması sahihdir.¹⁵⁶ Bunun örneği yedi kiraat içerisinde tarikler çeşitli olup, bazen bir imamın bir ravisinin naklettiğini diğerini nakletmeyi terketmiştir. Ebu Amr(ö.h:154)'in ravilerinden Susi(ö.h:261)'nin idgami kebirleri diğer ravi Duri(ö.h:246)'nin yapmaması gibi¹⁵⁷ Bu iki çeşit kiraatla(Mütevatır, meşhur) ilgili yazılmış eserlerin en meşhurları Ebu Amr Dani(ö.h:444)'nin Tefsir, İbnü'l-Cezeri(ö.h:833)'nin Neşr Fi'l-Kiraati'l-Aşr adlı eserleridir.

¹⁵⁴⁾ İbnü'l-Cezeri, age.,c. I,s.: 8

¹⁵⁵⁾ Zerkâni, age.,s.: 423 ; İtr Hasan Ziyaeddin, el-Ahrusu's-Seb'a ve Menziletü'l-Kiraati Minha, s.:297 vd.

¹⁵⁶⁾ İtr Hasan Ziyaeddin, age.,s.:297

¹⁵⁷⁾ Susi'nin İdgamı Kebir'i ile ilgili örnekler 2.bölümde bulunmaktadır.

Mütevatır ve meşhur kıraatlarla Kur'an okunur ve bunların Kur'an olduğunu inanmak vacip olup inkarı caiz değildir.¹⁵⁸

3. Âhâd (أحادي):

Senedi sahih olmakla beraber Hz. Osman mushafının hattına uymayan veya arap gramerine uymayan veya meşhur kıraatlardaki şöhrete ulaşmamış kıraatlardır. Bunlarla Kur'an okunmaz ve inanmak da vacip değildir.¹⁵⁹ İmam Tirmizi (ö.h:279) el-Camisinde, el-Hakim(ö.h:405) el-Müstedrekinde konu ile ilgili bab açarak pek çok rivayetlere yer vermişlerdir.¹⁶⁰ Bunun bir örneği el-Hakim'in Asım el-Cehderi tariki ile Ebu Bekr'e(ra)'den Tevbe suresi 128/ayetinin

لَقَرْبَ حَمَّامَ كَعْكَمْ
رسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْفَسَ كَعْكَمْ

4. Şâz (الشاذ):

Senedi sahih olmayan kıraatlardır. Fatiha suresindeki (مَالِكُ ثِرْمَ الدِّينِ) şeklinde okunabileceğine dair rivayetidir.¹⁶¹
Ayetinin (مَلَكَ يَوْمَ الْحِجَّةِ) şeklinde okunması gibi.¹⁶²

Alimlerden bir grup Şaz kıraatlarla Kur'anın okunmasını caiz görmüşlerdir. İ.Şafîî (ö.h.204) ve İ. Ebu Hanîfe den (ö.h.150) bu yönde birer görüş rivayet edilmiştir. İ. Malik ve İ. Ahmed bin Hanbel'den bunun aksine görüşler nakledilmekle beraber okunabileceklerine dair de görüşler rivayet edilmiştir. Ancak Ulemanın çoğunluğu bunlarla Kur'an okumanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bu kıraatler mütevatır olarak sabit olmamışlardır.¹⁶³

¹⁵⁸⁾ Zerkâni, age., s.: 423

¹⁵⁹⁾ Zerkâni, age., s.:423

¹⁶⁰⁾ Suyuti, agc.,s.:77

¹⁶¹⁾ Zerkâni, age.,s.:423; İtr Hasan Ziyaeddin, age., s.:296

¹⁶²⁾ Suyuti, age., s.:77; İbn Cezeri, age.,c. I,s.:14

¹⁶³⁾ İbn Cezeri, age., c. I, s.: 14

Yine Şafii ve Maliki mezhebi imamlarından bazıları Şaz kıraatlarla Kur'an okumanın caiz olmadığı, okuyanların önce uyarılmaları vazgeçmezlerse te'dip edilip vazgeçinceye kadar hapsedilmeleri gerektiğini söylemişlerdir.¹⁶⁴

Ebu Şâme (ö.h.165), mushafın hattına ve Arapçanın kaidelerine uygun olsada Şaz kıraatlarla Kur'an okunmasını caiz görmemiştir.¹⁶⁵

Her hangi bir kıraatla Kur'anın okunabilmesi için bilinen üç şartın bulunması gereklidir. Şaz kıraatler sahih bir senede sahip olmadıkları için Bunlarla Kur'an okunamaz.

5. Mevdu' (مَدْعُوٌ):

Mevdu' kıraatlar aslı olmadığı halde bir kimseye nisbet edilerek rivayet edilen kıraatlardır. Bunların kabul edilecek bir tarası yoktur, reddedilmiştir.¹⁶⁶

6. Müdrec (مُدْرِق):

Şekil itibariyle müdrec hadise benzeyen kıraatlardır. Sahabeden Sa'd ibn-i Ebi Vakkas'ın kıraatında Nisa suresi 12.ayetindeki()...وَلَمْ أَعْلَمْ أَوْ أَفْتَنْ... İbaresinin() مِنْ أَعْلَمْ ilavesi ile() إِذَا لَمْ أَعْلَمْ أَوْ أَفْتَنْ مِنْ اسْتَأْنَدْ şeklinde okunması gibi.

İbnü'l-Enbari(ö.h:304); Hasan el-Basri'nin Meryem suresi 71. ayetini (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا الْوَرْدَ الْمَدْرُونُ) ilavesi ile()...الْوَرْدَ الْمَدْرُونُ şeklinde okumasını rivayet ile buradaki() sözünün kesinlikle Kur'an'dan olmadığını, sadece tefsir maksadıyla bu ilavenin yapıldığını söylemiştir. Bu konuda bazı râviler hata ederek tefsir maksadıyla konulan bu kelimelerin Kur'an'dan olduğunu zannetmişlerdir.¹⁶⁷

¹⁶⁴⁾ Ebu Şâme, age., s.:183-184

¹⁶⁵⁾ Ebu Şâme, age.,s.: 181

¹⁶⁶⁾ Zerkâni, age., s.: 423 vd.; İtr Hasan Ziyaeddin, age., s.: 296

¹⁶⁷⁾ Zerkâni, age., s.:424

Suyuti(ö.h:911):“Sahabeden bazıları çoğu kere açıklama yapmak maksadıyla söz konusu ilavelerde bulunuyorlardı. Bu, onların Kur'an'ın mana ile rivayetini caiz gördükleri anlamına gelmez. Kim onların böyle bir görüşe sahip olduğunu söyleyecek olursa yalan söylemiş olur.¹⁶⁸ demmiştir.

G. KIRAATLARIN KİŞİLERE NİSBETİ

Sahabeî kiramın Kur'an-ı Allah Rasûlünden öğrenip okumaları birbirinden farklı olmuştur. Onlardan kimi bir harf üzere okumayı kimi iki veya daha fazlası ilç okumayı öğrendiler ve bu hal üzere çeşitli memleketlere dağıldılar. Gittikleri yerlerde Kur'an-ı öğrendikleri gibi öğretmeye başladılar.¹⁶⁹ Daha sonra bunlar çoğaldılar. Çeşitli beldelere yayıldılar. Bu ilimle uğraşan topluluklar birbirini takip etti. Tabakaları bilinip tesbit edildi. Özellikleri zamanla birbirinden ayrıldı. Bunlardan kimileri Kur'an-ı okuma, rivayet etme ve dirayette itkan sahibi iken kimileri de bu özelliklerden birine veya daha fazlasına sahip bulunuyorlardı. Bundan dolayı aralarında ihtilaf çoğaldı.¹⁷⁰ Bu durum üzerine ümmetin mütehassis alimleri büyük önderleri harekete geçip var güçleri ile çalışarak sahîh ile batıl olanı birbirinden ayırdılar. Harfleri ve kiraatleri topladılar, vecihleri ve rivayetleri (kişilere) nisbet ettiler. Sahîh ile şaz olarak rivayet edilmiş olanları koymuş oldukları usullere ve tercih ettikleri esaslara göre ayırdılar.¹⁷¹ Kiraatlar hakkında alimler eser yazmaya başladıkları zaman “Yedi Kiraat” tabiri islam şehirlerinde bilinmiyordu.¹⁷²

¹⁶⁸⁾ Suyuti, age., s.: 77

¹⁶⁹⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:8

¹⁷⁰⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:9; Zerkânî, age., s.:407

¹⁷¹⁾ Zerkânî, age., s.: 407

¹⁷²⁾ Karaçam, age.,s.: 245

İlk defa kıraat ilmi hakkında eser yazan Ebu Ubeyd el-Kasım bin Sellam(ö.h.224) bilinen yedi imamla beraber yirmi kadar kaari'nin adını sayar.¹⁷³

Ebu Muhammed Mekki bin Ebi Talib(ö.h.437)'de; "Bazı alimler kitaplarında meşhur olmuş yedi imamdan derece bakımından daha yüksek yetmişden fazla imam zikretmişlerdir ki, sonradan alimlerden bir grub onları kitaplarına almayıp terketmişlerdir," der.¹⁷⁴ İkinci hicri asırın başında islam şehirlerinde müslümanların imamlardan bir kısmına karşı diğer bazlarının kıraatlarını tercih etmeye yönelmeleri ile bu "yedi kıraat" tabiri meşhur olmaya başlamıştır. Zamanla bu işe kendilerini hasredib gece gündüz Allah'ın kelamını okuyup, okutmakla meşgul olan bir zümre ortaya çıktı. Öyle ki bu konuda kendilerine uyulacak imamlar oldular. Kıraatlarının kabulu konusunda beldelerinin insanları icma ettiler. Onların rivayetleri ve dirayetlerinin sıhhati konusunda ittifak ettiler. Kıraatlarla olan bu ilgilerinden dolayı okudukları kıraatlar kendilerine nisbet edildi. Bu konuda kendilerine güvenilen, dayanılan kimseler oldular.¹⁷⁵ Böylece Mekke'de Abdullah bin Kesir(ö.h.120)'in kıraatı, Medine'de Nafi(ö.h.169)'nin kıraatı, Şam'da İbnü Âmir(ö.h.118)'in kıraatı, Basra'da Ebu Amr(ö.h.154) ve Yakub(ö.h.205)'un kıraatları, Küfe'de Asım(ö.h.127) ve Hamza(ö.h.188)'nin kıraatları meşhur oldu.¹⁷⁶

II. KIRAAT İMAMLARI

1. NÂFI (نافع): Adı , Ebu Ruveym Nafi bin Abdurrahman bin Ebi Nuaym el-Medeni'dir. Kıraat ilminde on imam'ın birincisidir. Kıraatı, kıraat imamlarından Ebu Ca'ser(ö.h.130) ve Tabiünden olan Abdurrahman bin Hürmüz el-

¹⁷³⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:34

¹⁷⁴⁾ İbnu'l-Cezeri,age., c.I, s.:37

¹⁷⁵⁾ Zerkâni,age. , s.:407

¹⁷⁶⁾ Karaçam,age.,s.:245

A'rac, Müslim bin Cündüb, İbnü Şihab ez-Zuhri(ö.h.230), Salih bin Havvat Şeybe bin Nassah(ö.h. 130) ve Yezid bin Ruman'ın da içinde bulunduğu yetmiş kadar kişiden almıştır. Bunlardan Ebu Ca'fer, Abdullah bin Abbas ve Ebu Hureyre'den onlar, Ubey bin Ka'b, O da Rasülullah(s.a.v)'den,

- el-A'rac; Abdullah bin Abbas, Ebu Hureyre ve Abdullah bin Ayyaş'tan,
- Müslim, Şeybe ve İbnü Ruman Abdullah bin Ayyaş'tan,
- Şeybe yine aynı şekilde Ömer bin Hattab(ra)'dan,
- Salih bin Havvat, Ebu Hureyre'den,
- İbnü Şihab ez-Zühri(ö.h.230) Said bin Müseyyeb(ö.h.105)'den,
- Said bin Müseyyeb ise İbnü Abbas ve Ebu Hureyre'den,
- İbnü Abbas, Ebu Hureyre ve Abdullah bin Ayyaş ise Ubeyy bin Ka'b'dan,
- Ubey ve Ömer (ra) da Rasülullah(s.a.v)'den okumuşlardır.¹⁷⁷

Aslen İsfahan'lı olup yaklaşık olarak H:70 yılında doğmuş h.169 yılında Medine'de vefat etmiştir. Yetmiş yıldan fazla kıraat okutmuş olup, İmam Malik(ö.h.179) ve Ahmed bin Hanbel(ö.h.241)'in övgülerini kazanmıştır. Ahmed bin Hanbel'in oğlu Abdullah babasına hangi kıraatın kendisine hoş geldiğini sorduğunu, onun da Medine ehlinin kıraatı(yani Nafi(ö.h.169)'nin kıraatı) ondan sonra da Asım'ın kıraatının olduğunu söylediğini anlatır.¹⁷⁸

Kıraatta remzi “ I ” (elif) tır.¹⁷⁹ İmam Nafi'nin meşhur olmuş iki ravisı vardır.

a. Kâlün (قالن): Adı, Ebu Musa bin Mina(ö.h.120) tarihinde Medine'de doğmuş ve (ö.h.220) tarihinde vefat etmiştir. Aslen Rum'dur. Dedesinin dedesi

¹⁷⁷⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c. 1 s.:112; Tabakatü'l Kurra c.II, s.:331

¹⁷⁸⁾ Dani, Ebu Amr Osman bin Said, Kitabü'l-Teyşir, fi'l Kiraati's Sebi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.: 4 ; İbnü'l-Cezeri, Neşr c.I, s.:112 ; Tabakatü'l Kurra, c.II,s.:330-332

¹⁷⁹⁾ Paçevî Abdülfettah, Zübdetü'l İrfan, Hilal Yayınları ,İstanbul, tsz,s.:5

Hz. Ömer zamanında esir olarak Medine'ye getirilip satılmış, Kâlün'de Benü Zühre'nin kölesi olarak doğmuştur.¹⁸⁰ İmam Nafi'nin üvey oğlu olup okuyuşunun güzelliğinden dolayı kendisine Nafi tarafından "güzel" manasına gelen Kâlün lakabı verilmiştir.¹⁸¹ Remzi "نافى" (Ba) dir.¹⁸²

b. Verş (ورش): Adı, Osman bin Said el-Misri'dir. Künyesi Ebu Said olup, teninin beyazlığından dolayı hocası Nafi tarafından kendisine Verş lakabı verilmiştir. (ö.h:110) tarihinde Mısır'da doğmuş (ö.h.197) yılında yine Mısır'da vefat etmiştir.¹⁸³ Kiraat okumak için (ö.h.155) yılında Medine'ye gelip Nafi'de okuyarak tekrar memleketi Mısır'a dönmüştür. Sesi ve okuyusu güzel olup, zamanında Mısır'ın Şeyhü'l-Kurra'sı idi.¹⁸⁴ Remzi "أَرْش" (Cim) dir.¹⁸⁵ Nafi'nin Verş rivayeti günümüzde Kuzey Afrika'da yaygın durumdadır.

2. ABDULLAH BİN KESİR(عبدالله بن كسرى): Künyesi, Ebu Muhammed veya Ebu Ma'bed'dir.¹⁸⁶ Aslen İranlı olan¹⁸⁷ İbnü Kesir (ö.h:45) yılında Mekke'de doğmuş (h.120) yılında vefat etmiştir. Tabiinden olan İbnü Kesir sahabeden Abdullah bin Zübeyr, Ebu Eyyüb el-Ensari ve Enes bin Malik'e yetişmiştir. Tabiinden de Mücahid bin Cebir(ö.h.103)'le görüşüp ders almıştır. İbni Kesir Mücahidden, Mücahid İbnü Abbasdan, İbnü Abbas Übey bin Ka'bdan Ubey de Rasülullah(s.a.v)'den okumuştir.¹⁸⁸ Yine aynı şekilde İbnü Kesir,

¹⁸⁰⁾ Karaçam, age., s.: 314

¹⁸¹⁾ Karaçam ,age., s.: 314; İbnu'l-Cezeri, Neşr, c.I, s.:112; Zerkânî, age., s.:454

¹⁸²⁾ Palevi, age., s.:5

¹⁸³⁾ Zerkânî, age., s.:454; Karaçam ,age., s.:314; Dani, age., s.:4

¹⁸⁴⁾ Zerkânî, age., s.:454

¹⁸⁵⁾ Palevi, age., s.:5

¹⁸⁶⁾ Zerkânî ,age., s.:450

¹⁸⁷⁾ İbnu'l-Cezeri, Tabakatü'l Kurra, c.II, s.:443

¹⁸⁸⁾ Zerkânî, age., s.:450

Abdullah İbnü Saib el-Mahzumiden, Abdullah, Ubeybin Ka'b ve Ömer bin Hattab (ra)'den, Ubey ve Ömer(ra) ise Rasülullah(s.a.v)'den okumuşlardır.¹⁸⁹

Zamanında kıraatta Mekke'nin İmamı idi. el-Asmai(ö.h.215), Ebu Amr'a İbnü Kesir'de okudun mu? diye sordum. O da "Evet, Mücahit bin Cebr'de Kur'an-ı hatmettikten sonra İbnü Kesir'de de hatmettim. O, Arap dilini Mücahit'den daha iyi biliyordu" diye cevap verdi demiştir. Kıraatta remzi “ ﷺ ” (Dal)'dır.¹⁹⁰

Abdullah bin Kesir'in dğrudan olmayıp aradaki kişilerin vasıtası ile kendisinden rivayette bulunmakla meşhur olmuş iki ravisı vardır.

a. Bezzi(بَزْيٰ): Adı, Ebu'l Hasen Ahmed bin Muhammed'dir. (ö.h.170) yılında doğup, (h.260) yılında vefat etmiştir. Mescidi Haram'ın müezzini olup kıraatta imam, sika, muhakkik bir zat idi. Ravisı olduğu İbnü Kesir'in kıraatını İkrime bin Süleyman'dan İkrime, İbnü Abbad ve İsmail bin Abdullah bin Kostantin'den, İbnü Abbad ve İsmail'de İbnü Kesir'den almışlardır.¹⁹¹ Kıraatta remzi “ ﷺ ” (He)'dır.¹⁹²

b. Kunbul (كُنْبُلٌ): Adı, Muhammed bin Abdurrahman bin Halit el-Mekki'dir. Künyesi, Ebu Ömer, lakabı ise Kunbul'dür. Yeryüzünün dört bir yanından insanların okumak için kendisine geldiği ,kıraatta imam, sika, zabt ehli bir kimse idi. Ravisı olduğu İbnü Kesir'in kıraatını Ebu'l Hasen Ahmed bin Kavvas'dan, Ebu'l Hasen Vehb'den, Vehb Kist'dan, Kist Şübl ve Ma'ruf'dan, Şübl

¹⁸⁹⁾ Zerkâni, age, s.: 450; İbnü'l-Cezeri, Neşr, c.I, s.:120

¹⁹⁰⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:121; Palevi, age., s.:5

¹⁹¹⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:121; Zerkâni, age., s.:451

¹⁹²⁾ Palevi, age., s.:5

ve Ma'ruf'da İbnü Kesir'den olmak üzere alıp öğrenmiştir. Kiraatta remzi “ ” (Zay)'dır.¹⁹³

3. EBU AMR (ابو عمر): Kiraat ilminde imamların sıralamasında üçüncü sırada bulunan Ebu Amr (ابو عمر)’ın hayatı ve kiraatı çalışmamızın esasını teşkil etmekte olup ileride genişçe üzerinde durulacaktır.

4. İBNÜ ÂMİR (ابن امیر): Adı, Abdullah İbnü Âmir el-Yahsubi'dir. Künyesinin Ebu Nuaym veya Ebu İmran olduğu rivayet edilmiştir. (H:21) yılında doğmuştur. Tabiinin büyüklerinden olup, kiraatı Muaviye, Fudale bin Ubeyd, Vasile bin Eska' ve Ebu'd-Derda gibi sahabiler ile tabiinden olan Muğire bin Şihab el-Mahzumi'den Muğire, Osman(ra)'den, Osman'da Rasülullah(s.a.v)'den okumuşlardır.¹⁹⁴ Hz.Osman(ra)'ın bizzat kendisinden de okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁹⁵ Ebud-Derda(ra) vefat ettiğinde ona halef olup yerine geçmiş Şam ehli kendisini imam edinmişlerdir.¹⁹⁶ Uzun yıllar Umeyye camiinde imamlık yapmış olup, Ömer bin Abdülaziz(ö.h.101) halife olmasına rağmen O'nun arkasında namaz kılar idi. Şam'ın Hilafet merkezi olduğu o dönemde aynı zamanda kadılık görevini yürüttüyordu, Şeyhü'l-Kurralık vasfını da taşıyordu. Şam ehli onun kiraatini kabul konusunda icma etmişlerdi.¹⁹⁷ Hafızası kuvvetli, sika, abid, zahid bir kimse idi.¹⁹⁸ (H:118) yılında vefat etmiştir. Kiraat ilminde remzi“ ” (Kef)'dir.¹⁹⁹ İbnü Amir'in doğrudan almayıp aradaki kişilerin vasıtası ile kendisinden rivayette bulunmakla meşhur olmuş iki ravisı vardır.

¹⁹³⁾ Zerkâni, age., s.:451; Palevi, age., s.:5

¹⁹⁴⁾ İtr Hasan, age., s.:340; Zerkâni, age., s.:449

¹⁹⁵⁾ Zerkâni,age., s.: 499

¹⁹⁶⁾ İtr Hasan, age., s.:340

¹⁹⁷⁾ İbnu'l-Cezeri, Neşr, c.I, s.:144

¹⁹⁸⁾ Karaçam, age., s.:318

¹⁹⁹⁾ Karaçam, age.,s.:319; Zerkâni, age, s.:450; İbnu'l-Cezeri, Neşr, s.:144 ; Palevi, age,s.:5

a. Hişam(حِشَم): Adı, Hişam bin Ammar es-Sülemi ed-Dimeşki'dir.²⁰⁰

(h:153) yılında doğmuş 245 yılında vefat etmiştir. Şam'liların hatibi mukrii, muhaddisi ve müfti'si idi. Bühari ve Müslim'in ricalindendir. İbnü Amir'in kiraatini, Irak bin Halit el-Mezi'den, O, Yahya bin Haris ez-Zemari'den, O da İbnü Amir'den almıştır. Kiraatta remzi " ↗ " (Lam)'dır.²⁰¹

b. İbnü Zekvan(ابْنُ زَكْوَان): Adı, Abdullah bin Ahmet bin Beşir bin Zekvan

el-Kureşi ed-Dimeşki'dir. (H:187) yılında doğmuştur. Şam'ın şeyhü'l kurraşı ve Ümeyye camiinin imamı idi. Eyyüb bin Temimi'den sonra şeyhü'l kurralık kendisine geçmiştir. Kiraati Eyyüb bin Temim'den, O, Yahya bin Haris ez-Zemari'den, O da İbnü Amir'den almıştır. (H:242) yılında vefat etmiş olup remzi " ↛ " (Mim)'dır.²⁰²

5. ASIM (اَسِيم): Adı, Ebu Bekir Asım bin Ebi-n-Necûd el-Esedî'dir.

Küfe'de Ebu Abdurrahman es-Sülemi'den sonra şeyhü'l kurralık kendisine intikal edip o'nun yerine geçmiştir. Güzel konuşan, itkan sahibi, tecvid ilmini iyi bilen güzel sesli bir kimse idi.²⁰³ Kiraati Zîr bin Hubeyş'den, O, Abdullah bin Mes'ud'dan, O da Rasûlullah(s.a.v)'den okumuşlardır. Ayrıca Asım Hz. Hasan ve Hüseyin'in hocaları olan Ebu Abdurrahman es-Sülemi'den, O, Hz. Ali'den, O da Rasûlullah(s.a.v)'den okumuşlardır. Yine aynı şekilde es-Sülemi ve Zîr, Osman bin Affan ve Ali bin Ebi Talib'ten okumuşlardır. Es-Sülemi, Ubeybin Ka'b ve Zeyd

²⁰⁰) Karaçam, age., s.:318

²⁰¹) Zerkânî, age., s.:450; İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:144; İtr Hasan, age., s.:340; Palevi, age.,s.:5

²⁰²) Karaçam, age., s.:319 ; Zerkânî, age.,s.: 450; Palevi, age., s.:5

²⁰³⁾ Zerkânî, age., s.:451 ; Karaçam ,age., s.:319

bin Sabit'den de okumuştur. Osman, Ali, Ubey, İbnü Mes'ud ve Zeyd' de Rasüllullah(s.a.v)'den okumuşlardır.²⁰⁴

Ahmet bin Hanbel'in oğlu Abdullah, babama Asım'ın durumunu sordum; salih, sika ve hayırı bir kimsedir dedi, demiştir. İbnü Ayyaş, Asım ölmek üzere iken yanına vardım. Sanki o namazda imiş gibi "Sonra onlar gerçek Mevlalarına döndürüülürler."²⁰⁵ ayetini tekrar edip durduğunu söyler. (h:127) yılında Küfe'de vefat etmiştir. Kiraatta remzi "ن" (Nun)'dur.²⁰⁶ Asım'ın doğrudan kendisinden rivayette bulunan iki ravisı vardır.

a. Ebu Bekir Şu'be(ابو بکر شعبہ): Adı, Muhammed olup, İbnü Ayyaş bin Salim el-Esedî diye meşhur olmuştur. İlmi ile amil büyük bir alim ve ehli sünnetin hücceti olan bir zať idî. (H:193 yılında Küfe'de vefat etmiştir. Kiraatta remzi "ص" (Sad)'dır.²⁰⁷

b. Hafs(حفص): Adı, Ebu Ömer Hafs bin Süleyman bin Muğire el-Bezzar'dır. Asım'ın üvey oğlu olup terbiyesi altında büyümüş ve Asım'dan kiraat öğrenmiştir. Şu'be'den daha dikkatli, itkan sahibi bir kimse idî. Bugün yeryüzünde en yaygın olan kiraat Asım'ın Hafs rivayetidir. Kiraatta remzi "ڦ" (Ayn)'dır.²⁰⁸

²⁰⁴⁾ Zerkâni, age., s.: 451; İbnu'l-Cezeri, age., c.l, s.:55; Karaçam ,age.,s.:319

²⁰⁵⁾ En'am 6/ 62

²⁰⁶⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:155-156 ; Palcvi, age., s.:5

²⁰⁷⁾ Zerkâni, age., s.:452; İbnu'l-Cezeri, age., c.l, s.:56 ; ez-Zehebi Şemsü'd-Din Abdullah bin Muhammed ,Marisetü'l-Kurrai'l-Kibar Alc't-Tabakati vc'l-A'sar, Tah. Tayyar Altıkulaç, TDV İSAM Yay..İstanbul, 1995, c.l, s.:210; Palcvi, age., s.:5

²⁰⁸⁾ Palcvi, age., s.: 5

6. HAMZA (ﻫَمْزَة): Adı, Ebu Ammere Hamza bin Habib ez-Zeyyat el-Küfi'dir. İkrime bin Rabi et-Temimi'nin kölesidir.²⁰⁹ Asım(ö.h. 127) ve A'meş'ten sonra Küfe'nin kıraatta imamı olmuştu. Irak bölgesinden zeytin yağı getirip sattığı için kendisine Zeyyat denilmiştir. Hadis hafızı, feraizi iyi bilen abid, zahid bir kimse idi. İmam Ebu Hanife onun kıraat ve feraiz bilgisini takdir ederdi. Hocası el-A'meş O'nu gördüğünde "bu, Kur'an bilginidir" derdi. Kur'an karşılığında ücret almaz, bundan şiddetle kaçınırdı. Kendisinden Kur'an okuyan talbesi İbnü Cerir bin Abdülhamid kendisine sıcak bir günde su ikram ettiğini O'nun ise suyu Kur'an öğretmesinin karşılığı olur düşüncesiyle kabul etmediğini söyler.²¹⁰ Hamza kıraati, Ebu Muhammed Süleyman bin Mihran el-A'meş'den, O, Yahya bin Vessab'dan, Yahya ise Zirr bin Hubeyş, Alkame bin Kays, Ubeyd bin Nadale gibi İbnü Mes'ud'un talebelerinden, İbnül Mes'ud da Rasülullah(s.a.v)'den kıraat almışlardır. Zirr bin Hubeyş, Osman ve Ali (ra)'den de okumuştur. H. 159 yılında vefat etmiştir. Kıraatta remzi “ ﷺ ” (Fe)'dır.²¹¹ Hamza'nın kendisinden rivayetle meşhur olmuş iki ravisı vardır.

a. Halef(حَلْفٌ): Adı, Ebu Muhammed Halef bin Hişam bin Talib bin el-Bezzar'dır. Halef hem Hamza'nın birinci ravisı hem de kıraat ilminde onuncu imamıdır. Kıraati Süleym bin İsa el-Hanefî'den O'da Hamza'den almıştır. (h:229) yılında vefat etmiş olup, remzi “ ﷺ ” (Dad)'dır.²¹²

²⁰⁹⁾ İtr Hasan, age., s.:342

²¹⁰⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:166 ; İtr Hasan, age., s.: 5

²¹¹⁾ İtr Hasan, age.,s.:342 ; Palevi, age., s.:5

²¹²⁾ İtr Hasan, age., s.:344 ; Zerkâni, age., s.:453 , Palevi, age., s.:5

b. Hallad(حَلَّاد): Adı, Ebu İsa Hallad bin Halid el-Ahvel'dir. Kıratı Süleyman bin Isa vasıtısı ile Hamza'den almıştır. Ed-Dani(ö.h:444)'nin belirttiğine göre Hallad, Hamza'nın zabıtı en güçlü ve kadri yüce olan ravisi idi. Küfe'de (h:220) yılında vefat etmiştir. Remzi "ك" (Kaf)'dır.²¹³

7. KİSAİ (كِسَائِي): Adı, Ebu'l-Hasen Ali bin Hamza Kisai'dır. Arap dil ve edebiyatında Küfe'nin İmanı idi. Meşhur arap dilcilerinden Ferra ve diğerleri kendisinden ders almışlardır. Hamza'den sonra Küfe'nin şeyhü'l kurrası olmuştu. Harun Reşid(ö.h. 193)'in çok değer verdiği bir kimse idi.²¹⁴ İbnü'l Enbari(ö.h. 577), Kisai hakkında arap dil gramerini ve garib kelimeleri en iyi bilen kimse idi, demiştir. İmam Şafii(ö.h. 204) de; "Kim nahivde geniş bilgi sahibi olmak isterse Kisai'ye müracaat etsin" diyerek Onun arap dil bilgisindeki üstünlüğüne işaret etmiştir. Yaşadığı dönemde Kur'an-ı en iyi bilen kimse olup, insanlar O'nun meclisini hiç yer kalmayacak şekilde doldururlar. O' da Kur'an-ı başından sonuna kadar okur. Oradakiler de dinleyip öğrendikleri şekilde zabit ederlerdi.²¹⁵ Kisai, kıratı Hamza bin Habib el-Zeyyat'dan aldığı için Kisai ile Hamza'nın ricali aynıdır.²¹⁶ Kisai(H:189) yılında Re'yin Rambuye köyünde vefat etmiştir. Remzi "ر" (Ra)'dır.²¹⁷ Kisai'nın iki ravisi vardır.

a. Duri (دُرِي): Duri aynı zamanda Ebu Amr'in da ravisi olduğu için Ebu Amr'i işlerken O'nun hakkında da bilgi verilecektir. Kisai'nın ravisi olarak remzi "س" (Sin)'dır.²¹⁸

²¹³⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:166; Zerkâni, age., s.:454 ; Palevi age., S.5

²¹⁴⁾ İtr Hasan, age., s.:343

²¹⁵⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, s.:172; Zerkâni, age., s.:455

²¹⁶⁾ Karaçam,age., s.:322

²¹⁷⁾ Dani, age., s.:7; Palevi, age., s:5

²¹⁸⁾ Palevi, age.,s.:5

b. Ebu'l-Haris (ابو الحارث): Adı, Ebu'l-Haris el-Leys bin Halid'dir. Sika ve zabt ehli olup, Kisai'nın onde gelen talebelerindendir. Kiraatı doğrudan vasıta olmaksızın Kisai'den almıştır. (H:240) yılında vefat etmiş olup, remzi “ ” (Te)'dir.²¹⁹

8. EBU CA'FER (ابو جعفر): Adı, Yezid bin Ka'ka'dır. Tabiinin ileri gelenlerindendir. Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme(ra)'ye çocukken getirilmiş O' da O'nun başını okşayıp dua etmiştir. Ebu Ca'fer, Nafi(ö.h.169)'nin hocalarından olması sebebiyle daha önce de belirtildiği gibi kiraati Abdullah bin Abbas Ebu Hureyre ve Abdullah bin Ayyaş'tan, Bu üçü de Ubey bin Ka'b'dan okumuşlardır. Ebu Hureyre ve İbnü Abbas aynı zamanda Zeyd bin Sabit'ten de okumuşlardır. Ebu Ca'fer'in Zeyd bin Sabit'in kendisinden de okuduğu rivayet edilmiştir. Ubey ve Zeyd'de Rasülullah(s.a.v)'den okumuşlardır. Ebu Ca'fer (H:130) yılında vefat etmiş olup, remzi “ ” (Ca')'dır.²²⁰ Kendisinden rivayette bulunmakla meşhur olmuş iki ravisı vardır.

a. İbnü Virdan (ابن وردن): Adı, Ebu Musa İsa bin Virdan el-Medeni'dir. Mukrii, sika ve zabt ehli bir kimse idi. Kiraatı doğrudan Ebu Ca'fer(ö.h.130)' den almıştır. (H.160) yılında vefat etmiş olup, remzi “ ” (I')'dır.

b. İbnü Cemmaz (ابن حمّاز): Adı, Ebu'r-Reb'i Süleyman bin Müslim bin Cemmaz'dır. Ebu Ca'fer, Şeybe bin Nassah(ö.h.130) ve Nafi'den okumuştur. (H:170) yılında Medine'de vefat etmiş olup, remzi “ ” (Cem)'dir.²²¹

²¹⁹⁾ Zerkâni, age., s.:455; Palevi, age., s.:5 ; Karaçam, age., s.:323

²²⁰⁾ Zerkâni, age., s.:456; İtr Hasan, age., s.:344 ; Palevi,age., s.:5

²²¹⁾ İbnu'l-Cezeri, age.,c.I, s.:179 ; Zerkâni, age., s.:456 ; Palevi, age., s.:5

9. YAKUB (يَعْقُوب): Adı, Ebu Muhammed Yakub bin İshak el-Hadrami'dir. Büyük bir imam, sika ve salih bir zat olup Ebu Amr bin A'la' dan sonra Basra'da şeyhü'l kurra olup, uzun yıllar Basra camiinde imamlık yapmıştır. Kiraati, Ebu'l Münzir Sellam bin Süleyman et-Tavil'den, Sellam ise Asım(ö.h. 127) ve Ebu Amr(ö.h.154)'dan almıştır. Yakup(H:205) yılında vefat etmiş olup, remzi “” (Ya') dır.²²² Kendisinden rivayetle meşhur olmuş iki ravisi vardır.

a. Ruveys (رُوَيْس): Adı, Ebu Abdullah Muhammed bin el-Mütevekkil el-Basri'dir. Ruveyis diye tanınmıştır. Yakub'un ashabı içerisinde en hazırlık olanı idi. (H:238) yılında vefat etmiş olup, remzi “” (Yes)'dır.

b) Ravh (رَوْح): Adı, Ebu'l-Hasen Ravh bin Abdu'l-Mümin'dir. Sika, zabt ehli bir kimse olup imam Buhari(ö.h.256) kendisinden rivayette bulunmuştur. (H:234) yılında vefat etmiş olup remzi “” (Hah)'dır.²²³

10. HALEF (حَلْف): Adı, Ebu Muhammed Halef bin Hişam bin Sa'leb dir. Kiraati Süleym'den, O'da Hamza'den almıştır. Aynı şekilde Halef, Yakup bin Halife el-A'sa' dan, Ebu Zeyd Said bin Evs el-Ensari'den ve Eban el-Attar'dan okumuş, onlarda Asım'dan okumuşlardır. Asım ve Hamza'nın Rasüllullah'a varan senetleri kendilerinden bahsedilirken zikredilmiştir. Halef (H.229) yılında vefat etmiş olup, remzi “” (Hal)'dır.²²⁴ Halef'in kendisinden rivayette bulunmakla meşhur olmuş iki ravisi vardır.

²²²⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c. 1, s.: 179 ; Zerkâni, age., s.: 456 ; Palevi, age., s.: 5

²²³⁾ Zerkâni , age., s.:457 ; Palevi, age., s.:5; İtr Hasan, age., s.:344

²²⁴⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:191; Palevi, age., s.:5 ; İtr Hasan, age., s.: 344

a. İshak (اَسْحَاق): Adı, Ebu Yakub İshak bin İbrahim el-

Verrak el-Bağdadi'dir. (H:286) yılında vefat etmiş olup remzi "سَاحٍ" (Sah)'dır.

b. İdris (اَدْرِيس): Adı, Ebu'l-Hasen İdris bin Abdü'l-Kerim el-

Haddad el-Bağdadi'dir. (H:292) yılında vefat etmiş olup remzi "سَهٍ" (Seh)'dır.²²⁵

I. KIRAATLARIN TEFSİRE KATKISI

Kıratların tefsirinde başvurulan mercilerin başında yine Kur'anın kendisi gelir. Subhi Salih Mebahis fi Ulumi'l-Kuran adlı kitabında Zerkeş(ö.h.794)'nin "Kur'anın bir kısmı bir kısmını tefsir eder" sözünü naklettikten sonra şunları söyler; "Müfessirler, bir başka ayetle karşılaşıldığında mana ve delaleti daha da artan bir ayetle her karşılaşıklarında bu sözü tekrar ederler. Kur'anın tefsirinde bu metoda başvurmaları haklarıdır. Çünkü Kur'anın delaleti, incelik ve şumüllülük yönü ile daha üstündür. Her nerede tahsis edilmesi gereken bir amm, takyit edilmesi gereken bir mutlak ve tafsıl edilmesi gereken bir mücîmel ile karşılaşırsak, başka bir yerde onu tahsis eden, takyit eden ve ya tafsıl eden bir nasla karşılaşırız."²²⁶ Kur'anın bu özelliğinden dolayı müfessirler herhangi bir ayeti tefsir ederken Mütevatır ve meşhur kıraatların yanında diğer -Ahad, şaz-Kıraatlara ve müdrecelere²²⁷ de müracat edip kıraatları bizzat tefsir olarak rivayet edilenlere tercih etmişlerdir.

²²⁵⁾ İbnu'l-Cezeri, age., c.1, s.:191; Palevi, age., s.:5

²²⁶⁾ Subhi Salih , age., s.: 311

²²⁷⁾ Müdrec : Metninde ve ya senedinde kendine ait olmayan bir fazlalık bulunan hadistir. (Dr. Subhi Salih , Ulumu'l- Hadis ve Mustalahu (ter. Kandemir .M.Y. Hadis İlimleri ve Hadis İstülahları , Ankara ,1988,s.: 207)

Kıraat ihtilafları hâlkam ihtilafını ortaya çıkarır sözü alimler arasında şöhret bulmuştur.”²²⁸

Ancak bu: Kur'an kıraatlarının manalarının birbiri ile çelişki arzedecek bir farklılığı içерdiği anlamına gelmez. Bu farklılıklar tenakuz ve tezad ihtilafi olmayıp teğayür ve tenevvü, ihtilafıdır.²²⁹ Kıraatler arasında Kur'anın delalet ettiği şeyler, manaları, öğretileri ve gayeleri açısından bir çelişki yoktur.²³⁰ Bilakis kıraatlardan her biri diğerini destekler ve güçlendirir mahiyettedir. Mütevatır, meşhur ve sahîh kıraatlar araştırıldığında şu iki kısmın dışına çıkmadığı görülür.²³¹

1) Lâfız olarak birbirinden farklı, mana olarak birbirinin aynı olan kıraatler. Fatiha suresi altıncı ayetteki (الصراط س) kelimesinin²³² harfi ile (الصراط) şeklinde okunması gibi.

2) Her iki mana da sahîh ve aralarında çelişki olmaksızın lâfız ve mananın birbirinden farklı olması . (وَإِنْفَرَادِيُّ الْحَفَاظِ كَيْفَ تَسْتَشِرُ هـ)²³³

“Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl bir araya getiriyoruz...” ayetinin

(لَعْنَدُونَ نَسْتَشِرُ هـ)²³⁴ “...Nasıl diriliyoruz...” şeklinde de okunması gibi.²³⁵

Göründüğü üzere burada lâfız ve manalar değişiyor, fakat her iki kıraatta da Allah'ın muradına ters, çelişkili bir durum bulunmuyor. Ayette Allah (c.c) Uzeyr

²²⁸⁾ Subhi Salih, age., s.: 261

²²⁹⁾ Abdulfettah el-Kadi, el Kıraat fi Nazari'l Müsteşrikin ve'l-Mülhidin, s.: 17

²³⁰⁾ Zerkâni, age.,s.: 178

²³¹⁾ Abdulfettah el-Kadi, age.,s.: 12

²³²⁾ Kelimesini Yakub'un birinci ravisı Ruveys ile İbn Kesir'in ikinci ravisı Kunbül ile okunuşlardır. Bu Arap'ın tamamının lugatidır. Halef, Hamzadan yaptığı rivayetinde(ص) ve (ر) harfinin karışımı bir sesle okumuştur. Bu Kays kabilesinin lugatidır. Diğerleri halis(ص) harfi ile okunuşlardır. Bu da Kureyşin lugatidır. Aynı şekilde Kunbulün (ص) ile de bir rivayeti vardır. (Muhammed Salim Muhaysin, el-Mühezzeb, 45)

²³³⁾ Bakara 2/ 259

²³⁴⁾ Nâfi, İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub(نَسْتَشِرُ هـ) şeklinde, İbn Amir Asım, Hamza Kisai, Halef ise (لَعْنَدُونَ نَسْتَشِرُ هـ) şeklinde okunuşlardır.(Muhammed Salim Muhaysin - el-Mühezzeb,s.: 101)

²³⁵⁾ Abdulfettah el-Kadi, age., s.: 15

(a)'a ölüleri nasıl dirittiğini çıplak gözle gösteriyor. Her iki lafız ve maha aynı şeyi, yanı öldükten sonra dirilmeyi anlatmaktadır.

Şimdi kıraat farklılıklarından ortaya çıkan farklı manalara ve hükümlere ayetlerle örnek verelim.

(﴿ وَلَعَلَّ أَنْ يَرَى أَنْتَ)²³⁶ ayeti sonuna (مِنْ أَمْرِهِ)

ziyadesiyle de okunmuştur. Sa'd bin Ebi Vakkas'a nisbet edilen bu kıraatla kardeşen maksat anne bir kardeş olduğu anlaşılmış ve ortaya koyduğu hüküm üzerinde icra edilmiştir.²³⁷

(تَكَفَّلَ شَارِذٌ بِإِعْطَاءِ عَسْلَمَةَ مَسَاكِينَ مِنْ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْتَ رَبُّهُمْ أَنْ تَحْرِرُ رَقَبَةَ إِيَّاهُ)

²³⁸ ayeti (أَنْ تَحْرِرُ رَقَبَةَ صَوْمَانَةَ)

ziyadesiyle de okunmuştur. Bu kıraatla, yemin keffareti olarak azad edilecek kölenin müslüman olması gerektiği hükmü ortaya çıkmıştır. Şafiler bu ilaveyi esas alarak azad olacak kölede iman şartını aramışlardır.²³⁹ Hanefiler ise iman şartını aramayıp, Mütevatir ve meşhur olmayan bu ilaveyi nazarı itibara almamış ve kadın-erkek, Müslüman kafir nasıl olursa olsun mutlak olarak bir kölenin azad edilmesini yeterli görmüşlerdir.²⁴⁰

236) "... ve Onun erkek ve ya kız kardeşi varsa ..." (Nisa 4/12)

237) İbnü'l Cezeri, Neşr, c. I, s.:28

238) "...Bunun keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakir yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azad etmektir (Maide 5/ 89)

239) Zerkâni, a.e., c. I, s.: 140

240) Meydani, Abdu'l-gani el-Ğuneyî, el-Lübâb fi Şerhi'l- Kitab, Daru'l-Tûrasî'l-Arabi, Beyrut, 1996, c.3, s.: 108; Mevsili Âbdullah bin Mahmud, el-ihtiyar li Ta'lili'l- Muhtar, Çağrı Yay., İst., 1996, c.4, s.: 48

(... أَوْ لِمَنْتَهِي النِّسَاءَ قَلْمَنْ تَجْدُوا مَا حَتَّى شَرِقاً²⁴¹

ayetinde ki (لِمَنْتَهِي) (karşılıklı dokunma, cima) kelimesi (لِمَنْتَهِي)

(tek kişinin elinin, derisinin dokunması) şeklinde de okunmuştur.²⁴² Birinci kırata göre mana “ Cinsel birleşmeden sonra su bulamazsanız gusül yerine teyemmüm edin” şeklinde olur. İkinci kırata göre ise “Eğer bir kadına dokunmuşsanız ve abdest alacak su bulamamışsanız teyemmüm edin” şeklinde olur. Hanefiler birinci kıratın hükmünü, Şafiler ise ikinci kıratın hükmünü esas almışlardır.²⁴³

(فَأَقْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيطِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ هَنَئِي طَافِرُونَ

²⁴⁴ ayetindeki(يَطَافِرُونَ) kelimesi(يَطَافِرُونَ) şeklinde de

okunmuştur.²⁴⁵ burada iki hüküm ortaya çıkmaktadır. Şeddesiz olan kırata göre, kadına kocasının yaklaşabilmesi için hayızdan kesilmiş olması yeterlidir. Şeddeli olan kırata göre ise yasağın kalkması için kadının hayızdan kesilmiş olması yeterli değildir. Gusletmesi de gereklidir. Zira kelimenin yapısındaki fazlalık mananın da fazla olmasına, güçlenmesine delalet eder. İmam Şafii (ö.h.204) İkinci kırat ve görüşü tercih etmiştir.²⁴⁶ Hanefiler ise birinci kırat ve görüşü tercih etmişler. Ancak yıkandan yasağın kalkmış olması için ya adetin üst sınırı olan on günün dolmuş

²⁴¹) “.... Veyahut kadınlara dokunmuşsanız(cima etmişseniz) ve su da bulamamışsanız temiz bir toprakta teyemmum edin...” (Maide 5/6)

²⁴²) Kırat imamlarından Hamza Kisai ve Halef (حَمْزَةُ كِسَى وَ حَلْفٌ) şeklinde, Nasî ibn Kesir, Ebu Amr, İbn Amîr, Asîm, Ebu Cafer ve Yakub ise(يَطَافِرُونَ) şeklinde okumuşlardır. (Muhammed Salîm Muhâysîn, el-Îrşâdâtû'l-Celiyye, 120;el-Mühezzeb, 180)

²⁴³) Zuhayli Vehbe, el-Fîkhû'l- İslâmî ve Edîlletûhû.(ter. Kurul, İslâm Fıkıh Ansiklopedisi, Risalec Yay., İsl., 1994, c. I,s.: 196-197)

²⁴⁴) “... Ay halinde olan kadınlardan uzak durun, Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...” (Bakara 2/222)

²⁴⁵) Hamza Kisai ve Halef şeddeli şekli ile okunuşlardır. Asûmân birinci ravisi Ebu Bekir Şu'be de aynı şekildeki okuyusu Asûmdan rivayet etmiştir. Diğer imamlar ise Şeddesiz hali ile okumuşlardır. (Muhâysîn, el-Mühezzeb,s.: 91;el-îrşâdatû'l-Celiyye,s.:61)

²⁴⁶) Zerkânî, age., c. I, s.: 141

olmasını ya da hayz'ın bitiminden sonra en az bir namaz vaktinin geçmiş olmasını şart koşmuşlardır.²⁴⁷

بَايَهَا الَّذِينَ أَمْنُوا إِذَا قَيْمَشُوا إِلَى اِنْصَلَاتٍ فَأَغْسِلُوا وَجْهَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ (آزْجَلَكُمْ)
 بایهَا الَّذِينَ أَمْنُوا إِذَا قَيْمَشُوا اِلَى اِنْصَلَاتٍ فَأَغْسِلُوا وَجْهَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ (آزْجَلَكُمْ)
 248) ayetinde (الْمَرْأَقُ وَأَعْصُنُو اِبْرُو سِكْمٍ وَأَرْبَلَمْ إِلَى لَكْفَيْنِ) kelimesindeki
 (ل) kelimesine atfedilerek mansub, (ل) harfi (لِكْفَيْنِ) kelimesine
 atfedilerek de mecrur olarak okunmuştur. 249) Ayakların (آرْجَلَكُمْ) yüzे
 (خَبْدَرَكُمْ) atfedildiği birinci kırata göre ; ayaklarında yüzler gibi yıkanması
 gereği, başa (بَرْخَسِكُمْ) atfedildiği ikinci kırata göre ise basın meshedildiği gibi
 meschedilmesi gereği hükmü ortaya çıkmaktadır. Ancak konu ile ilgili bir hadisi
 şerif, ayaklara meshetmenin mest giyilmiş olduğu zamana mahsus olduğunu , mest
 olmadığı zaman ise yıkanması gerektiğini açıklamıştır.²⁵⁰

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أَمْنُوا إِذَا نَوَّا لِلِّاصْلَاتِ مِنْ نِيلٍ سَلَّمَتُهُنَّ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ) 251
 ayetindeki son kısım (عَامَّهُنَّ إِلَى ذِكْرِ الرَّبِّ) şeklinde de okunmuştur. Bu
 Kıraatdan, Cuma namazına giderken koşmanın gerekmediği anlaşılmıştır. Zira
 (أَلْأَخْرَى) kelimesinde koşma anlamı yoktur.²⁵²

(وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَلْعَهِي الْمَنْفُوشِي) 253 ayeti

²⁴⁷⁾ Meydanı, age., c. I, s.: 62; Mevsili, age., c. I, s.: 28

²⁴⁸⁾ Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi , dirsekleriniz kadar ellerinizi, başlarınıza meschedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız (Maide 5/ 6)

²⁴⁹⁾ (آرْجَلَكُمْ) kelimesindeki ل (lam) harfini , Nafi, İbn Amir, Hafs, Kisai ve Yakub nasb (üstün) ile diğerleri isc cer (esrc)ile okunuşlardır. (Palevi , age., s.:5)

²⁵⁰⁾ Zerkâni, age., c.I, s.: 141; İbnu'l-Cezeri, age., c.I, s.:29

²⁵¹⁾ "Ey iman edenler ! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman hemen Allahu anmaya (namaza) koşun..."

²⁵²⁾ Zerkâni, age., c. I ,s.:129; İbnu'l-Cezeri age, c. 1, s. 129

²⁵³⁾ Ve O gün dağlaratılmış renkli yün gibi olur (Karia 101/5)

(كَلْصُوقُ الْمَنْفُرُ شِنْ) şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat İbn Mes'ud ile Said bin Cübeyr(ö.h.94)'e nisbet edilir.²⁵⁴ (الْعُقْنُ) kelimesinin “ atılmış renkli yün” anlamına geldiğini ikinci kıraattan anlıyoruz.²⁵⁵

(...وَقَلْبَلَّ كَبِيرًا) ²⁵⁶ Bu ayet şeklinde de okunmuştur. Yani “ büyük bir Melik: Allahı” görürsun anlamında. Bu kıraat Allahın kıyamet günü görüleceğinin bir delili olarak kabul edilmiştir.²⁵⁷

(فَقَنِيْتُ لَهُ بَيْنَ فَصَيْامِ شَرَائِفِ آيَاتِيْ) Bu ayeti kerime yukarıda yemin keffareti için on fakirin doyurulması yahut giydirilmesi ve ya bir kölenin azad edilmesi ile ilgili olarak söz konusu edilen ayetin devamı olup Allah c.c bu kısımda şöyle buyurmaktadır ; “ Bunları yapmaya güç yetiremeyen kimse üç gün oruç tutsun” İbn Mesud tan rivayet edilen bir kıraata göre ayetin sonunda(مُتَابِعَاتٌ) ilavesi vardır. Buna göre mana “üç gün peş peşe oruç tutsun” olmaktadır. Bu kıraat Sahabeden Ubey bin Ka'b ile İbn Mes'ud (r,a) 'dan rivayet edilmiştir Hanefiler fıkıhta otarite saydıkları İbn Mesudun bu ilaveli kıratına binaen orucun peşpeşe tutulması gerektiğini söylemişler , diğerleri ise peşpeşe tutma şartını aramamışlardır..²⁵⁸

²⁵⁴⁾ İbn. Hacer el-Askalani, Fethu'l- Bari,c. 9,s.:25

²⁵⁵⁾ Zerkâni,age., c. 1, s.: 141

²⁵⁶⁾ Ne yana bakarsan bak (yığınla bir) niyet ve ulu bir saltanat görürsun (İnsan 76/20)

²⁵⁷⁾ Zerkâni age.,s.: 142

²⁵⁸⁾ Goldziher İgnaz, Mezahibü'l Tefsiri'l İslami, (Dr. Abdu'l Halim en Neccar Tercemesi) , Mısır, 1955, s. 26 ve Abdu'l- Halimi en-Neccar'ın ilgili dipnotu.

(أَوْيَكُونَتْ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَذْتَرَّ حَنَقَ فِي الشَّمَاءِ)²⁵⁹

ayetinde geçen (زُخْرُفٍ) kelimesi kullanımı yaygın olmayan ğarib bir kelime idi. Hangi anlamına geldiği ancak İbn Mesuddan (r.a.) rivayet edilen (...) رِحْمَادَ تَصَبَّبَ آثَرْ... kiraatı ile anlaşılmıştı. İbn Mücahid (ö.h.103) (زُخْرُفٍ) kelimesinin altın anlamına geldiğini İbn Mesudun (r.a.) kiraatını görünceye kadar bilmiyorduk der.²⁶⁰ İbn Mesud (r.a.) dan bunun gibi ilaveler çokça rivayet edilmiştir. Kur'anın tefsirinde bunlardan yararlanılmıştır. Ancak kimi zaman tefsir maksatlı bu ilaveler kiraat olarak nakledilmiştir. Dr. Abdu'l- Halim en - Neccar bu konuda İbn. Mücahid(ö.h.103)'i tenkit eder.²⁶¹ İbnu'l Cezeri(ö.h.833) bu nevi ilaveler için şunları söyler : " Sahabe Kiraatların içine açıklama maksadıyla tefsir katıyorlardı. Çünkü onlar Allahın Rasülünden Kur'an olarak neyi aldıklarını iyi biliyorlardı. Kur'an'dan olanla olmayanı birbirine karıştırmaktan emin oldukları için bunu yapıyordular." ²⁶²

²⁵⁹⁾ (Ey Muhammed sana inanmamız için) ya altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın...(Isra 17/93)

²⁶⁰⁾ Goldziher, age., s.: 28

²⁶¹⁾ Goldziher, age., s.: 28 ilgili dipnot

²⁶²⁾ Zerkâni, age., s.: 424

Birinci Bölüm

EBU AMR BİN AL Â el-MAZİNÎ el-BASRÎ

I. ADI VE KÜNYESİ

Ebu Amr'ın adının ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiş. Bazı kaynaklar onun için yirmibir kadar isim zikretmişlerdir. Onlardan bazıları şunlardır: Ebu Amr, Zebban, Cebr, Cüneyd, Uryan, Reyyan,¹, Ceze². Bu sayılan isimlerden bazılarında yanlış okumadan kaynaklandığı söylenmiştir.(زَبَانِ) in (زَبَانْ) şeklinde okunmuş olması gibi³. Onun adının künyesi olduğuda söylenmiş⁴ ibn Kuteybe (h.276) el Mearif adlı eserinde künyeleri adlarının yerine kullanılanları sayarken Ebu Amr'ı da zikretmiştir.⁵ el Enderabi(ö.h. 470) Heybetli bir kimse olduğu için ismini soran olmamış. Bundan dolayı kendisi için pek çok isim söylemiştir der.⁶ Arab şairi Ferazdak⁷ Ebu Amr'ı hicvetmiş sonra da pişman olup özür dilemek için vardığında Ebu Amr kendisine (هَجَوْتَ زَبَانَ شَعْرَ حَسْنَتْ مُغَنَّدِلًا ...)

Zebbanı hicvettin sonra da özür dilemek için geliyorsun...beytini okumuştur.⁷ Yine el Asma⁸ Ebu Amr'a Adının ne olduğunu sormuş, o da Zebban'dır diye cevap

¹⁾ İbnü'l Cezeri, Ğayetü'n- Nihaye fi Tabakati'l-Kurra, Mektebetü'l Hancı, Mısır, 1923, c.1, s.:289
Askalanî, İbnü Hacer, Tehzibü'l-Tehzib, c.12, s.: 178

²⁾ Zchebi Şemsüddin Muhammed bin Ahmed, Marifetü Kurrâ'i - Kibâr. c. 1, s.: 222

³⁾ İbnü'l- Enbarî, Ebu'l Berekât Kemalüddin, Nûzhetü'l-Elibba fi Tabakati'l-Üdebat Tah.
Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, Dâru Nahdatûl Mîsr, Kahire, 1967, Mîsr, s.: 24

⁴⁾ İbn Kuteybe Ebu Muhammed Abdullâh bin Müslim, el Maârif, Tah. Servet Ukkâş, Daru'l
Maârif, Mekke, II. Baskı, 1969, s.: 599

⁵⁾ Ahmed bin Ebi Ömer el Enderabi, Kraatü'l Kurrai'l Marusin Biriyyavati'r-Ruvati'l Meşhurin,
Tah. Dr. Ahmed Nasîf el Cenâbi, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1985, II Baskı, s.: 83-84

⁶⁾ İbnü'l- Enbarî, age, s.: 24

⁷⁾ Ferazdak: Adı Hemmâm bin Galip Sa'sa'dır. Emîvi dönemî şairlerinden olup, yakalaşık m.641
yıllarında Basra'da doğmuştur. kuvvetli bir dili nesîs bir şîiri vardır. Hayatını insanları övmeye ve
yermeye ile geçirmiştir. Divan sahibi olup m.732 yılında Basra'da vefat etmiştir. (el-Münâid fi'l-
Lügâti ve'l A'lam, Heyet, Beyrut, 1982, c.2, s.:523

⁸⁾ Abdülmelik bin Karîb bin Kays el - Asmaî. Arab dili ve edebiyatında geniş bilgiye sahip bir
kimse dir. Hafızası çok güçlü olup arap dili ve edebiyatına dair 12.000 beyt ezberlemiştir. Ebu Amr

vermiştir.⁹ Zehebi(ö.h.748) de Ebu Amr'ın adının ne olduğu konusunda söylenenleri aktardıktan sonra tercihinin Zebban olduğunu belirtir.¹⁰ İbnü'l Cezeri(ö.h.833)'nin Tabakatı'nda¹¹ İbnü'n-Nedim'in Fihrist'inde¹² tercih ettiği ve günümüz araştırmacılarının kabul ettikleri¹³ Ebu Amr'ın adının Zebban olduğunu Babası Temîm Oğullarının Mazin Koluna mensup olması sebebiyle Mâzînî,¹⁴ hayatının çoğunu Basra'da geçirmiş olduğu için de el Basri nisbeleri ile anılmıştır.¹⁵ Bizzat kendisinin adının sorulması üzerine verdiği cevabında ve söyledişi beytinde kendisinden Zebban diye bahsetmesinden anlaşıldığına göre ebu Amr'ın adı Zebban'dır. Durum onu gösteriyor ki, Ebu Amr'ın künnesi meşhur olup, adı kullanılmadığı için adeta unutulup ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.

II. DOĞUM VE ÖLÜMÜ

Kaynaklar Ebu Amr'ın doğum yeri olarak Mekke'yi zikrederler. Doğum yılı olarak da H.70, 68, 65 gibi yılları verirler.¹⁶ Rivayetlerin çoğunuğu Onuñ 70 yılında doğup H.154 yılında 84 yaşında öldüğü şeklindedir.¹⁷ Abbasi Halifesi Ebu Cafer

bin Ala'ya talebelik yapmış ve onun övgüsünü kazanmış olup h. 214 yılında vefat etmiştir. (Corci Zeydan Tarihi Adâbi Lügati'l-Arabiyye, Menşuratü Darı Mektebeti'l Arabiyye c. 1, s.: 407; Zehebi Alâmun Nübâlâ, c. 6, s.: 408)

⁹⁾ Şahîn Abdü's-Sâbur, Eserü'l-Kâraat fi'l-Asvat ve'n-Nâhvîl Arabî, Mektebutü'l-Hancî, Kahire, 1987, s.: 22

¹⁰⁾ Zehebi Muhammed bin Ahmed, age, s.: 224

¹¹⁾ İbnü'l Cezeri, age, c. 1, s.: 288

¹²⁾ Muhammed bin İshâk en Nedim, el Fihrist, el Matbatü'r-Rahmaniye, Misir, h. 1348, s.: 140

¹³⁾ Selahaddin Hasan, Mecelletü'd Dâre, Daratü'l Melik Abdülaziz, Suudi Arabistan, sayı 4, s.: 120

¹⁴⁾ İbnü Hacer, age, c.12, s.: 178

¹⁵⁾ İbn Hibban el hâfir ebu Hatim Muhammed, Kitabü's Sikat, Matbatu Meclîs, Dairatü'l Maârif, Hindistan, 1980, c. 6, s.: 345; Abdülbâki el Yemani, İşaratü't Ta'yin fi Teracimîn Nûhat vel Lügaviyyîn, Tah. Abdülmecid Deyyab, Dairatü Buhusi Melik Faysal, Riyad, 1986, s.: 121

¹⁶⁾ Yakût, Mu'cemü'l-Üdeba, Dâru İhyait-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, c. 11, s.: 159; Zehebi Muhammed bin Ahmed, age, s.: 225

¹⁷⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.I, S.292 ; Zehebi Muhammed bin Ahmed, age., s.: 237; Şahîn Abdü's-Sâbur, age., 28-29 ; İbnü'l- Enbarî, age, s.: 29

Mansur(ö.h.158)'un Şam Valisi olan Abdu'l-Vahhab bin İbrahim'den yardım istemek için Şam'a giderken yolda vefat ettiğine dair bir rivayet¹⁸ varsa da Zehebi¹⁹ ve İbnü'l Bazış(ö.h. 540)'in belirtiklerine göre²⁰ Kûfe'de vefat etmiştir. Veki'bin Cerrah şöyle demiştir. "Kûfe'de Ebu Amr bin Alâ'nın mezar taşını okudum. Şunları yazıyordu: Bu Beni Hanife'nin mevlesi Ebu Amr bin Alâ'nın kabridir." Beni Hanufe'nin mevlesi olması annesinin Hanife Oğullarından olmasına dayanır. Babası ise Arap kabilelerinden olan Temim Oğullarındandır.²¹ Haccac bin Yusuf es-Sekafi(ö.h.95)'nin muarızlarından olup, Haccac'ın adamları tarafından yaklaşık h.94 yıllarında yakalanmak için takip edilmeye başlanmış bunun üzerine Yemen çölüne babası ile beraber kaçmış, orada Haccac'ın öldüğü haberini alınca dönüp Basra'ya gitmişler ve oraya yerleşmişlerdir.²²

III. EBU AMR BİN ALÂ'NIN YETİŞTİĞİ İLMİ ORTAM

Ebu Amr Mekke doğup²³ Mekke, Medine ve Basra'da yaşayıp küfede vefat etmiştir.²⁴ Onun ders aldığı hocaları, okuttuğu öğrencileri buralarda idi.²⁵ Yetiği ilmi ortamı görebilmek için bu bölgelerdeki ilmi çalışmalarından kısa kisa da olsa bahsetmek gerekektir. Bu bölgeler Rasulullah s.a.v.'in seçkin sahabesinden pekçoğunun yaşadığı, ilim tedrisinde bulunduğu yerlerdir.

¹⁸⁾ Şahin Abdü's-Sabur age. s.: 30

¹⁹⁾ Zehebi Muhammed bin Ahmed, age., s.: 237

²⁰⁾ Ebu Cafer Ahmed bin Ali el Ensari, Kitabül İkna', fi'l Kiraati's Seb'i, Merkezü'l Bahsi'l İlmi ve İhyai'l Turasi'l İslami, Mekke, s.: 96

²¹⁾ Şahin, age., s.: 30; Mecelletü'd-Dâre, Dâratü Melik Abdülaziz, S. Arabistan, sayı 4, s.: 120

²²⁾ el-Enderabi, age., s.: 83; Şahin Abdü's-Sabur, age., s.: 31

²³⁾ Yakut, age., c. 11. s. 159; el- Yemani, age., s. 121

²⁴⁾ el Enderabi, age., s. 83; İbnu'l Bazış, age., s.94

²⁵⁾ İbnu'n- Nedim, age., s. 141

Aynı zamanda Tabî'înin büyüklerinden çoğunun bulunduğu bölgelerdir.²⁶

A. MEKKE

Mekke, vahyin ilk inmeye başladığı, peygamber s.a.v.'in dini ilk tebliğ etiği yerdir. Mekkelilerin peygamber S.A.V ve kendisine inanan kimselere yaptıkları eziyet ve tehditler neticesinde müslümanlar medineye hicret etmek zorunda kalmışlardır. Mekke ancak hicretten 8 yıl sonra fethedilmesi ile tarihteki gerçek yerini almıştır. Fetihten sonra peygamber (s.a.v) Muaz bin Cebel (r.a.)'ı Mekke'de bırakmış ve Mekke halkına Kur'an ve Sünnet ahkamını ve kiraati öğretmesini ona emretmiştir. Muaz Peygamber (s.a.v) in genç sahabilerinden olup onunla birlikte bütün gazvelere katılmıştır.²⁷ Peygamber (s.a.v) tarafından Mekke'ye vali olarak görevlendirilen Attab bin Esid, Süheyl bin Amir²⁸ ve ashabin Kâfirlerinden olan Abdullan bin Sâib (ö.h. 70) (r.a) de Mekkeye yerleşmiş sahabilerdendir. Mekke asıl Abdullah bin Abbas (ö.h. 68) (r.a)'ın Basradan dönüşünden sonra ilmi çalışmalar açısından parlayıp gelişmiştir.²⁹ İbn Abbas (ö.h 68) (r.a) Peygamber (s.a.v) 'in amcasının oğlu olması sebebi ile küçüklüğünden itibaren onun yanında bulunma imkanına sahip olmuştur. Peygaber (s.a.v)'in vesatında henüz 15 yaşında idi.³⁰ Peygaber (s.a.v) kendisi için "Allahum onu dinde derin anlayış sahibi yap ve ona Kur'anın te'vilini, öğret"
diye dua etmiştir. O, üstün zekası ve kabiliyeti ile kendini ilme vermiş, bizzat Rasulullah (s.a.v) 'den duyup bellediklerinin yanında sahabenin yaşça kendisinden

²⁶⁾ Zehbi, el Tefsir-vel Müfessirun, c.1, s.107-130

²⁷⁾ Koçyiğit Talat, Hadis Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ,1997, Ankara, s.:91

²⁸⁾ Ali Hınnîc Berki- Osman Keskioglu, age, s. 428

²⁹⁾ Koçyiğit, age, s. 91

³⁰⁾ Zehbi , el Tefsir ve'l- Müfessirun, c.I. s.69-72

büyük olanlarından da hadis dinleyip rivayet etmiştir. Fıkıhta, Kur'an kıraatı ve tefsirinde, Arap dili ve edebiyatı ile şiirinde kendisine müracaat edilen bir otorite olmuştu.³¹ Kendisinden de Tabii'nin büyüklerinden olan Said bin Cübeyr (ö.h. 95), Mücahid bin Cebr (ö.h. 104) İkrime mevla ibn Abbas (ö.h.104) , Tavus bin Keysan,(ö.h. 108) Atâ bin Ebi Rabah (ö.h.114) vd. ders almışlardır.³² Ebu Amr bin Alâ (ö.h.154) Mekke'de olduğu dönemde, Mücahid, İkrime, Said bin Cübeyr Abdullah bin Kesir (ö.h 120) Atâ bin Ebi Rabah ve diğerlerinden kıraat okudu.³³ Said bin Cübeyr Ebu Amr'ın okuyuşunu beğenir ve kıraatını muhafaza et derdi.³⁴ İbn Abbas ve onun ders hakkında yetişmiş talebeleri ile Mekkede çok canlı bir ilmi ortam oluşmuştur. Şurası muhakkak ki Mekke ve Medine birer hac ve ziyaret merkezi olduklarından islam ülkesinin her yanından buralara hac ve umre için gelenlerin burada kaldıkları süre içinde bilmediklerini öğrenip bildiklerini öğretme gayretleri buralarda ilmi çalışmaların daha yoğun olmasında etkili olmuştur.

B.MEDİNE:

Alim sahabilerin gayretleri ile teşekkür eden ilim merkezlerinin başında hicret yurdu diye de şöhret bulan Medine gelir. Çünkü burası Peygamber (s.a.v) ve Ashabının (r.a) Mekkeden hicret ederek gelip İslam Devletinin temelini attıkları ilk şehirdir. İslam ahkamının büyük bir kısmı burada nازıl olup uygulanmaya başlamış, Peygamber (s.a.v) hadislerinin çoğunu burada söylemiştir. Şehrin her yeri Peygamber (s.a.v) den hatırlı taşlığından vefatından sonra da

³¹⁾ Zehbi, age., c.I. s.67-69

³²⁾ Zehbi , Muhammed bin Ahmed, age., c.6, s.407

³³⁾ Zehbi, Muhammed bin Ahmed, age., c.1 ,s.225

³⁴⁾ Zehbi, Muhammed bin Ahmed, age., s .229

sahabeden birçoğu buradan ayrılmayı hoş görmemiş onun kabrine yakın olmayı O'nunla birlikte yaşamak gibi değerli saymışlardır.³⁵ İlmi ile şöhret kazanmış pekçok sahabi Medinede yaşadığı için Peygamber (s.a.v)'i görmemiş fakat onun hadislerini dinleyip öğrenmek isteyenlerin sürekli gelip gittiği bir yer olmuştur.³⁶ Sonradan idare merkezini Küfeye taşıyıcaya kadar Hz. Ali dahil ilk dört halife, Hz. Aîşe, Zeyd bin Sabit Übey bin Kâb³⁷ (r.a) gibi daha pek çokları Medine'de yaşamakta idiler. Bu sahabilerin çevresinde oluşan ilim halkaları bunların yetiştirmiş olduğu Tabii'nden olan birçok alım kişinin gayret ve çalışmaları ile gelişerek devam etmiştir. Bu Tabiilerden bazıları şunlardır. Ebu'l Aliye(ö.h.70), Muhammed bin Ka'b el Kurazî(ö.h.118), Zeyd bin Eslem(ö.h.136), Urve bin Zubeyr, Said bin Müseyyeb(ö.h.94), İbn Şihab ez-Zuhri(ö.h.125), Ebu Caser(ö.h.128), Şeybe bin Nassah(ö.h.130), Yezid bin Ruman.³⁸ Bu son üçü Ebu Amr bin Alâ'nın Medine'de kendilerinden kiraât okuduğu kimselferdendir.³⁹

C. BASRA

Basra şehri hicretin 17. senesinde Hz. Ömer'in emri üzerine Küfe ile beraber kurulmuştur.⁴⁰ Pekçok sahabi'nin yerleşmesi ile burada da canlı bir ilim çevresi oluştu. Basra'da kalan sahabilerin ilim yönünden en meşhurları süphesiz ki Ebu Musa el - Eşarı ile Enes bin Malik (r.a) idi. Hz. Ali halife olduktan sonra Abdullah İbn Abbas'ı Basraya vali tayin etmiş O da görevi süresince burada kalıp daha sonra Mekke'ye gitmiş idi. Mekke ve Medine de olduğu gibi

³⁵⁾ Koçyiğit, age., s. 89

³⁶⁾ Subhi Salih, Ulumu'l Hadis ve Mustalihulu (Tercüme: Yaşar Kandemir, Hadis İlinileri ve Hadis İstilahları , Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. 5. baskı 1988, s. 39-40.

³⁷⁾ Zerkânî , age., c.1, s. 396- 397

³⁸⁾ Koçyiğit, age., s. 190

³⁹⁾ Zehbi Muhammed bin Ahmed, age., s. 225

⁴⁰⁾ Ahmed Cevdet Paşa, Kısası Enbiya ve Tevarihi Hülefa , Sadeleştirilen : Muhsin Bozkurt, Dergah offset tesisleri ; 1997, İstanbul, s.454

burada da bu sahabilerin çevresinde ilim halkaları oluşmuştur. Bundan Enes bin Malik (r.a) 10 yıl peygamber (s.a.v)'e hizmet etmiş 2286 Hadisi Şerif rivayet ederek çok hadis rivayet eden sahabiler arasında yer almış idi.⁴¹ Ebü Musa el-Eş'ari ise Hadis ve fıkıh bilgisi ile beraber kur'an kırata ile de meşhur olmuş bir sahabi idi.⁴² Bu sahabilerden ilim olarak yetişmiş olan Tabî'lerden bazıları şunlardır. Hasan el Basri (ö.h.110) Muhammed bin Sîrîn , (ö.h. 110) Yahya bin Ya'mer (ö.h.89-90) Nasr bin Asîm (ö.h. 98) .

Ebu Amr bin Alâ bunlardan ders almış , Enes bin Malik'ten az miktarda hadis rivayet etmiştir. Yine Yahya bin Ya'mer (ö.h. 120) Hasan el -Basri ve Nasr bin Asîma Kur'anı arz edip okumuş,⁴³ Nahiv bilgisini de Nasr bin Asîmdan almıştır. (ö.h. 98-99)⁴⁴

D. KÜFE:

Hz. Ömer (r.a.) 'ın emri ile önceleri bir ordugah olarak kurulmuş olan Küfede daha sonra yerleşik hayatı geçilmiştir.⁴⁵ Orduda bulunan bir çok sahabi burada yerleşip kalmışlardır. Hz. Ali'nin Hilafet merkezini Medineden Küfeye taşıması ile Şehrin Çehresi tamamen değişip her gün hızla gelişip büyuyen bir devletin idare merkezi olmuştu. Bu sebepten pek çok sahabi buraya gelip yerleşmiş ve ömürlerinin sonuna kadar burada yaşamışlar idi.⁴⁶ Bu sahabiler içinde Küfe Medresesinin varlığını ve şöhretini borçlu olduğu kimse şüphesiz ki Abdullah bin Mesud (r.a) dır. O, ilk müslüman olanların

⁴¹⁾ Koçyiğit, age., s.: 94

⁴²⁾ Bazîl Mahammed bin Ömer Salîm, age., c.I , s.86; Koçyiğit, age., s.94

⁴³⁾ Zâhebi, age, c.I. s.225

⁴⁴⁾ İbnü'l - Enbarî, age., s.24; Yakut, age., c.11, s. 159

⁴⁵⁾ Ahmet Cevdet Paşa, age, c.2 s. 454

⁴⁶⁾ Koçyiğit, age., s.: 92

altıncı olup uzun müddet Rasulullah (s.a.v)'in hizmetinde bulunmuş onun söz ve sillerini yakinen duyma ve öğrenme imkanına sahip olmuştu⁴⁷. Sonradan Hz. Ömer (r.a) tarafından Küfeye Kur'an ve ahkamını öğretmek için gönderilmiştir. Onun Küfeye gelmesi ile Küfe Medresesi teşekkül etmiş ve bu medreseden Alkama bin Kays, Esved bin Yezid Mesruk İbnu'l Ecda (ö.h. 63) Amr bin Şurahbil gibi tanınmış Tabiîn uleması yetişmiştir. Ancak Küfe medresesi mensuplarının tamamı İbn Mesud'un talebesi değildir. Bunların bir kısmı Mekke ve Medine'de yetişip daha sonra Küfeye yerleşmiş Tabiîlerdir. İbrahim en - Nahai ve Said bin Cübeyr (ö.h.94) bunlardandır.⁴⁸

IV. EBU AMR'IN İLMİ KİŞİLİĞİ VE SİYASİ ORTAM

Mekke gibi bir islam ve ilim merkezinde doğmuş ve babasının teşvikleri ile küçük yaşılda Kur'an'ı okuyup öğrenmiş ve ezberlemiştir. Mekke'de oturmayı tercih etmiş tanınmış kîraat ustalarından dersler alarak kendisini yetiştirmeye çalıştı. Ebu Amr'ın çocukluğu Hicaz, Şam ve Irak bölgelerinde kargaşa ve toplumsal olayların meydana geldiği bir döneme rastlar. Doğduğu yıllarda Mekke ve tüm Hicaz bölgesi Abdullah bin Zübeyr(ö.h.73)'in idaresi altında bulunuyordu.⁴⁹ Dönemin Emevi Halifesi Abdul Melik bin Mervan(h. 65-86) Hicaz bölgesini Emevi idaresi altına almak için Haccac bin Yusuf es Sekâfi'yi hıcretin 72. yılında bölgeye gönderdi. Haccac Kâbe'yi ve çevresini mancınıkla taşa tutmuş uzun süren bir kuşatma ile Abdullah bin Zübeyr'i şehit ederek şehri ele geçirmiştir. Böylece Mekke

⁴⁷⁾ Koçyigit, age., s.:93

⁴⁸⁾ Koçyigit , age., s.: 93

⁴⁹⁾ Ahmet Cevdet Paşa, age., c. 2, s.: 759 vd.

İdaresi yıkılmış oldu. Irak bölgesinde Hariciler ve Şiiler Emevi idaresini tehdit etmekte olduğundan halife Abdülmelik(ö.h.86) Haccac'ı h.75 yılında Hicazdan çağırarak Irak bölgesine genel vali olarak tayin etti.⁵⁰ O da ölümüne kadar 20 yıl süren valiliği döneminde binlerce kişiyi haklı haksız öldürdüğünden halkın arasında zalm Haccac olarak anılır oldu. Ebu Amr bin Alâ(ö.h.154) "Ben Haccac ve Hasan(ö.h.110)'dan daha fasih bir kimse görmedim. Ancak Hasan daha fasihti"⁵¹) demiştir. Dini kuralları hafife alan halka zülm eden ve Ehli Beyt'e karşı işledikleri cinayetler yüzünden iktidarları sarsılan Emevi idaresi aleyhinde h. 120'li yıllarda itibaren gizli ve organizeli bir faaliyete giren⁵² Abbas Oğulları ve taraftarları ile Emevi ordusu arasında Dicle'nin kollarından olan Zap Irmağı yakınılarında h. 132 yılında çıkan kanlı savaş tarihin kesin ve net sonuçlar ortaya çıkarılan savaşlarından birisi olmuş Emevi ordusunun mağlup olması ile ,Halife Mervan(ö.h. 132) Musula oradan da Filistin'e kaçmış sonunda yakalanarak öldürülülmüş ve Emevi idaresine son verilmiş, Abbasiler dönemi başlamıştır.⁵³ Ebu Amr'in yaşadığı 154 yılına kadar olan dönemde Ebu'l Abbas es Saffah(ö.h. 136) ve Ebu Cafer el Mansur(ö.h.158)'un halife olduğu, Abbasi devletinin kuruluş dönemi olup temellerinin güçlendiği yıllardır.⁵⁴ Bir yandan böyle büyük ve köklü toplumsal olaylar olurken bir yandan da ilmi faaliyetler çok yoğun bir şekilde devam etmekteydi.⁵⁵ Ebu Amr yirmi yaşlarında gidip yerleşeceği Basra'ya gidinceye kadar Mekke ve Medine'de bulunan Tabiinden ve diğerlerinden olan kıraat imamlarından dersler almıştır.⁵⁶ O dönemde Mekke ve Medine Tabiin ve diğerlerinden oluşan bilginlerin, imamların toplu olarak

⁵⁰⁾ Ahmet Cevdet Paşa, age., c. 2, s.: 790

⁵¹⁾ İbnü'l Esir, el Kamil fi'l Tarih, Ter. Beşir Eryarsoy , Bahar Yay., İstanbul, c. 4, s.: 527

⁵²⁾ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Heyet), Çağrı Yay., İstanbul, 1986, c. 3, s.: 20-27

⁵³⁾ Danışman Zuhri, Büyük İslam Tarihi, Zuhri Danışman Yayıncı, İstanbul, c. 3, s.: 75 - 77

⁵⁴⁾ Doğuştan Günümüze Bütün İslam Tarihi (Heyet), Çağrı Yay., İstanbul, 1986, c. 3, s.: 63-102

⁵⁵⁾ Koçyiğit, age., s.: 89-96

⁵⁶⁾ Şahin Abdü's-Sabur, age.,s.: 32

bulundukları iki ayrı ilim merkezi durumunda idi. İbnü'l-Cezeri(ö.h.833)'nin ve diğer kaynakların Ebu Amr'ın hocalarını sayarken zikretniş olduğu isimler çoğunlukla bu iki beldede meskün alimlerdir.⁵⁷ Ebu Amr, Kur'an kiraatinda olduğu kadar arap dilinde de bir otoride idi. Ebu Ubeyde Ma'mer bin Müsenna(ö.h.216) Ebu Amr için "arap dilini, cahiliye şiirini ve kiraatı en iyi bilen kimsedir."⁵⁸ demiştir. Ünlü şair Ferazdak "Ebu Amr'ı buluncaya kadar Arab dili hakkında nicelerinin kapısını çaldım..." diyerek onu övmüştür.⁵⁹ el-Asmai "Ebu Amr ile on yıl beraber oldum. Arap dilindeki görüşlerine hep cahiliye döneminin şairlerinden delil getirirdi"⁶⁰ der. Kiraat ilminin yanında arap dil gramerini de delil olarak kullanılan cahiliye şiirini de önem verip bu konuda kendisine müracaat edilecek kadar bilgiye sahip olması Kur'an'ın iyi anlaşılabilmesi için arapçanın iyi bilinmesi gerektigine inanmasından dolayıdır. Onun "Irak ehlinden zindikliğa düşenlerin çoğu arapçayı bilmeyenlerden dolayı düşmüştür."⁶¹ sözü Kur'an dili arapçaya verdiği önemi çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Ebu Bekir bin Mücahid(ö.h.324) Ebu Amr hakkında "Ebu Amr yaşadığı dönemde kraatları ve vecihlerini en iyi bilen kimse olup, ilimde ve arab dilinde insanların önderi idi. Buna rağmen O , Kur'an kiraatı konusunda rivayete bağlı kalmıştır." Demiştir.⁶²

Ebu Amr, Haccac'ın zulmünden kaçışları sırasında yaşadıkları bir olayı söyle anlatır. Haccac bin Yusuf babamı çağırılmıştı. Babam başına bir kötülük

⁵⁷⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.1, s.: 289 ; Neşr, c. I, s.: 133; Zehebi Muhammed bin Ahmed, age., c. 1, s.: 225; Âlâmün Nübelâ, c. 6, s.: 407; ibn Hacer, age., c. 12, s.: 179;

⁵⁸⁾ Mecelletü'd-Dâre, 4.Sayı, 122

⁵⁹⁾ Külli Ali bin Yusuf, inbau'r-Ruvaat Alâ Ebnai'n-Nühat, Matbaatü Daru'l-Kütüb, Kahire, 1973, s.:127; Zeydan, age., c. 1, s.: 405

⁶⁰⁾ el Külli, age. c. 4 s.: 127

⁶¹⁾ İbnü'l-Eubari, age., s.:31, Mecelletü Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslamiye 3.sayı 206

⁶²⁾ İbn Hacer, age., s.: 179

geleceğinden korktu. Beni de yanına alarak Yemen çölüne doğru yola çıktı. Beraber giderken yanımıza birisi gelerek: "Sıkıntıları gelip geçici olan şeyler için üzülme, nefislerin hoşlanmadığı nice şeyler vardır ki, düğümlerin çözülmesi gibi çözülürler ve ardından mutluluk gelir." beytini söyledi. Babam: Hayrola bir haber mi var diye sordu. Adam, Haccac(ö.h. 95) öldü dedi. Adamın söylediği beyitte geçen (بِرَجَةٍ) kelimesini duyarak doğru şeklini öğrenmiş olmam beni Haccac'ın ölümünü duymuş olmadan daha fazla sevindirdi. Babam bineklerimizin yönünü Basra'ya çevir dedi ve Basra'ya gelip yerleşti.⁶³

Ebu Amr mevcut kiraat ve dil bilgisini Basra'daki ilim ehli kimselerden de istifade ile artırdı. Basra, Hz.Ali'nin talelesi Ebu'l-Esvad ed-Düeli(ö.h.59) ve talebelerinin bulunduğu kiraat ve nahiv bilgilerini iyi bilen kimselerin yaşadığı bir ilim merkezi idi.⁶⁴ Nahiv ilmini Basra'da Nasr bin Asım el-Leysi(ö.h.98-99)'den almıştır. Kendisinden ise Halil bin Ahmed, Yunus bin Habib, Ebu Muhammed el Yezidi bu ilmi okumuşlardır. Sibevey de kendisinden rivayetlerde bulunmuştur.⁶⁵ Basra'ya yerleşikten sonraki ilmi yolculuklarında Küfe'ye de gitmiş⁶⁶, Küfe'nin kiraattı imamı Asım bin Ebi'n-Nucud(ö.h. 127)'dan da onun kiraatını okumuştur. Zaman zaman Mekke'ye ve Medine'ye gider, Medine' de insanlar kendisinden ders almak için etrafına toplanırlar ve ondan ders almamış olanları kaari(Kur'an okuyucusu) saymazlardı. Hacca' da çok gider, Mekke'ye vardığında insanlar O na şiir ve dil konusunda bilmediklerini sorarlardı.⁶⁷ İbnü Hacer el-Askalani, Ebu Amr'in babasından, Enes bin Malik(ö.h.93)'ten ve Hasan el-Basri(ö.h.110)'den hadis rivayetinde bulunduğu, ayrıca Ebu Amr'in kardeşlerinden Ebu Sufyan'ın

⁶³⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.1, s.: 290; el Kifti, age, c. 4, s.: 129; Zehebi, age., s.: 235

⁶⁴⁾ Şahin Abdü's-Sabur age.,s.: 36

⁶⁵⁾ İbnü'l Embari, age., s.: 24-25; Yakut, age., c. 11, s.: 159

⁶⁶⁾ Zehebi, age., c.1, s.: 233

⁶⁷⁾ Şahin Abdü's-Sabur, age., s.: 37

kendisine ulaşan bir, Muaz'ın ise iki hadisinin olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Hadisçiler O'nun güvenilir bir kimse olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹ İbn Hibban(ö.h.354) Ebu Amr'i Kitabu's Sikat'ında zikretmiş ve O'nun elli hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁰ O hadis ezberi ile uğraşmamıştır.⁷¹ Kütübü Sittede geçen bir hadisi yoktur.⁷² Mütevazi, ibadete düşkün zahid bir kimse idi. Hayatının son dönemlerinde evini tavanına kadar dolduran ders notlarını yaktığı ve kendisini tamamen ibadete verdiği rivayet edilir.⁷³ Ancak sonradan halk kendisine müracaat edip okumak istediklerinde ezberinde kalanları onlara nakletmiştir.⁷⁴ Yunus bin Habib şöyle demiştir. "Eğer bir kimsenin bir konuda her dediği alınıp kabul edilecek olsaydı, Ebu Amr Arab dilinde her dediği alınıp kabul edilecek kişi olurdu."⁷⁵ İbrahim el Harbi demiştir ki; Basra'da bulunan dil bilimcilerin hepsi heva ehlinden -dini duyarlılıklarını olmayan- kimselerdir. Ancak şu dördü müstesnadır; Ebu Amr, Halil bin Ahmed, Yunus bin Habib ve el Asmai⁷⁶ Ebu Amr'ın talebesi el Asmai(ö.h. 215) O'nun şu hikmetli sözlerini nakleder. "Kendisine ihanet ettiğin zaman şerefli kişiden, iyilik ettiğinde kınayıcı nankör kişiden, zorluk çıkardığında akıllı kişiden, şaka yaptığında ahmak kişiden sakın, dikkatli ol." , "Sormayan kişiye cevap vermek veya cevap vermeyen kişiye sormak, susup dinlemeyene konuşmak akıllı ve edib kişinin yapacağı iş değildir."⁷⁷

⁶⁸⁾ İbnü Hacer, agc., c.12, s.: 178 vd.

⁶⁹⁾ İbn Hacer, Takribü't-Tehzib, Daru'l-Ma'risc, Lübnan, 1975, c. 2, s.: 454

⁷⁰⁾ İbn Hibban, age., c. 6, s.: 345-346

⁷¹⁾ İbn Hacer, Tehzibü't-Tehzib, c. 12, s.: 179

⁷²⁾ Zehbi, age., c.1, s. 236

⁷³⁾ Dirasat, c.12, 3.Sayı ,s.:86; Mecelletü'l-Ezher 52/2 341;Zehbi, Muhammed bin Ahmed el İber İİ Haberi Men Gaber, Tah. Muhammed Said Zağlul, Daru'l Kütübi'l İlimiye, Beyrut, s.: 171-172

⁷⁴⁾ Zehbi, Marisetü Kurrai'l-Kibar, c.1, s.: 235

⁷⁵⁾ İbnül Enbari, age., s. 25

⁷⁶⁾ İbn Hacer, age., c. 12, s.: 180; İbnül Enbari, age., s.: 27

⁷⁷⁾ Zehbi, agc., c. 6, s.: 409

V. EBU AMR'IN KIRAAT OKUDUĞU HOCALARı:

A. Mekke'de Olanlar: Ata bin Ebi Rabah(h:115), İkrime Mevla İbn-i Abbas(h:107), Mücahid bin Cebr(h:103), Abdullah İbnü Kesir(h:120), İkrime bin Halid bin As el-Mahzumi(h:110), Humeyd bin Kays el-A'rac(h:130), Said bin Cübeyr(h:94), Muhammed bin Abdirrahman bin Muhaysin(h:123)

B. Medine'de Olanlar: Yezid bin Rûman Ebu Ravh el-Medeni (h:120), Ebu Cafer Yezid bin Ka'ka el-Mahzumi(h:130), Şeybe bin Nassah(h:130), Rafi bin Mihran(h:96)

C. Basra' da Olanlar: Yahya bin Ya'mer el-Basri(h:129), Nasr bin Asım el-Lcysi(H:98/99), Abdullah bin İshak el-Hadramî(H:129), Hasan el-Basri(H:110)

Ebu Amr'in bu hocalarının çoğunuğu Tabiinden olup, Kur'an'ı Kerim'i Rasulullah(s.a.v)'den öğrenmiş sahabilerden okumuş kimselerdir.⁷⁸

VI. EBU AMR'IN TALEBELERI

A. YEZİDİ

Adı Yahya bin Mübarek bin el-Muğire Ebu Muhammed el-Adevi el-Basri'dir. Arap dil bilimci ve Kur'an okuyucusu(Kaari) bir kimsedir.

Güvenilir(sika) ve büyük bir alimdi. Bağdat' da yerleşti ve Yezid bin Mansur el-Himyeri ile olan arkadaşlığından dolayı Yezidi diye tanındı, meşhur oldu. Kiraatı arz yoluyla Ebu Amr'dan almıştır. Ebu Amr, Yezidi'yi Kiraatını

⁷⁸⁾ Şahin Abdü's-Sabur, agc., 51-55 , İbnu'l-Cezeri, agc., c.I, S.:288-291

öğretmek, yaymak konusunda kendisine halef tayin etmişti. Yezidi aynı şekilde Hamza'dan da kıraat almıştır.

Yezidi'den de çocukları olan Muhammed, Abdullah, İbrahim, İsmail, İshak ve torunu Ahmet bin Muhammed ayrıca Ebu Ömer Duri(ö.h.246) ve Ebu Şuayb Susi(ö.h.261) ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır. Hicri 202 yılında vefat etmiştir.⁷⁹

B . DURİ

Kıraatta Ebu Amr'in birinci ravisidir. Adı Hafs bin Ömer bin Abdülaziz bin Suhban bin Adiy'dir. Ebu Ömer Duri el-Ezdi el-Bağdadi yaşadığı dönemde kıraat konusunda insanların önderi(imamı) güvenilir (sika), ezberlediklerini iyi muhafaza eden zabit güçlü bir kimseydi.⁸⁰ İlk olarak kıraatları kendisinde toplayan kimsedir. Duri diye anılması Bağdat'ın doğusunda bulunan Ed-Dur adındaki bir yere nisbettedir.⁸¹ Duri, kıraat öğrenmek için ilmi yolculuklarda bulunmuştur. Sahih kıraatlarla beraber şaz olanlarını da okumuş ve bu konuda geniş bir bilgiye sahip olmuştur. İmam Nafi(ö.h.169)'nin kıraatını Nafi'nin talebesi İsmail bin Ca'fer'den, kıraati aşerede 8. İmam olan Ebu Ca'fer'in kıraatını Ebu Ca'fer'in talebesi Süleyman ibn Cemmas'ın talebesi Ya'kup bin Ca'fer'den, Süleyman ve Muhammed bin Sa'ddan İmam Hamza'nın kıraatını, el-Kisai'nin(ö.h.189) kıraatını bizzat kendinden, Ebu Bekir Şu'be(ö.h.193)'den de Asım(ö.h.127)'ın kıraatını okumuştur.

⁷⁹⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.2, S.:375; Ebu Ali el-Farisi, el-Hucce li'l-Kurrai's-Scb'a c.1, s.:9

⁸⁰⁾ İbnü'l-Cezeri, age., c.1,s.: 255

⁸¹⁾ İbnül Baziş, age., s. 94

Yahya bin Mübarek el-Ye-zidi(ö.h.202)'den de ravisı olarak meşhur olduğu Ebu Amr'in kiraatini okumuştur. Hicri 246 yılında vefat etmiştir.⁸²

C. SUSİ

Ebu Amr'in ikinci ravisidir. Adı Salih bin Ziyad bin Abdullah Ebu Şuayb Susi'dir. Güvenilir zabtı güçlü bir okuyucudur. Kiraati arz ve sema yoluyla Ebu Amr'in talebesi Yezidi'den almıştır. Aynı şekilde İmam'ı Asım'ın kiraatini de Asım'ın ravisı Hafs'dan okuyup öğrenmiştir. Kendisinden de oğlu Ebu Masum Muhammed ve başkaları rivayetlerde bulunmuşlardır. Yetmiş yaşlarında iken 261 yılının başlarında vefat etmiştir.⁸³

⁸²⁾ İbnü'l-Cezeri, age, c. 1, s. 225

⁸³⁾ İbnü'l-Cezeri, age.,s.: 332-333; İbnül Bazış, age., s.: 95

VII. EBU AMR'IN İMAM ASIMDAN FARKLI OLARAK OKUDUĞU YERLERE ÖRNEKLER VE BU FARKLILIKLARIN İZAHİ

a. Saffat Süresi 125-126. ayet⁸⁴

آتَدْحُونَ بِعَلَّاقَتَرَزَوْنَ وَشَرَرَوْنَ أَخْسَنَ الْأَقْيَنَ إِذَا رَسَكْمُ وَرَبَّ أَبَا كَمْ وَأَرْسَلَهُنَّ

Bu ayeti on imamdan Nafî, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir Aşümün birinci

tavisi Ebu Bekir Şube ve Ebu Cafer, ()

şeklinde okumuşlardır. Ayeti Mansup olarak okuyanların delili: ()

Kelimesini bir önceki ayette geçen () kelimesine bedel olarak kabul etmelidir. Buna göre anlam “Sizin ve sizden öncekilerin ilahi olan Allah'ı terk ediyorsunuz” olur.

Bunun şu şekilde de bir açıklaması vardır. () Lafzını mansub okuyanlar () lafzinin başına bir () kelimesini takdir edip (var kabul edip) onunla mansup okumuşlardır. Zira övgü ve saygı ifadesi olarak arabin gizlenmiş bir fiil sebebiyle mansub okumak adetindendir.

Mersu okuyanların deliline gelince; Bunlar() lafzundan önce bir mübteda takdir etmişler ve () lafzını Bu mübtedanın haberi olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüşte olanlara göre (), müstakil bir ayet, bundan sonra gelen ayet de () şeklinde müstakil bir ayettir.⁸⁵

⁸⁴⁾ Meali : “Siz Yaratınların en iyisi, olan sizin de Rabbiniz sizden önce gelen atalarımızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'le'mi taparsınız.”

⁸⁵⁾ İbn Haleveyh , el Hucc fi'l- Kırati's- Scb'i Tah. Abdu'l- Âl Salim Müessese tür Risale 6. Baskı, Beyrut, 1996, s.:304

b. Zümrə Suresi 53. Ayet ⁽⁸⁶⁾

(قَلْيَا إِبْرَادَهُ الْزَّبَنَ أَشْرَفُوا تَعْلَى الْأَنْسَوْهُمْ)

Aycette geçen (تَبَرِّيْتُ) kelimesini Ebu Amr, Hamz, Kisai, Ya'kūp ve Halef (عَبَادِي) şeklinde(ي) harfini hazfederek okumuşlardır.

Bunların delili dilde çokça kullanılan munâdânın(ي) (yâ) sunın okunuşta hazfedilebileceğidir. (ي) Harfini isbat ile Okuyanların delili ise: Kelimesinin aslında bulunan (ي) 'nin okunmasını gerekli görmeleridir.⁽⁸⁷⁾

c. İsra Suresi 38. ayet: ⁽⁸⁸⁾

كُلُّ ذَالِكَ كَانَ سَيِّئَةً عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهٌ

Bu ayeti Ebu Amr'la beraber Nafi ve İbn Kesir(كُلُّ ذَالِكَ كَانَ سَيِّئَةً) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun delili el - Yezidinin izahına göre şöyledir. Yirmi ikinci ayetten beri okuna gelen bu ayetlerde sayılan Allah'ın yasakladığı şeyler hepsi de Seyyie (günâh) ve Mekruh olan şeylerdir. (buna göre ayet sanki كَانَ سَيِّئَةً كَانَ مَكْرُوهًا ... gibidir.) Ebu Amr'in izahu ise şöyledir; Allah'ın yasakladığı şeyler içinde güzel olan bir şey yoktur ki onun seyyiesi (günâhi) , Allah katından mekruh olanı olsun.

Digerleri (كُلُّ ذَالِكَ كَانَ سَيِّئَةً) şeklinde okudular.

Bunların delili ise ayetin sonundaki (عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهٌ) kelimesinin müzekker olarak gelmiş olmasıdır. Eğer (سَيِّئَةً) şeklinde değil de (مَكْرُوهًا) şeklinde okunmuş olsaydı (مَكْرُوهًا).

⁸⁶⁾ Meali: "De ki ey nefislerine karşı haddi aşip zulmetmiş kullarım Allah'ın rahmetinden umudunuza kesmeyiniz."

⁸⁷⁾ İbn Haleveyh, age, s.310

⁸⁸⁾ Meali: "Bütün bu sayılanların kötü olanları Rabbi'nin katında sevimsizdir."

kelimesinin (ستيّة) sıfatı olarak (مكرورة) olması gerekirdi. Olmadığına göre (ستيّة) değil (ستيّة) şeklinde olmalıdır. Bu durumda (ستيّة) kelimesi (مكرورة) kelimesinin muzafi olmaktadır.

Düger bir izah tarzları da şudur: Alla c.c. surenin yirmi ikinci ayetinden başlayıp (كُلْ دَلِيلَاتِ كُلِّ...) ayetine kadar olan ayetlerde sözü edilen şeylerin bir kısmı Allah'a Taat (itaat, kulluk) tır ve emredilmiştir. Bir kısmı da günahtır ve yasaklanmıştır. Dolayısıyla Allah c.c. bu ayetlerde bahsedilen yasak şeyleri kastederek "işte bunlardan kötü olanlar Rabbinin katında sevimsizdirler" Buyurmuştur. Zira bu ayatinde sözü edilen fillerin bir kısmı iyi, bir kısmı da kötü fillerdir.⁸⁹

d. Mu'min Suresi 35. ayet: ⁹⁰

كَذَلِكَ تُطْبَحُ الْأَرْضُ عَلَىٰ كُلِّ قُلُوبٍ مُتَكَبِّرِينَ بِهَا

Ebu Amr ayette geçen (قلوب) kelimesini tenvin ile (قلوب) şeklinde sıfat mevsuf olarak okumuştur. Buna göre anlam "her mütekebbir ve cebbar kalbi Allah mühürler olur. Ebu Amr Kibirlenmeyi kalbin bir sıili olarak görmüştür. Ona göre kibrin yeri kalbdir. Kibir kalbde yerleşince kalbin sahibi kibirlenmeye başlar.

Asım'ın da için bulunduğu izafetle (قلوب متكبرين) şeklinde okuyanlara gelince; Bunların okuyuşlarına göre kibirlenme kalbin değil kalbin sahibinin

⁸⁹⁾ Ebu Zur'a Abdurrahman bin Muhammed, Tah. Said el - Aşgānī, Mucssetür Risale, Beyrut, 1984 s.402-403

⁹⁰⁾ Meali: "Allah, büyülüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler."

iş olmuş oluyor. Ancak her iki kırata göre de mühürlenmiş kalptir ve sonuç değişmemektedir.⁹¹

e. Yunus Suresi 35. ayet: ⁹²

اَفْهَمْ يَقْدِي اَتِيْ حَقْ اَهْقَعْ اَنْ يَشْبُعْ اَسْنَ لَا يَهْدِي اَلَا اَنْ يَهْدِي

Ebu Amr ayette geçen (لا يَهْدِي) kelimesini(لا يَهْدِي)

Şeklinde ve (ش) harfinin fethasını ihtilas (hareketinin ücde bir oranında belirtilerek okunması) ile okumuştur. Bu okuyuşun dil açısından izahı şöyledir.

Kelime (اِغْتِيَال) babından olup aslı (يَهْدِي) şeklindedir.(ت) Harfinin harekesi kendinden önceki harf olan (ش) harfine nakledildikten sonra (ت د ر) harfine İdgam edilmiştir.

Bu kıratta kasırların ve ibadet etmekte oldukları putlarının mubalağalı bir şekilde kötülenmesi vardır. Zira onlar kendi menfaatlarına olanı dahi yapabilecek gücde değildir. Nerede kaldı başkalarına fayda verebilmek. Ebu Amr'ın (ش) harfinin fethasını ihtilas ile okumasının illeti ise şudur: (د) nin üzerindeki fetha aslı bir hareke değildir. İdgam edilen (ت) nin sakin olmasını sağlamak için gelmiştir. Bunun için tam olarak değil, ücde bir oranında vurgulanmak suretiyle okunmuştur.

İmam Nâfi'nin birinci ravisı Kâlun ile Ebu Câferin ikinci ravisı Süleyman ibn. Cemmas da Ebu Amr'ın bu okuyuşuna imvâsâkat etmişlerdir. İmam Nâfinin ikinci ravisı Verş, İmam ibn Kesîr ve ibn Âmir aynen Ebu Amr gibi (ش) harfinin fethasıyla okumuş fakat ihtilas yapmamışlardır. Asımın

⁹¹⁾ ibn Halevçyh , age., s.:314

⁹²⁾ Meali: "Hakka iletken mi uyulmaya daha layiktir; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"

ravisi Hafsin (رَافِسٌ) şeklinde okumasının dil açısından izahına gelince : Bu okuyaşa göre de kelime (اِفْتَنَالْ) babından olup aslı (يَبْرُدُ) dir. Kelimedede bulunan(ت) Ve (س) harfleri ayrı ayrı kelimelerde bulunupta idgami Kebir ile birbirene idgam edilmiş gibi kabul edilmişlerdir.⁹³ Bundan dolayı (ت) 'nin fethasının kendinden önceki harf olan (س) 'ye verilmesine ihtiyaç kalmamıştır. İki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı okuma mümkün olamayacağınıdan (س) 'ye kesre harekesi verilmiş ve kelime (رَافِسٌ) şeklini almıştır.⁹⁴

E- Kehf Suresi 55. ayet: ⁹⁵

...أَوْيَا يَتَّهِمُ الْعَذَابَ قَبْلًا

Ebu Amr bu ayeti(أَوْيَا يَتَّهِمُ الْعَذَابَ قَبْلًا) şeklinde okumuştur. (قبل) Apaçık ve yüzyüze gelmek anlamındadır.

Bu okuyaşa göre ayetin anlamı “yahut azabın göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleri ” şeklinde olur.

Asım ve Asım gibi okuyanların okuyuşuna göre ise “yahut azabın çeşit çeşit olarak kendilerine gelmesine beklemeleri ” şeklinde olmaktadır.⁹⁶

⁹³⁾ İdgam-ı Kebir: Her ikiside harekeli olnak şartıyla aynı cinsten iki harfin, veya mahreçleri bir sıfatları ayrı veya hem mahreç hem de sıfatlarından birinde yakınık bulunan iki harfin pepspeş gelmesi durumunda meydana gelen idgamıdır. Konu ile ilgi geniş bilgi ilderde gelecektir.

⁹⁴⁾ Mekki bin Ebi Talib, Kitabu'l-Kesf . An Vucuhî'l - Kiraat'i Seb'i ve İleliha ve Hicceihâ, Tah. Muhyiddin Ramazan, Müesselî'r Risale, Beyrut Isz , c.1 s. 518-519

⁹⁵⁾ Meali: "...Yahut azabın önlərindən kendilərinə gelməsini beklemeleridir."

⁹⁶⁾ Ebu Zur'a age., s. 420

g- Kehf Suresi 74. ayet: ⁹⁷

قَالَ أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ تَنْتِي ...

Ebu Amr ayette geçen(زَكِيَّةً) kelimesini (زَاكِيَّةً) şeklinde okumuş , bu okuyuşuna Nafi ve Ibn kesir de muvafakat etmişlerdir. Ebu amr bu kelime hakkında şunları söyler: (زَاكِيَّةً) henüz hiçbir günah işlememiş olandır. (زَكِيَّةً) İse günah işledikten sonra mağfiret olunup affolunandır. Ayette anlatılan salih kişinin öldürmüş olduğu çocuk ise henüz günah işleyecek çağda gelmemiş bir sabı idi. Dolayısı ile okuyusu daha uygundur. Bazıları da(زَاكِيَّةً)=(نَاصِيَّةً)= tertemiz olandır. Demişlerdir.

Kisai de demiştir ki; (زَكِيَّةً) ve(زَاكِيَّةً) aynı anlamda gelen iki aynı kelimedir. Aynen(عَلَيْهِ) ve(عَلَيْهِ) gibi Ancak şu var ki (فَتَبَرُّ) Vezni (فَابْلُو) vezninden vafetme ve övme bakımından daha belidir. Nitekim Allah'ın Meryem suresi 19. ayetindeki (...غَدَّمَ زَكِيَّةً ...) (...günahsız tertemiz bir çocuk) sözü buna işaret eder. ⁹⁸

Bu söylenenlerden çıkan sonuç şudur: Ebu Amr Salih kişinin öldürdüğü çocuğun daha henüz günah işleyebilecek çağda gelmemiş bir çocuk olduğunu esas alarak hiç günah işlememiş anlamındaki (زَاكِيَّةً)

Kelimesini tercih etmiştir. Kısa'i ve diğerleri ise (زَكِيَّةً) ve (زَاكِيَّةً)

Kelimeleri arasındaki anlam farkının olduğunu kabul etmekle beraber her iki kelimenin de birbiri yerine kullanılabildikleri için şeddelli olarak Okuyuşunun anlamı daha da pekiştirmesi sebebi ile (زَكِيَّةً) okuyışunu tercih etmişlerdir.

⁹⁷ Meali: "...(Musa) Dedi ki: Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği halde) katlettin hal! Gerçekten sen fena bir şey yaptın."

⁹⁸ Ebu Zur'a aye., s. 423-424

h- İsra suresi 76. ayet: ⁹⁹(¹⁰⁰)

... حَرَادٌ لَا يَلْتَسُونَ حِلَاقَ الْأَنْقَلَبِ ...

Ebu Amr bu ayeti (لا يلتسون حلقك) şeklinde “I” (elif) siz olarak okumuştur. Yani (بَعْدَك) (senden sonra) anlamında. Allah Tealanın Bakara süresi 66. ayetinde (... مَنَّا لَا يَحْبِبُنَا يَرْجِعُونَ مِنْ لَنْتَنَا ...) (Biz bunu, maymunlaşmış insanları) olayı bizzat görenlere ve sonradan gelcnlere bir ibret dersi kildik” sözünde olduğu gibi.¹⁰¹

Digerleri ise (بِلَفَقَكَ) şeklinde “I” (elif) ile okumuşlardır. Bu da (مُشَيْلَتَنَكَ) demektir. Yani “onlar sana muhalefet etmeleri, karşı çıkmaları durumunda ancak az bir süre daha o şekilde yaşayabilirler anlamını gelir.

Bu okuyusu tercih etmiş olanların dellilleri bütün kiraat imamlarının Tevbe süresi 81. Ayetini(فِرَقَ أَنْجَلَقُونَ بِمَقْدِيرِهِمْ حِلَاقَ رَسُولِ الرَّحْمَنِ ...) şeklinde¹⁰¹ okumuş olmalarıdır.¹⁰²

⁹⁹) Meali: “Onlar seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar edecekler. O taktirde senin ardından onlar da fazla kalamazlar.

¹⁰⁰) Ebu Zür'a, age., s.: 408

¹⁰¹) Meali: “Allah’ın Rasulü’ne muhalefet etmek için geri kalanlar (seserci çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler...”

¹⁰²) Ebu Zur'a age., s.:408

VIII. KİRAATLARA YÖNELİK TENKİTLER

Kıraatlara yönelik tenkitleri iki başlık altında toplamak mümkündür:

1.Noktası ve harekesi olmayan Mushaf hattının Kıraatların kaynağı olduğu iddiası.

2.Kıraatların ictihada dayandığı iddiası.

1.Noktası Ve Harekesi Olmayan Mushaf Hattının Kıraatların Kaynağı Olduğu İddiası :

Bu iddiayı ünlü müsteşrik Ignaz Goldziher (1850- 1921) *Mezahibu'l-Tefsiri'l-İslami* adlı kitabında¹⁰³ meslektaşları Arthur Jeffery ise İbn Ebi Davud'un (ö.h.316) *Kitabu'l-Mesahif*¹⁰⁴ adlı kitabına yazdığı mukaddimesinde ileri süreler. Goldziher şunları söyler: Kıraat farklılıklarının ortaya çıkmasındaki en büyük etken Arap yazısının özelligidir. Bu yazı yazılış şekli itibarı ile üstüne ve ya altına konulan noktalara bağlı olarak farklı sesler elde etmeye müsait bir yazıdır. Dahası söz konusu ses ölçülerinin konulması ile de ihtilaf tükenmez, bu kez de Arap yazısının aslında bulunmayan harekeler sebebiyle kelimenin cümledeki yeri, dolayısıyla da manaya delaleti konusunda ihtilaf baş gösterir. Bu durumda iki tür ihtilaf ortaya çıkmaktadır; yazı şeklinin noktalamanın yoksun olmasının yol açtığı ihtilaf, sessiz harflerden oluşan tek bir kalının harekelerden yoksun olmasının yol açtığı ihtilaf. İşte nasta kıraat ihtilafları hareketini doğuran ilk iki neden budur.

¹⁰³⁾ Goldziher Ignaz, *Mezahibü'l Tefsiri'l-İslami* (Dr. Abdülhalim en Neccar tercumesi), Mısır, 1955, s.: 8

¹⁰⁴⁾ İbn Ebi Davud es Sicistani, *Kitabu'l- Mesahif* (Tah. Arthur Jeffery), Dimeşk, 1936, s.: 7-8

Metin aslında noktalı değildi, ya da noktalama ve harekelemeye önem verilmiyordu.¹⁰⁵

Görüldüğü gibi Goldziher kıraatların kaynağı olarak

- a. Arap harflerinin noktasının olmamasını,
- b. Kelimenin cümlenin içindeki konumunun tespiti için gerekli olan harekelerinin olmamasını gösteriyor.

Tarihi gerçekler ve ilgili hadisler bu iddiayı yalanlamaktadır.

Kurani Kerim bütün kıraatler ve rivayetleri ile daha Hz. Osman (r.a.) Kurani çoğaltmadan sahabe tarafından ezbere biliniyor ve okunuyordu . yazıyi herkes bilmemiği halde Kurani herkes okuyordu.

Kur'anın kıraati konusunda içine düştükleri ihtilafın çözümü için Ömer (r.a.) Hişam bin Hakimi Rasulullah (s.a.v.) in yanına getirdiğinde

(...إِنِّي سَعَدْتُ نَهْدَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانَ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقْرَئْنِيهَا ...)

“... Ben bunu , Furkan suresini senin bana okutmadığın bir takım harflerle okurken işittim ...”¹⁰⁶ demişti. Rasulullah (s.a.v.) her ikisini de okutup ikisinin de okunuşunu onaylamıştı. Ömer (r.a.)’ın “ senin bana okutmadığın ...” sözü yine hadisin metninde bulunan Hişam’ın , “ Bana bu şekilde Rasulullah okuttu “ sözleri her ikisinin okunuşunun da kaynağının peygamber (s.a.v.) olduğunu, yazılı bir metinden okumaya dayanmadığını gösterir. Ebu Davud’un Übey bin Ka'b (r.a.)’den rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.); “...Cebrail , Allah sana , ümmetinin Kurani yedi harf ile okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa doğruya

¹⁰⁵⁾ Goldziher, age., (ter. Mustafa İslamoğlu, Denge Yay., 1997, İst.,s.: 23)

¹⁰⁶⁾ Sahihu'l- Buhari, Fezailu'l - Kuran ,5

bulmuşlardır, dedi”¹⁰⁷ buyurmuştur. Bu hadisi şerif de aynı şekilde farklı okuyuşların Rasüllah'a (s.a.v.) dayanıp yazdan kaynaklanmadığını gösterir.

Bazı kelimelerin yazılışları Kurani Kerimin her tarafında ayıri ve birden fazla okunuşa müsait olup – okunacağına dair rivayet olduğu için – birden fazla kiraatla okunmuş, kimi yerlerde de yazının hattı müsait olmakla beraber- rivayet olmadığı için – birden fazla kiraatla okunmamıştır. (ﷺ) kelimesi Fatiha suresinde hem (ﷺ) hem de (ﷺ)¹⁰⁸ şeklinde okunmuştur. Âli İmran suresinde (3/26) ise sadece(ﷺ), Nas suresinde (114/2) de sadece (ﷺ) şeklinde okunmuştur. Nasıl olsa yazılış olarak müsaitir denilip te Âli İmran'da ki (ﷺ) veya Nas suresindeki (ﷺ) şeklinde de okunmamıştır.

Kiraatların mushafın hattına değil nakle dayandığının bir delili de Ebu Şâniç(ö.h.665)'nin şu sözüdür: “Yedi imamın hepsi (لا يلقي قرئش ولا ينهم¹⁰⁹) yetindeki ikinci (ي) ‘de “ya” (ي) harfini isbat ile okumuşlardır. Halbuki (ي) hat üzerinde yazılı değildir. Birincisini ise hat üzerinde yazılı olduğu halde bir kısmı isbat ile bir kısmı da iskat¹¹⁰ ile okumuşlardır.”¹¹¹ Goldziher' in dediği doğru olmuş olsaydı bunun tersi olması gereklidir.

On kiraat imamı arasında Arap dilinde zirveye ulaşmış, kehâdilerine has görüşleri olan, insanların bu konuda bilgi almak için müracaat ettikleri birer imam haline gelmiş ve meşhur olmuş olanları vardır. Bununla beraber bunlar Kuranın

¹⁰⁷⁾ Ebu Davud Süleyman bin Eş-as es - Sicistani , Süneni Ebi Davud, 1,340

¹⁰⁸⁾ Kiraat imamlarından Asım, Kisâi, Yakup, Halef(ﷺ) şeklinde, Nafi, İbn Kesir, Ebu Amîr, İbn Âmir, Hamza, Ebu Cafer(ﷺ) şeklinde okunmuşlardır. Bk.Muhammed Salim Muhaysin, el-Mühezzeb fi'l-Kiraâtî'l-Aşr, s.: 45

¹⁰⁹⁾ Kureyş (106) 1-2

¹¹⁰⁾ Kiraat imamlarından İbn Amir (birinci)(لا يلقي¹¹¹⁾ Kelimesini (ي) harfinin iskatı ile, diğerleri isbatı ile okumuşlardır. (Muhammed Salim Muhaysin , el- İrsadatü'l-Celiyye, 503)

¹¹¹⁾ Ebu Şâme , İbrâzü'l - Meânî, Min Hırzî'l Emâni, Matbaatu Mustafa, el-Babi, Mısır, 1982, s.: 728

kıraatı konusunda kendilerine nakil yolu ile gelenin dışına – Arapça'da ki görüşlerine uymasa da-çıkılmamışlardır. Ebu Amr bin Âla(ö.h.154) bunlardandır.¹¹² O şöyle demiştir, "Eğer sadece rivayet yolu ile geleni okuyor olmasaydım şu harfi şöyle, şu harfi de şöyle okurdum."¹¹³ Bu Ebu Amr'ın dildeki görüşünün aksine de olsasadece rivayet yolu ile kendisine geleni okuduğunu gösterir.

Ebu Amr(ابن عمر) Ve benzeri kelimeler üzerinde (ر) (ra) harfini (ل) (lam) harfine idgâm eder. Halbuki ة Basralıdır ve bu şekil bir idgâm Basralı dilcilere göre zayıf bir uygulamadır.¹¹⁴

Ebu Amr ed-Dani (ö.h.444) der ki ;Kıraat imamları kur'anın kıraatında ne dildeki yaygınlığa ne de arap dil gramerine uygunluğa bakarlar. Onlar herhangi bir kıraatın sabit olup olmadığını, sahih bir şekilde nakledilip nakledilmemiğine bakarlar. Onların yanında bir rivayet sabit olunca artık onu ne Arap dilinin ölçülerini ne de dildeki yaygınlık prensibi reddedebilir. Dil gramerine uygun olmaması ve yaygınlık kazanmamış olması onların o rivayeti almalarına mani değildir. Zira kıraât kabul edilmesi ve uyulması gereken bir sunnettir.¹¹⁵

Bu , Kur'anının kıraatlarını sadece nakil ve rivayete dayandırıp dil kaideleri ve dirayeti gözetmedikleri anlamına gelmez...

Ebu Ubeyd Kasım bin Sellam(ö.h.224) kıraatta ihtiyar (tercih)edenlerden olup tercih edeceği kıraatta hem nakil yolu ile gelmiş olma hem de dil kaidelerini uygunluk şartını arardı.¹¹⁶ Ancak kurrâ, sabit olmuş ve sahih bir yolla kendilerine gelmiş olan rivayetle, dilcilerin tesbit ettikleri dil kaidelerinin birbirini desteklemediği

¹¹²⁾ el-Kadi Abdülfettah , el-kıraat fi Nazari'l- Müsteşrikin ve'l-Mulhidin, İslami araşturmalar merkezi, Mısır, 1972, s.: 88

¹¹³⁾ el-Kadi Abdülfettah , age, s. :88

¹¹⁴⁾ el-Kadi Abdülfettah , age., s.: 88

¹¹⁵⁾ Zerkâni, age., c. I, s.: 410- Abdülhadi el-fazlı, el-Kıraatü'l-Kuraniye, Darul Kalem, Beyrut, 1985, s.: 81

¹¹⁶⁾ el-Kadi Abdülfettah , age., s.: 88

durumlarda rivayeti tercih etmişlerdir. İbn Amir(ö.h.118)'in (قَتْلُ أَوْ لَادْهُمْ شَرْكٌ بِّعْدِهِ) (En'am:137) ayetini (قَتْلُ أَوْ لَادْهُمْ شَرْكٌ بِّعْدِهِ) şeklinde muzaaf ile muzafun ileyh arasını ayırarak ¹¹⁷ okuması gibi.¹¹⁸ İbnu'l-Cezeri Neşr'inde buna benzer örnekler verir ve şunu söyler: "Kıraat yaygınlık kazanıp imamlar tarafından sahih isnatla alınıp rivayet edilmişse alınıp kabul edilir. Kabul edilme açısından asıl olan budur."¹¹⁹ Zerkâni, kimi dilcilerin mütevatir kıraatlardan bazısını kabul etmemelerinin bir cüretkarlık olduğunu, onların kaidelerinin kaynağının Kur'an-ı Kerim, Resulullah (s,a,v)'in sözleri ve Arapların kelamı olduğunu, makbul bir rivayetle gelen Kur'an'ın Kur'aniyeti sabit olunca bunun dîlcilere ve koydukları kaidelerine hakem yapılması gerektiğini söyler.¹²⁰

Bütün bunların ortaya koyduğu gerçek şudur; Kuran kıraatlarının kaynağı ne Arap yazısının özelliği ne de Arap dilinin kaideleridir. Sadece Sema (Rasulullah s.a.v. den duyma) dır. Söz konusu iddianın aksine; Kur'an'a sonradan nokta ve hareke konulmasında sema yoluyla naklolunagelen okuyuş esas olmuştur.

2.Kıraatların İctihada Dayandığı İddiası :

Suyuti(ö.h.911)'nin İtkan'ında belirttiğine göre, Kelamcılar bir grup , Nebi (s.a.v.) ' den sabit olmamış olsa bile eğer Arap dil gramerine uyuyorsa bir kıraatın rey ve ictihadla sabit olabileceğini söylemişlerdir.¹²¹ Bir mûtezili alim

¹¹⁷⁾ İbnu'l-Cezeri, ünlü Arap dil bilimci Sibeveyh'in bu okuyuşu reddettiğini söyler. (en - Neşr, I, 10)

¹¹⁸⁾ Muhammed Salim Muhaysin, el-İşadatü'l- celiyye, 154- cl – Mühczzeb fi'l-Kıraati'l- Aşr, 226- 227

¹¹⁹⁾ İbn Cezeri en Neşr, I, 10

¹²⁰⁾ Zerkâni, age., c. I, s.: 415

¹²¹⁾ Suyuti, age., c. I, s.: 78

olan Zemahşeri (ö.h.538) de aynı görüştedir.¹²² Aynı şekilde Muasılardan olan Ebu'l-Kasım el-Hui ve İbrahim el-Ebyari'de kıraatların içtihadı olduğunu söylemişlerdir.¹²³ Mu'tezile mezhebi mensubları kendilerine mahsus görüşlerine Kur'an-ı Kerim'den delil bulabilmek için ya lafza uzak bir mana vermişler Ya da yazının hattı müsaitse fikirlerini destekleyecek bir mananın çıkarılabileceği bir okuyuş (Kıraat) la Kurani okumaktan çekinmemişlerdir. Bir misal verecek olursak Bakara suresi 88. Ayetinde Allah teala Yahudilerden bahsederken (وَقَاتَرُوا قُلُّنَا عَلَىٰ) ”Kalplerimiz perdelidir...” dediler, buyurmaktadır. Zemahşeri, Yahudilerin kalplerinin perdeli olmasını Allahın, onları hakikat duymaya engel bir perde ile perdelemiş olması anlamına geleceği için bunu mümkün görmez. Bu, mezhebinin ”Allah iyi olanı yaratır” fikrine ters düşmektedir. Ayete başka bir mananın verilmesi gereklidir. Bunun için de (عَلَىٰ) kelimesini (عَلْفٌ) şeklinde değiştirir.¹²⁴ Buna göre mana ”...Kalplerimiz (içinde ilim dolu olan)kaplardır “ dolayısıyla (ey peygamberler) bizim kalplerimiz ilimle dolu olduğu için sizin söylediğinizde ihtiyacımız yoktur, şeklinde olur. Zehebi buna benzer daha başka örnekleri kitabında zikreder.¹²⁵

Kuran'ın kıraatı ile ilgili olarak selefsten bize ulaşan bilgi kıraatin, sonradan gelenlerin önce gelenlerden alıp öğrendikleri bir sunnet olduğudur. Eğer böyle olmasaydı ihtilafa düşen sahabiler doğrusunu öğrenmek için peygamber (s.a.v.) 'e gitme ihtiyacı duymaz , “ demek ki onun içtihadı o şekilde okumak yönünde olmuş ” deyip geçerlerdi.

¹²²⁾ Muhammed Huseyn ez-Zehebi, et-Tefsir ve'l-Müfessirun,Kahire, 1961c..I,s.:377

¹²³⁾ Abdu'l - Hadi el- fazlı, age., s.: 82

¹²⁴⁾ Böyle bir okuyuş meşhur ve mütevatır kıraatler içinde yoktur. bk. ed-Dimiyati İthafü Fudalai-İ Beşer fi'l-kıraatil Arbaati Aşar ,Matbaa-i Amire, İst.Rumi 1285,s.:170

¹²⁵⁾ Zehebi, age., c. I, s.: 376-377

Ebu'l-Kasım el-Hu'i ye göre kıraat imamlarının her birinin hata etmeleri, rivayet ettiklerini şüpheye düşüp karıştırmaları muhtemeldir. O şunu söyler; "Şeriat ve akıl kesin bilgi ifade etmeyen şeylerin alınıp kabul edilmesini bize emretmiyor. Aksine böyle bir durumdan bizi men ediyor."¹²⁶ El-Hûî kıraatların ictihad mahsülü olduğu şeklindeki görüşüne Hz. Osman zamanında yazılıp değişik bölgelere gönderilen mushafların her birinin yanında bir sahabinin de gönderilmiş olması, her bölge halkın da Kurani Mushafın hattına aykırı olmayacak şekilde kendilerine gelen sahabiden duyup öğrendikleri gibi okumuş olmalarını da delil olarak ileri sürer¹²⁷

Bu yedi ve ya on imamın rivayetleri âhâd haberler değildir ki kesin bilgi ifade etmemiş olsun. Bilakis bunlar kesin bilgi ifade eden mütevatır haberlerdir. Herhalde bu kanaata yedi kıraati tesbit eden Ebu Bekir bin Mücahid(ö.h.324)'in senedindeki ravilerin sayılarının azlığından dolayı varılmıştır. Bu imamların ravileri İbn Mücahidin zikrettiği ikişer raviden ibaret değildir. Zerkeşî(ö.h.794) Burhanda; "...Misal olarak Kalûn(ö.h.220) ve Vers(ö.h.197)'in Nâfi(ö.h.169)'den olan rivayetlerini ele alacak olursak insanlar bu iki ravinin dışında da pek çok raviyi aracılığı ile imam Nâfi'den rivayette bulunmuşlardır. İsmail bin Ca'fer el-medeni, Ebu Halef, el-Asmai, es-Sebtî bunlardandır...." Diğer imam ve raviler içinde durum aynıdır"¹²⁸ der. Herhangi bir rivayet tevatur derecesine ulaşırsa onun için artık hata etme ve karıştırmadan söz edilemez.

Kur'anın kıraatı konusunda kuraya müracaat etmek ihtisas ve bilgi sahibi kimselere kendi alanları ile ilgili konuda müracaat etmek demektir. Bunun benzeri,

¹²⁶⁾ Abdul- Hadi el- Fazlî, age., s.: 62

¹²⁷⁾ Abdul- Hadi el- Fazlî, age., s.: 63-64

¹²⁸⁾ Zerkeşî, age., c I, s.: 325-326

hadis ve fıkıhla ilgili konularda fıkıhçılara ve hadisçilere müracaat etmektir. Diğer şer'i ilimlerdeki ihtisas alanlarında her konuda ehlîne müracaat etmenin gerekligini gösteren deliller kıraatlar konusunda da kurraya müracaat edilmesi gerekliginin delilidir. Ebu Şâme(ö.h.665) bu hususa işaretle şöyle der : Bil ki üzerinde icma edilmiş mûteber,sahih kıraatler yedi imama dayanır. Bu imamlar sadece kıraatla ilgilenmeleri ve bunların ehliyetli olduğu konusunda insanların icma etmiş olmaları ile şöhret buldular. Aynen fıkıh , hadis ve Arap dilinde imamların şöhret bulup insanların onlara tabii olmaları ve bu ilimlerin kendilerine nispet edilmiş olması gibi.¹²⁹

Burada söyle bir soru da akla gelebilir; Kıraatların sayısı niçin bu kadar kabarık , yedi kıraattan ; on ve on dört kıraattan hatta daha fazla kıraatlardan bahsediliyor. Kıraatler Rasulullah (s.a.v.) 'in okuması ve ya takrirî ise bu kadar kıraati peygamber (s.a.v.) in okumuş olması mümkün müdür? Bilindiği üzere peygamber (s.a.v.) in Kuranı sahabeye okutması birbirinden farklı olmuştur. İlgili hadisler bize bunu göstermektedir. Sahabeden sonra Tabiin sahabeden okuyup öğrendiler. Bir kişi icabında birden fazla sahabiden okuyordu. Daha sonra gelenler de Tabiilerden okudular. Onlar da birden çok kişiden ders almış olaþılıyordular ve herkes kendinden sonrakilere öğretirken öğrenciklerinin tamamını öğretiyordu . bu şekilde kıraatler çoğalıyordu. Haliyle birbirine benzeyen ve ayrılan yönleri oluyordu. Zamanla kimileri sırf bu ilimle uğraþır oldular . Ebu Şâme'nin Mekki bin Ebi Talip(ö.h.437)'ten naklettigine göre hicri dördüncü asırda insanlar resmi müşhâfa uygun, ezberlenmesi kolay kıraatlarla yetinmek istediler ve emanet ehli, sıkı, ilmi ve dini yaþantısı bakımından olgun adaleti konusunda güvendikleri,sadece

¹²⁹⁾ Ebu Şâme, age.,s.: 173

kıraat ilmi ile uzun yıllar meşgul olmuş imamlara yöneldiler¹³⁰ Bu branşlaşma ile pek çok kıraat ortaya çıktı. Kıraat imamları öğrendikleri, okudukları kıraatler arasında tercihte (ihtiyar) bulunuyorlardı. Bu şekilde kıraatler kişilere nispet edilmeye başlandı . Rivayet edildiğine göre imam Nafi okumuş olduğu bütün kıraatları insanlara okutuyordu da kendisine “Bize ihtiyar ettiğin (seçtiğin) kıraati okut.” deniliyordu.¹³¹ Burada kıraatlarda ihtiyar konusunu biraz açmak gerekiyor. Kurtubi (ö.h.671) tefsirinde der ki; “Bu’ meşhur kıraatler kıraat imamlarının ihtiyarlarıdır. Onlardan her birisi rivayet edilen kıraatların vecihlerinden kendilerine göre daha güzel ve evlâ olanı tercih edip seçmişler ve okutmuşlar, onunla meşhur olup tanınmışlar ve o okuyuş ona nispet edilmiştir.”¹³²

Kıraat imamlarının ihtiyarlarında esas aldığıları ölçü kimi zaman senedin sîhhati, kimi zaman da Arap dil gramerine uygunluk ve ya mushafın hattına uygunluk olmuştur. Buna göre imamların kıraatlardaki ihtiyarlarını; “karının kendi rivayet ettiği kıraatler arasından ictihad ederek seçtiği okuymuştur” şeklinde tarif etmek mümkündür.¹³³ İbnu'l Cezeri, “kıraatların karilere nispet edilmesi, onların ihtiyarlarının, evam ve iltizamlarının nispet edilmesi demektir. Yoksa yeni bir icadın, rey ve ictihadın nispet edilmesi demek değildir.”¹³⁴ der.

Göründüğü üzere kurranın ihtiyarı – kimilerinin zannettiği gibi – vaz (عَذْبَلْ) (olmayan bir şeyi ortaya koyma şeklinde) değildir. Rivayetler arasında yaptıkları tercihtir .Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ın yedi harf üzere indiğini, bildirmiş herkesin onlardan kolayına geleni alıp okuması konusunda muhayyer bırakmıştır. İmamlar da kendilerine gelen bu rivayetlerden bazılarını diğerlerine tercih ederek

¹³⁰⁾ Ebu Şâme, age., s.: 156

¹³¹⁾ Ebu Şâme, age., s.:155

¹³²⁾ Kurtubi , age., c. 15, s.: 40

¹³³⁾ Abdulbadi, age., s.: 105

¹³⁴⁾ İbnu'l -Cezeri, age., c. I, s.: 52

alıp çoğunlukta onu okuyup okutmuşlar ve bu kıraatler kendilerine inispet edilir olmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz.; kaynağı itibarı ile kıraatler ictihad mahsülü degildir. Ancak kıraat imalarının kendilerine ulaşan rivayetler arasından tercihte (ihtiyar) bulunup bu tercihlerinin yaygınlaşması söz konusudur.

IX. KIRAATLARA KARŞI KONULAN OLUMSUZ TAVIR

Kıraatlara karşı tavırları olumsuz olanları iki guruba ayırmak mümkündür.

Birincisi : Kur'an'a, İslam'a düşman gayri müslim doğu bilimciler: Bunlar, "bilimsel araştırma " adı altında yaptıkları çalışmalarında Kur'an-ın İslam'ın eksik ve çelişkilerini (!) ortaya koymak, Kur'an'ın da önceki semavi kitaplar gibi tahrif edildiğini, asliyetini kaybettiğini ispat etmekte böylece İslam'ın diğer dinlerden bir farkının olmadığını ortaya koymak için Kur'an kıraatlarına yönelmişler ve bu sahayı gayelerine ulaşmak için müsait bir zemin olarak görmüşlerdir. Rasulullah (s.a.v) den –Ümmetin Kur'ani daha kolay okuma ve anlamaları için –sadır olmuş, mana olarak birbiri ile çelişmeyen kelime ,harf, lehçe ve benzeri farklılıklar Kur'an'ın tahrif edildiğini gösteren deliller olarak ileri sürmüşler, Müslümanların Kur'ani hem Mashaflara yazma hem de Rasulullah (s.a.v.)'den duydukları şekilde okuma ve kendilerinden sonrakilere aktarma konusundaki olağanüstü gayret ve başarılarını görmezden gelmişlerdir. Müslümanların son asırlardaki her alanda kendini gösteren zaafları bilimsel alanda da onlara avantaj sağlamış ve kısmen başarılı olmuşlardır. Onların, bu çalışmalarında tarafsız olmaları düşünülemezdi. Sahasında, yapılmış en çaplı bir araştırma olarak bilinen "Mezahibu't -Tefsiri'l-İslamî"adlı eserin yazarı

Ignaz Goldziher(1850-1921); Bütün hayatı boyunca yaptığı çalışmalarında vatanının sevgisinin ve dini olan Yahudiliğin kendisine yol gösterdiğini söyler.¹³⁵ O,bu bilinci kazanmasında büyük bir “Veli” olarak tanıttığı Mortz Karman'la yaptığı uzun sohbetlerin büyük etkisi olduğunu söyler.¹³⁶ Yine Goldziher'in büyük dostumuz diye bahsettiği doğu bilimci Nöldeke (1836-1930) Kur'an'ın metninin tahrif edilip bozulduğunu ilmi bir uslubla isbat ettiğini iddia ettiği ve Avrupa'nın Kur'an tehdidinden kurtuluyoruz ümidiyle ödül yağmuruna tuttuğu “Târihu'n-Nassî-Kurâni” adlı kitabını yazmıştır.¹³⁷ Gerçek yüzleri böyle olan gayri müslim araştırmacıların Kur'an'a ve onun okunuşları olan kiraatlara saldırımıları şaşılacak bir durum değildir. Onların her tenkit ettiğini bizim de reddetmemiz gerekmiyor. Yapılması gereken doğrunun araştırılması ve kabul edilmesidir.

İkincisi : Yukarda söz konusu edilen oryantal çalışmalardan belli ölçüde etkilenmiş, Kiraatların Kur'an üzerinde şüpheler uyandırdığını düşünен ve bunların toplan reddedilmesi gerektiğini savunan Müslüman araştırmacılar. Bunlar kiraatların içtihada dayalı bir husus olduğu kanaatindedirler.¹³⁸ Biz kiraatların içtihada değil Rasulullah (s.a.v.)’ dan işitmeye dayandığını rivayetlere dayanarak ortaya koymuştuk. Müslüman olsun olmasın tarafsız bir araştırmacıya düşen : kiraatların Rasulullah'dan (s.a.v.) sadır olduğuna dair rivayetleri ve bunların nesilden nesile nakledilmesindeki tevatürü görüp kabul etmesidir.

¹³⁵⁾ Goldziher İgnaz, age., (ter. Mustafa İslamoğlu., İslam Tefsir Ekollerî, Denge Yay., 1997 İst. kitabıñ ön sözü s.: 3-5)

¹³⁶⁾ Goldziher ,age., s.: 3-5

¹³⁷⁾ Kayapınar Durmuş Ali, Saldırılar Karşısında Ebudi Mucize Kur'anı Kerim . İlahiyat Fakültesi Tefsir Problemleri ders notları, 1995 ,Konya.

¹³⁸⁾ Abdu'l-Hadi el-Fazli, age, s. 63

İkinci Bölüm

EBU AMR'IN KİRAATİ

Ebu Amr'ın kıraattaki uygulamaları diğer kıraatlerde olduğu gibi iki ana başlık altında incelenebilir:

a- Genel kaideler diye ifade edilen, Ebu Amr'ın Kur'an'ı Kerim'in tamamında uyguladığı birbirine kıyas edilebilen farklı okuyuşlar.¹

b- Kaide altına sokulamayan, ancak rivayet edildiği şekilde okunan vecihlerdir. Bunlara (فَرْسَقُ الْحُرُوفِ) (Ferşu'l-Huruf) denir. Bir misal verecek olursak Bakara suresinin 9. ayetindeki (وَمَا يَنْهَاكُنَّ) kelimesi üzerinde kıraat imamlarının farklı okuyuşları olsa da beraber Nisa suresinin 142. ayetindeki aynı kelimeyi ittifakla (مُعَاذَكُنَّ) şeklinde okumuşlardır.²

I. İSTİAZE VE BESMELE KONUSU

Lügatta bir şeyden birisine sığınmak³ anlamına gelen istiaze, terim olarak Kur'an okumaya başlamadan önce şeytanın şerrinden Allah'a sığınmak anlamına gelir. Kıraatla ilgili eserlerde konu ile ilgili özel bölümler bulunur.⁴ Bütün İmamlar

1) Zerkâni, age., S.434 Kıraatlar kıyası olmayıp tamamen rivayete dayanır. Burada söz konusu edilen kıyas kıraatlardaki nakille gelmiş bulunan bazı vecihlerin kaide altına alınabilir nitelikte olmasıdır. Falanca imanın kıraatına göre şu kelime devamlı olarak söyle okunur denilmesinden ibarettir. Ebu Amr'in ikinci tavisi Susi'nin sakin hemzelerden makablı mazmum olan (و) (Vav)'a, meksur olanı (ي) (Ya)'ya, Meftuh olanı (ل) (Elif)'e ibdal etmesi gibi.

2) Kıraat imamlarından Nâfi, İbnü Kesir ve Ebu Amr buradaki (مَا يَنْهَاكُنَّ) kelimesi-ni (مَا يَنْهَاكُنَّ) şeklinde okurlar.(Palevi,age., s.:17; Dîmyati Ahmet bin Muhammed, İthaf, İstanbul , Rumi, 1285, s.: 157 , Zerkâni, age., s.: 434

3) cr-Razi Zeynüddin Muhammed bin Ebu Bekr, Muhtarû's-Sîhah, s.: 461

4) İbnu'l-Cezeri, Şerhi Tayyibeti'n-Nesr Fi'l-Kıraatü'l-Asr, Mektebetü Mustafa cl-Babi, Mısır, 47 Dîmyati, İthaf, 22 ; Dani Ebu Amr Osman bin Said, Kitab'ut-Teycir, fi'l-Kıraâtis'Seb'i, Tah. Otto Pretzil, Devlet Mat. İstanbul 1930 s.: 16

Kur'an okumaya istiaze ile başlarlar. İstiaze'nin yapılması Nahl. suresi 98/ayetine uygun olarak (أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) (Euzu billahi mine's-Şeytani'r-Racim) şeklinde olup kıraatlardaki uygulama böyledir.

İstiaze'nin (أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (Euzu billahi mine's-Şeytani'r-Racim İnnellahe hüve's-Semiu'l-Alim) şeklinde olacağuna dair bir rivayet de vardır. Ancak sıhhati konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İstiazenin tatbiki konusunda Ebu Amr'in diğer imamlardan farklı bir uygulaması bulunmamaktadır.⁵

Besmele Neml suresinin 30. ayetinin bir bölümü olup sure başlarında bulunan besmelelerin ayet olup olmadığı kıraat alimleri ve fakihlere göre tartışmalıdır. Bu ihtilaftan dolayı iki sure arasında (bir surenin bitip sonraki sureye başlama sırasında) besmelelerin çekiliп çektirmemesi konusunda imamlar arasında farklı uygulamalar olmuştur. Bunlardan bazıı iki sure arasında besmele çeker, bazıları besmelesiz sekte yaparak bir sureden diğerine geçerler. Bazıları besmele çekmeksizin doğrudan vaslederek ikinci sureye geçerler. Bazıları da bu üç vechin üçünü de icra ederler. Ebu Amr da üç vechi tatbik edenler grubuna dahildir⁶. Bu, Ebu Amr'in ve diğerlerinin her defasında üç vechi de tatbik etmiş oldukları anlamına gelmez. Ancak kıraat ilmi okunurken öğrenmek maksadı ile imamların okudukları bütün vecihler tatbik edilerek gidilir.

5) Dımyati, İthaf 22, Dani Teysir, 16

6) On imamdan Naş, İbnü Kesir, Asım, Kisai, Ebu Ca'fer iki sure arasında besmele çekerler, Naşının birinci ravisı Verş, Ebu Amr, İbnü Amir ve Ya'kub hulsedip bir defasında besmele çekip ikinci bir defa da sekte ile (sesi kesip nefes almadan) besmelesiz okurlar. Hamza ve Halef iki sure arasında besmele çekmeksizin vasledererk (birinci surcuın sonunda durmaksızın ikinci sureye başlayarak) okurlar. Ayrıca Verş, Ebu Amr, İbnü Amir ve Yakub iki sure arasında besmele çekmeyeip vasledererk Hamza ve Halef'e de muvafakat ederler. (Palevi,agc., s.: 6 ; Dımyati, agc s.: 259 -260)

II. İDĞAM-I KEBİR KONUSU

İdğam: İki harfden birincisinin ikincisine katılarak sanki ikinci harf şeddeli imiş gibi okumaktır. İdğam, idğam-ı kebir ve idğam-ı sağır olmak üzere ikiye ayrılır.

İDĞAM-I KEBİR: Her ikisi de harekeli olmak şartı ile birbirinin misli olan (mütemasil= mahreç ve sıfatları aynı) veya mahreçleri bir sıfatları ayrı veya hem mahreç hem de sıfatlarında birbirine yakınlık olan iki harfin peşpeşe gelmeleri durumunda meydana gelen idğamdır. Birinci harf yokmuş ve ikinci bir harfin üzerinde bir şedde varmış gibi okunur. Mahreç ve sıfatları aynı olan iki harfin birbirine idğam-ı ((﴿ ﴽ) (Kef)' in ((﴿ ﴽ) (Kef)' e idğam-ı gibi)) idğam-ı misleyn, mahreçleri bir sıfatları ayrı iki harfin birbirine idğam-ı ((﴿ ﴽ (Dal)' in ﴿ ﴽ (Te)' ye idğam-ı gibi)) idğam-ı mütecaniseyn, mahreç ve sıfatları veya hem mahreç hem de sıfatları birbirine yakın olan iki harfin idğam-ı ((﴿ ﴽ (Te)' nin ﴿ ﴽ (Peltek Sâ)' ya, ((﴿ ﴽ (Cim)' in (﴿ ﴽ (Peltek Zâl)' e idğam-ı gibi)) idğam-ı mütekaribeyn adını alır. İdğam-ı kebir'e bu adın verilmesi çokca vuku bulmasından dolayıdır.⁷

İdğam-ı kebir konusunda iki husus söz konusu edilir: İdğam-ı kebiri kimlerin yaptığı ve hükümleri(hangi şartlarda gerçekleştiği). On imam içerisinde idğam-ı kebir'i yaygın bir şekilde yapan Ebu Amr'dır. Ya'kub' da bazı kelimelerde ona muvafakatla idğam-ı kebir yapar. Bunlardan başka on imamın dışında Hasan el-Basri (ö.h.110), İbnü Muhaysin, el-A'meş gibi kimseler de yaparlar.⁸

7) İbnü'l-Cezeri, age, s.: 58-59; Neşr I, 274-275; İbnü'l-Cezeri bu konudu şunları söyle idğam ile ilgili bu konular yedi harfsten olmasa da Kur'anın eda keyfiyetinden olup Nabi (s.a.v) den duyulduğu şekilde nakledile gelmiştir.(en Neşr I/26-27) Ebu Amr da bunu ihtiyar edip okumuştur,

8) İbnü'l-Cezeri, age., c. 1 s.: 26-27

III. EBU AMR'IN İDĞAM-I KEBİR UYGULAMASI

A. Mütemasil(misli= birbirinin aynı olan) Harflerin İdğamı ;

Mütemasil olan harfler için iki durum söz konusudur. Birinci ile ikincinin aynı kelimedede bulunmaları hali. Diğer ise birincinin ilk kelimenin son harfi, ikincinin ise ikinci kelimenin ilk harfi olarak bulunmaları hali.

1. Birinci ile ikincinin aynı kelimedede bulunmaları hali: Ebu Amr, böyle olanlardan Kur'an'ı Kerim'de sadece iki yerde idğam yapar diğerlerinde yapmaz. Bunlardan ilki Bakara suresi 200. ayetindeki (﴿كَلِمَاتٍ مُّكْرَبَةً﴾) kelimesi⁹ diğer ise Müddessir suresi 42. Ayetindeki(﴿سَمِعَتْ كَلِمَاتٍ﴾)¹⁰ kelimesidir. Bu iki yer haricinde aynı şartları taşıyan diğer kelimelerde idğam-ı kebir'ini yapmaz. Örnek olarak verecek olursak Tevbe suresi 35. ayetinde bulunan (﴿فِي أَهْلَهُمْ﴾) ve Ali İmran suresi 106. ayetinde bulunan (﴿فِي قُرْبَتِهِمْ﴾) kelimelerinde idğam yapmaz.¹¹

2. Birincinin ilk kelimenin son harfi, ikincinin ise ikinci kelimenin ilk harfi olmak üzere ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları hali: Bu durumda birinci harfin makabli(öncesi) ister sakin ister harekeli olsun Kur'an'ı Kerim'in tamamında idğam-ı kebir'ini yapar. Bakara suresi 2. ayetindeki (﴿فِي قُرْبَتِهِ﴾) ve 37. ayetindeki (﴿إِنَّهُ فَقَرِيبٌ﴾) örneklerinde olduğu gibi. Örneklerden ilkinde idğam edilen (ح) (Hâ) harfinin makablinde harekesiz bir(ى) (Yâ) harfi, ikincisinde ise (ح) (Hâ) harfinden önce harekeli bir(ى) (Yâ) harfi bulunmaktadır. Her ikisinde de idğam yapılmıştır.¹²

9) Dani age., s.: 20 ; Palevi, age., s.: 23

10) Palevi, age., s.: 139

11) Dani ,age., s.: 20 ; İbnu'l-Cezeri, Şerhü Tayyibetü'n-Nes̄t, 60

12) Palevi, age., s.:10,20

Ebu Amr'in peşpeşe gelmiş misli(birbirinin aynı) harfleri idğam etmediği haller de vardır. Bunlar da şunlardır: a. İdğam edilecek harfin (الْمَدْخُم = **مَسْكَنَ سَقَرَ**, **أَهْلَ لَكَمْ**) el-Müdğam)şeddeli olması (**مَسْكَنَ سَقَرَ**, **أَهْلَ لَكَمْ**) örnüklerinde olduğu gibi.¹³

b. İdğam edilecek harfin tenvinli olması (من انصارِ ربنا¹⁴) örneğinde olduğu gibi.

c. Muhatab (ت) (Ta)'sı olması (أَفَاتَتْ بِكُمْ¹⁵) örneğinde olduğu gibi

d. Mütekellim (ت) (Ta)'sı olması (كُنْتُ شَرِيعًا¹⁶) örneğinde olduğu gibi

Sayılan bu dört durumda Ebu Amr idğam etmez. Adlağımı yukarıda verdiğimiz diğer idğamcılardan bazıları (وَمَنْ يَبْتَغِ عَيْرًا¹⁷) ve (كَيْفَلُ الْمُتَّمِ)¹⁸ gibi idğam edilecek harflerden sonra cezm alameti olarak düşmüş olan harflerin bulunmasını (birinci örnekte (ع) 'dan sonra (ش) 'nin, ikinci örnekte (ل) 'dan sonra (س) 'in kelimenin aslında bulunup cezm alameti olarak düşmüş olmalarını) idğam'a mani bir sebeb olarak görüp idğam yapmamışlardır. Ebu Amr ise bu ve benzeri yerlerde hulf ile idğam eder.¹⁷ Yani bir idğamlı bir de idğamsız olarak okur.

13) Nisa 4/ 24 , Kamer54/ 48

14) Ali İmran3/ 192-193

15) Yunus10/ 99

16) Nebe 78/ 40

17) Dani ,agc., s.: 21 ; İbnu'l-Cezeri agc.,s.: 61

B. Mütekarip Harflerin İdğamı

Mahreç veya sıfatlarında, veya hem mahreç hemde sıfatlarında birbirine yakınlık bulunan (mütakarip) harflerin birbirine idğamında da harflerin aynı veya farklı kelimelerde bulunmaları idğamı kebirin yapılip yapılmamasında etkili bir unsurdur.

Mütekarib harflerin sayısı 16 olup şunlardır:

18

1. Mütekarib Harflerin Tek Kelimede Bulunmaları: Bu durumda Ebu Amr idğamı kebir'ini yapmaz. Kaidesinin bir istisnası olarak müdğam (idğam edilen harf) makabli harekeli olmak şartıyla (ق ك) (Kaf)'ı müdğamın fih (kendisine idğam edilen harf)'inde cem'i müzekker zamirindeki(ك ك) (Kef) olması durumunda (ق ق) (Kaf)'ı (ك ك) (Kef)'e idğam eder. (خلقكم ¹⁹) örneğinde olduğu gibi. (ق ق) (Kaf) harfinden önce sakin bir harfin bulunması veya (ك ك) (Kef)'den sonra (م م) (Mim)'in bulunmaması durumunda (ق ق) (Kaf)'ı (ك ك) (Kef)'e idğamı etmez. (Burada (ق ق) (Kaf)'dan önce harf-i med olan () (Elif) bulunup sakındır) (م م مثلكم) Örneğinde olduğu gibi. Yalnız Tahrîm suresi 5. ayetindeki (إن طلاقكم) kelimesinde (ك ك) 'den sonra (م م) (Mim) gelmemiş olmasına rağmen hulf edip idğamlı ve idğamsız olarak okumuştur.²⁰ Dani (ö.h.444) Teysir'de bunu belirttikten sonra (طلاقكم) kelimesinde cemilik ve müennesliğin

18) Dani , age.,s.:23

19) Bakara 2/ 21

20) İbnu'l-Cezeri, Şerhü Tayyibeti'n-Nesr, 66 ; Dani agc., s.: 22 ; Palcvi, age., s.: 136

bir arada bulunmasından meydana gelen okunuşdaki ağırlıktan dolayı idgamlı olarak okumayı tercih ettiğini söyler.²¹

2. Mütekarib Harflerin Ayrı Aynı Kelimelerde Bulunmaları Ebu Amr mütckarib harflerden birincisi ilk kelimenin son harfi, ikincisi de ikinci kelimenin ilk harfi olarak bulunmaları durumunda idgamı eder. Mütemasil(misli=birbirinin aynı) harflerde olduğu gibi mütekarib harflerde de idgam edilecek harfin a) tenvinli, b) şeddeli, c) muhatap (ت) (Te)'si, d) mütekellim(ت ت) (Te)'si olmaması gereklidir. Bunlardan birisi olacak olursa idgam yapmaz.²²

a. Ebu Amr bunlardan (ب) (Ba)'yı(م) (Mim)'e idgam eder ve bunu sadece (ب م يَتَبَشَّهُ)²³ ibaresinin geçtiği yerlerde (ب م يَتَبَشَّهُ) şeklinde yapar. Başka yerde yapmaz. Buradaki idgam-ı Ebu Anır(ö.h.154) ile beraber Nafi(ö.h.169), İbnü Kesir(ö.h.120), Hamza(ö.h.156), Kisai(ö.h.189) ve Halef(ö.h.129)'de yapar.²⁴

b. (ت) (Te) harfinin idgam durumu: (ت) harfi muhatap (ت) 'si olınmak şartıyla on ayrı harfe idgam eder. Bunlar: (ش ج ذ ز س ش ح ص ط ض) harfleridir.

(1) ت (Te)'den sonra(ش) (Peltek Sâ) harfinin gelmesi: Ebu Amr böyle yerlerin tamamında idgam-ı kebir'i yapar. (الشَّوَّشَ = الشَّوَّشَ)²⁵ gibi

(2) ت (Te)'den sonra(ح) (Cim) harfinin gelmesi: Aynı şekilde böyle yerlerin tamamında idgam-ı kebir'i yapar.

21) Dani ,age., 22

22) Dani age.,23

23) Bakara 2/ 284

24) Palevi, age.,s.: 39

25) Ali İmran 3/ 79

(قَتَّالِيَّةٍ) = دَقْنِيلَيَّةٍ بِحَبْسِ ()²⁶ gibi.

(3) (Te) harfsinden sonra (ذ) (Peltel Zel) harfinin gelmesi: Böyle yerlerin tamamında (ت) 'yi (ذ) e idgam eder.

(وَالذَّارِيَّاتِ ذَرْوًا) = وَالذَّارِيَّاتِ ذَرْوًا²⁷ gibi.

Buradaki idgamda kendisine Hamza' de muvafakat etmiştir.

(4) (Te)'den sonra (ز) (Keskin Ze) harfinin gelmesi: Bu durumda sadece üç yerde idgam yapar başka yapmaz.

(بِالْأَهْرَيْشَا) = بِالْأَهْرَيْشَا²⁸

(فَالزَّاِيْرَا زَهْرًا) = فَالزَّاِيْرَا زَهْرًا²⁹

(إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا) = إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا³⁰

(5) (Te)'den sonra (س) (Sin) harfinin geldiği her yerde idgam yapar. (وَالصَّالِحَاتِ سَنْدُغِلَهُمْ)

(بِالسَّاعَ شَعِيرًا) = بالساع شعيرًا örneklерinde olduğu gibi.³¹

(6) (Te)'den sonra (ش) (Shin) harfinin gelmesi: Böyle yerlerin sadece üçünde idgam yapar. (إِنْ زَلَّةَ السَّاعَ شَيْئٌ = إِنْ زَلَّةَ السَّاعَ شَيْئٌ³²)

Nur surende iki yerde geçen (بِإِذْنِ شَهْرَاءَ) = بِإِذْنِ شَهْرَاءَ ayetlerinde yapar. Bunlardan başkasında yapmaz.³³

26) Vakia 56/ 94 ; Dimyati, İlhaf, s.: 27

27) Zariyat 51/ 1 ; Dani , age., 25 ; Palevi, age.,s.: 128

28) Neml 27/ 4

29) Saffat 37/ 2 ; Dani, age., s.:26 ; Palevi, age., s.: 116

30) Zümer 39/ 73 , " " " " , 119

31) Furkan 25/ 11 ; Nisa 4/ 166 ; Ibnu'l-Cezeri, Neşr, I, 288

32) Hac 22/ 1 ; Palevi, age., s.: 95

33) Nur 24/ 4-13 ayetler ; Daui, age., s.: 26 ; Palevi, age.,s.: 98 ; Dimyati, age., s. : 27

(7) (ت) (Te)'den sonra (ص) (Sad) harfinin gelmesi: Böyle yerlerden sadece üçünde idgam-ı kebir yapar başka yerlerde yapmaz. *وَالْمُشَارِقُ هُنَّا = قَالَ الْمُهَاجِرُونَ هُنَّا*

(8) (ت) (Te)'den sonra (ظ) (Zad) harfinin gelmesi durumunda sadece bir yerde yapar. *وَالْعَادُونَ هُنَّا = وَالْعَادِيَاتُ هُنَّا*³⁴

(9) (ت) (Te)'den sonra (ط) (Tâ) harfinin geldiği yerlerde Ebu Amr idgamını yapar. *أَبْقِمُ الْمُشَدَّدَاتِ لِلثَّهَارِ = أَبْقِمُ الْمُشَدَّدَاتِ فِي الْمُسْجَارِ*³⁵

(10) (Te)'den sonra (ظ) (Peltek Za) harfinin geldiği iki yerde idgam yapar. Bunlar da Nisa ve Nahl surelerinde bulunan *أَلْلَذِكُ ظَالِمٌ أَنْسِيَهُمْ* ibareleridir.³⁶

c. (ث) (Peltek Se) harfinin idgam durumu: Ebu Amr (ث) harfini beş ayrı harse idgam eder. Onlarda şunlardır. (ت، ذ، س، ش، ح)

(1) (ث) (Te) harfini (ت) (Te) harfine sadece iki yerde idgam eder.

*(أَخْدِيلَتْ قَبِيرَنَ = أَخْدِيلَتْ تَغْبِيَّونَ، حَيْثُوا مَرِينَ = حَيْثُوا نُورِينَ)*³⁸

(2) (ث) (Zâl) harfini (ذ) (Zâl) harfini (ث) (Se) harfine sadece bir yerde idgam eder.

*(وَالْحَرَزُ ذَاكَ = وَالْحَرَزُ ذَاكَ*³⁹

(3) (ث) (Se) harfini (س) (Sin) harfine nerede gelirse idgam eder.

*(وَوَرِسَلِيَّانَ = وَوَرِسَلِيَّانَ)*⁴⁰ gibi.

(4) (ث) (Se) harfini (ش) (Şin) harfine (ش) (Şin) harfini (ث) (Se) harfine sadece bir yerde idgam eder.

() (ث) (Se) terkiplerinin geldiği her yerde idgam yapar.

34) Saffat 37/ 1 ; Nebe 78/38 ; Adiyat 100/ 3 ; İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 288

35) Adiyat 100/ 1 ; Dani , age., s.: 26

36) Hud 11/ 114 ; İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 288 ; Palevi , age., s.: 72

37) Nisa 4/ 97 ; Nahl 16/ 28 ; İbnu'l-Cezeri, age., c. 1, s. : 288

38) Hicr 15/ 65 ; Necm 53/ 59

39) Al'i-i-İmrân 3/ 14

40) Neml 27/ 16

(5) (ث) harfini (ض) (Zad) harfine bir yerde idgam eder.

(ثَدِيَّتْهُ = قَدِيثُهُ)⁴¹

d. (ج) (Cim) harfinin idgam durumu: (ج) (harfini) (ش) (Sin) ve (س) (Te)

(آفْرَقَ شَطَّانَهُ = آفْرَقَ سَطْلَانَهُ) harlerine birer yerde idgam eder.

(ذِي الْمَعَارِفَةِ = ذِي الْمَعَارِفِ)⁴²

e. (ح) (Ha) harfinin idgam durumu: Ebu Amr (ح) harfini sadece

(ع) (Ayn) harsine ve bir yerde idgam eder. Başka yerlerde idgam etmez.

(فَجَنِيَ زَكَرْتَهُنَ الْتَّارِ = فَجَنِيَ زَكَرْتَهُنَ عَنِ الْتَّارِ)⁴³ yapmadığı yerlere de

(وَالْمُسَبِّبُ بِعِيْسَى) (Ali İmran 3/ 45), (جَدَّهُ عَلَيْهِما)

(وَمَا دُرْجَ عَلَى الْكِتَابِ) (Maide 5/ 3) gibi ayetler örnek olarak verilebilir.⁴⁴

f. (ذ) (Dal) harfinin idgam durumu: Ebu Amr harekesi ne olursa olsun

(ت، ث، ح، ذ، ز، س، ش، حـ، ضـ، ظـ) harşını şu on harfe idgam eder:

ancak (ذ) 'in fetha ile harekeli olup, makablinin sakin olması durumunda
sadece (ت) (Te) harsine idgam eder. Diğerlerine etmez. (ت) (Te)'ye idgaminin
sebci aralarında tecanüs(mahreçlerinde yakınlık)'ün olmasıdır.

(1) (ذ) (Dal)'in (ت) (Te)'ye idgamina örnek:

(غِيَّا مَسَايِّحَ بِلَكَ = غِيَّا مَسَايِّحَ بِلَكَ) (Bakara 2/ 187)

(2) (ذ) 'in (س) (Peltek Sâ)'ye idgamina örnek:

(يَرِبْدُ شَوَّابَ الدُّنْيَا = يَرِبْدُ شَوَّابَ الدُّنْيَا) (Nisa 4/134)

(3) (ذ) 'in (ج) (Cim) harfine idgamina örnek:

(دَخْلَتْهُ = دَخْلَتْهُ) (Bakara 2/ 251)

(4) (ذ) 'in (ز) (Peltek Zâl) harfine idgamina örnek:

41) Zariyat 51/ 24 ; İbnü'l-Cezeri, Neşr, I.,289 ; Şerhu Tayyibeti'n-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr, 65; Palevi age.,39,103,135,21,22,128 ; Dani, age., s.: 26 ; Dimyati,age., s.:27

42) Feth 48/ 29 ; Mearic 70/ 3,4 ; Palevi, age., s.:127,137 ; Dani , age, s.: 23

43) Ali-İmran 3/185 ; Palevi, age., s.:44

44) Dani Teysir, 23 ; İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 291

(مِنْ تَهْدِي دِلْكَ = مِنْ تَعْدِي دِلْكَ) (Bakara 2/ 64)

(5) (ز) (Ze) harfine idğamına örnek:

ثُرِبَتْتَهُ أَحْيَا = شَرِبَتْتَهُ أَحْيَا) (Kehf 18/ 28)

(6) (س) (Sin) harfine idğamına örnek:

آلَّا خَفَافِشَ إِبْلُهُمْ = آلَّا خَنَادِ سَرَابِلُهُمْ) (İbrahim 14/ 49,50)

(7) (ش) (Şin) harfine idğamına örnek:

وَشَهَدَ شَاهِدٌ = وَشَهَدَ شَاهِدٌ) (Yusuf 12/ 26)

(8) (ص) (Sad) harfine idğamına örnek:

نَقِقَ شَوَاعَ الْمَلِكِ = نَقِقَ شَوَاعَ الْمَلِكِ) (Yusuf 12/ 72)

(9) (ز) (Zad) harfine idğamına örnek:

مِنْ بَنِيدَهُزَادَ = مِنْ بَنِيدَهُزَادَ) (Yunus 10/ 21)

(10) (ظ) (Za) harfine idğamına örnek:

بَنِي بَلَاثُلِيمَ = مِنْ بَنِي بَلَاثُلِيمَ) (Maide 5/ 39) ⁴⁵

g. (Peltek Zel) harfinin İdğam durumu: (س) i (د) (Sin) ve (س) (Sad) harfine birer yerde idğam eder. (نَالَّعَشَبِلَهُ = نَالَّعَشَسَبِلَهُ) (Kehf 18/61,63)

(مَاتَّخَرَصَانِبَهَةَ = مَاتَّخَرَصَانِبَهَةَ) (Cin 72/ 3) ⁴⁶

h. (ر) (Ra) harfinin İdğam durumu: Ebu Amr (ر) 'yı yalnız (ل) (Lam) harfine idğam eder ve bunun üç hali vardır.

(1) (ل) 'yı makabli harekeli olmak şartı ile (ل) 'a her yerde idğamı eder.

(لِيَغْنِلَكَ = لِيَغْزِلَكَ) (Zuhraf(43): 13) (سَجَّلَنَا = سَسَّلَنَا) (Feth 48/2) gibi.

45) İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 291,292 ; Şerhu Tayyibeti'n-Neşr Fi'l-Küraati'l-Aşr,64,65 ; Palevi age., s.: 33,49,36,25,84,78,73,75,67,51 ; Dani, agc., s.:24,25

46) İbnu'l-Cezeri, Neşr, I,292 ; Palevi, age. , s.: .85,138 ; Dani, age., s.:26

(2) () makabli sakin, kendisi de ötre veya esre ile harekeli olacak olursa
yne idgam eder. (الصَّلَاةُ لِذِكْرِهِ = الْمُصَبِّرُ لِذِكْرِهِ) (Bakara 2/285,286)

() () كِتَابَ الْكِتَابِ لِذِكْرِهِ = كِتَابَ الْكِتَابِ لِذِكْرِهِ (Mutaffifin 83/ 7)

(3) () 'nin kendi harekesi üstün, makabli sakin olacak olursa bu
durumda idgam etmez. (وَأَنْجَحَتِ الْمُحْسِنَاتِ كَبُوْضًا) (Nahl 16/ 8) gibi.

Ebu Amr'in idgam ettiği yerlerde eğer imale yapması da gerekiyorsa idgamlı
imaleyi beraber yapar. İkisinden birisini terketmez. (إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبَارِ

لِذِكْرِهِ) burada Ebu Amr(آلَأَنْبَارِ kelimesi üzerinde imale yapar.

Aynı zamanda (لِذِكْرِهِ) nin(Ra)'sını(لِذِكْرِهِ) ina
idgam eder. Buna göre (إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبَارِ لِذِكْرِهِ) şeklinde (لِذِكْرِهِ) üzerinde imale yaparak ve (آلَأَنْبَارِ) kelimesinin ikinci
(لِذِكْرِهِ) 'sını(لِذِكْرِهِ) 'a idgam ederek okur.⁴⁷

i. (Sin) harfinin İdgam durumu: (سِنٌّ) (Sin) (سِنٌّ) (Sin) (Keskin Ze)'ye
idgami Kur'an'ı Kerimde sadece bir yerde vardır. (وَإِذَا النُّونُ مُسْتَرِّجَةً

harfine idgami: (الرَّاءُ شَيْبِلًا) (Meryem 19/ 4) Burada Ebu
Anır'ın hulfü vardır. Yani hem idgamlı hem de idgamsız olarak okur.⁴⁸

i. (Şin) harfinin idgam durumu: (شِنٌّ) (Şin) (شِنٌّ) sadece (شِنٌّ) harfine
olmak üzere bir yerde idgam etmiştir.

(إِلَيْهِ الْمَرْسَبِلًا) (Isra 17/ 42) ⁴⁹

j. (Zad) harfinin idgam durumu: (ضِنٌّ) (Zad) (ضِنٌّ) (Şin) harfine
olmak üzere bir yerde idgam etmiştir.

⁴⁷) İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 292 ; Palevi, agc.,s.: 123 127, 143 ; Dani ,agc. , s.: 27 ; Dimyatı, agc.,s.: 28

⁴⁸) İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, 292 ; Şerhu Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr,63 ; Palevi, agc., s.:142,87

⁴⁹) Palevi, agc., s.: 82

() لِيَقْضِي شَأْنَهُمْ = يَبْغُ شَأْنَهُمْ (Nur 24/ 62) ⁵⁰

İbnu'l-Cezeri (ö.h.833) Nahl(16) suresi 73/ayetindeki (وَالْأَرْضُ تَشَيَّعُ) ibare-sininde aynı şartı taşıyor olmasına rağmen yapılacağına dair bir rivayet olmadığı için idgām yapılmadığını söyler.⁵¹

k. (ڦ) (Kaf) harfinin idgām durumu: (ڦ) 'i makabli harekeli olmak şartı ile (ڪ) (Kef) harfine idgām eder. (خَالِقٌ كَلٌ) (En'am 6/ 102) gibi.

Eğer makabli sakin olacak olursa idgām etmez.

() قَوْمَهُوكَ عَلٌ) (Yusuf 12/76) gibi.⁵²

l. (ڪ) (Kef) harfinin idgām durumu: (ڪ) makabli harekeli olmak şartı ile (ڦ) (Kaf) harfine idgām eder. (لَكُ قُصُورًا) (Furkan 25/10) gibi.

Eğer makabli sakin olacak olursa idgām etmez.

() حَوْزَكُوكَ غَائِمًا) (Cuma 62/ 11) gibi.⁵³

m. (ڙ) (Lañ) harfinin idgām durumu: Ebu Amr (ڙ) 'i (ر) (Ra) harfine idgām eder. İdğam etmede (ر) (Ra)'nın kendisinin ve makablinin harekesi etkilidir.

(1) (ڙ) 'in makabli harekeli olması durumunda (ر) 'ya her yerde idgām eder. (سَبَلَ رَبِّكَ = شَبَلَ رَبِّكَ) (Nahl 16/ 63)

(2) (ڙ) 'in kendisinin ötre veya esre ile harekeli olup, makablinin sakin olması durumunda yine idgām eder. (إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ = إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ) (Nahl 16/ 125)

(3) (ڙ) 'in kendisi üstün ile harekeli olup, makablinin sakin olması durumunda idgām etmez. (فَيَقُولَ رَبِّي) (Münafikun 63/ 10) gibi.

50) Burada (شَأْنَهُمْ) kelimesi üzerinde Ebu Amr'ın ibdali (hemzeyi () (Elif)'e çevirerek okuması) de vardır. Palevi, age., s.:100

51) Ibnu'l-Cezeri, Neşr, I, 293 ; Palevi,age.,s.: 100 ; Dani, age.,s.: 23

52) Ibnu'l-Cezeri, age.c. 1, s.: 293; Dani age, s.: 23; Palevi, age,s.: 56 ; Dinyati,age ., s.:29

53) Ibnu'l-Cezeri, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıratı'l-Aşr, 65 ; Palevi,age., s.:100

Ancak bu durumda (ل)'in mestuh, makablinin sakin) (ل)'dan sonra (رَبّ) kelimesi ister zamire bitişik olsun ister olmasın idgam eder.

(فَالْمُكَلِّفُ = قَالَ رَبِّكَ) (Meryem 19/ 4) (Bakara 2/ 30)

Ayrıca (قَالَ رَجُلٌ ibareleri üzerinde de (قَالَ رَجُلٌ) ve (قَالَ رَجُلٌ) (Maide 5/ 23) (Maide 5/ 25) şeklinde idgam edileceği hususunda görüş birliği vardır.⁵⁴

n.(م) (Mim) harfinin idgam durumu: (م) harekeli olup, kendinden sonra (ب) (Be) harfinin gelmesi durumunda (م)'i sakin kılarak ihfa ve günne ile okur.

(أَعْلَمُ بِالشَّاكِرِينَ = أَعْلَمُ بِالسَّاكِرِينَ) (En'am 6/ 53) Dani bunun idgam değil ihfa olduğunu söyler. (م)'den sonra (ب)'nin gelmesi durumu hariç başka hiç bir idgamda ihfa yoktur. (م)'in makablinin sakin olması durumunda idgam etmez. (إِبْرَاهِيمَ بْنَتْهِ) (Bakara 2/ 132) gibi.⁵⁵

o. (ن) (Nun) harfinin idgam durumu: (ن)'un makabli harekeli olması durumunda (ل) (Lam) ve (ر) (Ra) harflerine idgam eder.

(رَبِّ الْمُتَسَبِّسِ = رَبِّ الْمُتَسَبِّسِ) (Ali İmran 3/14)

(وَرَادَ شَادَنْ رَبِّكَ = وَرَادَ شَادَنْ رَبِّكَ) (A'raf 7/ 167) gibi.

(ن)'un makabli sakin olması durumunda kendi harekesi ne olursa olsun idgam etmez. (يَادِي رَبِّيْمُ) (İbrahim 14/23)'de olduğu gibi. Ancak, (ن)'un makabli sakin olmakla beraber (نَحْكَ = نَحْكَ لَكَ رَقْبَهُ = وَنَحْنُ لَهُ) kelimeleri üzerinde nerede olursa olsun idgam eder.⁵⁶

54) İbnü'l-Cezeri, Neşr, I, 27; Palevi, age., s.: 80, 81, 33, 87, 20, 50 ; Dani, age., s.:27 ; Dimyati, age., s. :29

55) İbnü'l-Cezeri, age.,c. I,s.: 294 ; Palevi, age., s.: 54, Dani, age., s.:27 ; Dimyati, age., s.:29

56) İbnü'l-Cezeri, Neşr, I, age.,s .:294 ; Palevi, age.,s.: 39,62,30,69, 61 ; Dani, age.,s.: 28 ;Dimyati age.,s.: 29

Ebu Amr'in İdğamı Kebir'i Uygulama Şekli

Ebu Amr idğam yaptığı zaman, idğam ettiği harf ikinci harfin ister aynı bir harf, ister mahreç ve sıfat bakımından kendisine yakın bir harf olmuş olsun, idğam edilen harfin makabli(öncesi) ister harekeli ister harekesiz olsun revm veya işmam yaparak idğam ettiği harfin harekesine işarette bulunur. Harekenin ne olduğunu revm daha iyi belirtir. Ancak sahib(tam) bir idğamlı revm yapmak mümkün değildir. Sahih bir idğamlı sadece işmam yapılabilir. Harekenin esre olması durumunda ise işmam yapmakta mümkün olmaz.

Ebu Amr, birbirine idğam edilen harflerden ilkinin harekesi üstün ise harekenin hafifliğinden ona işarette bulunmazdı. Yine aynı şekilde (ـ) (mim)'i (ـ) (mim)'e veya (ـ) (bâ)'ye idğam ettiğinde ve (ـ) (bâ)'yı (ـ) (bâ)'ya veya (ـ) (mim)'e idğam ettiğinde harekeleri ne olursa olsun idğam ettiği harfin harekesine işarette bulunmaz! Zira (ـ) (bâ) ve (ـ) (mim) harfleri dudak harfleri olmaları sebebiyle bunlar üzerinde idğam yapılrken dudaklar birbirine yapışmış olduğundan harekeyi belirtmek mümkün olmaz.⁵⁷

IV. MED VE KASR KONUSU

Sözlük anlamı yaymak, uzatmak, çekmek⁵⁸ olan (مدد) (el-Medd) kelimesi kuraat ilminde harfimed üzerindeki uzatmayı artırmak demektir. Kasr ise söz konusu uzatmayı yapmayarak kelimenin bünyesinde mevcut olan meddi tabiiyi tatbik

57) Dani, age., s.: 28-29 ; Dimyati, age., s.:31

58) Mutçalı Serdar, Dağarcık(Arapça-Türkçe Sözlük) Dağarcık Yayınları, İstanbul ,1995,s.: 823

etmekle yetinmektir. Kelimenin aslında bulunması sebebiyle meddi tabiiye aslı med denir. Aslı medden sonra sebeb-i meddin⁵⁹ gelmesi durumunda ise fer'i med meydana gelir. Fer'i meddin çekilişindeki imamların uygulamaları birbirinden farklıdır.⁶⁰ Meddi tabii üzerine yapacakları ilave uzatmayı bazıları az yaparken bazıları çok yapar. Bazıları da fer'i meddi uzatmayıp aslı med seviyesinde bırakırlar.

Fer'i med olan Meddi Muttasıldaki Med(Çekme) Uygulaması: Harfi medden sonra sebebi med hemze olup (أَوْلَىٰكُمْ حَمْزَةً) örneklerinde olduğu gibi ikiside aynı kelimedeki bulunacak olurlarsa meddi muttasıl olur. Ebu Amr medde-i muttasılı iki elif miktarı çeker. Nafî'nin birinci ravisi Kalün, İbnü Kesîr, Ebu Cafer ve Yakup da iki elif miktarı çekerek Ebu Amr'a muvafakat ederler. İbnü Amîr, Kisâi ve Halef üç elif miktarı çekerler. Asum dört, Nafî'nin ikinci ravisi Verş ile Hamza beş elif miktarı çekerler. Verş ve Hamza'nın dışındaki diğer imamlar ayrıca üç elif miktarı olarak da çekerler.

Meddi Munfasıldaki Med(Çekme) Uygulaması: Ebu Amr meddi munfasıl'ı bir elif miktarı çeker. Bu med miktarına meddi muttasılı iki elif miktarı çekerek Ebu Amr'a muvafakat edenler meddi munfasılda da muvafakat ederek bir elif miktarı çekerler.

(لِهَمْزَةٍ) örneğinde olduğu gibi. Verş, Hamza, Kisâi, Halef meddi muttasıldaki med merlebelerine göre çekerler.⁶¹

Meddi Lazımın med miktarı bütün imamlara göre dört eliftir.⁶²

59) Sebeb-i med(bir elif miktarından fazla çekme Sebeb-i ikidir. Bunlar da hemze ve sükun'dur. Hemze harçcsı olan elif'e, sükun ise harçcsı olmayan herhangi bir harfe denir.

60) İbnü'l-Cezeri, Neşr, I, 313 , Dînyâti, age, 45 vd.

61) İbnü'l-Cezeri, Neşr, I, 321 vd. , Palevi, age, 8 , Dani age, 30-31

62) İbnü'l-Cezeri, age, I, 317-318 , Palevi, age, s. : 8

V. PEŞ PEŞE GELEN HEMZELER KONUSU:

A. Aynı Kelimede Bulunmalari: Aynı kelimede bulunup ikisi de fetha ile harekeli oldukları zaman Ebu Amr birinci hemze ile ikinci hemze arasında bir elif ilave edip ikinciyi teshil(e ile h karışımı bir ses) ile okur. Örnek verecek olursak (عَنْزَرْتُهُمْ) ⁶³ kelimesini (عَنْزَرْتُهُمْ) şeklinde okur.⁶⁴ Ebu Amr'in bu okuyuşuna Nafi'nin birinci ravisı Kalün, İbnü Amir'in birinci ravisı Hişam ve Ebu Ca'fer'de muvafakat ederler. Nafi'nin ikinci ravisı Verş, İbnü Kesir ve Yakub'un birinci ravisı Rüveys birinci ile ikinci hemze arasında elif ilave etmemeksin ikinci hemzeyi teshil ile (عَنْزَرْتُهُمْ) şeklinde okurlar. Verş ikinci hemzeyi elif'e ibdal ederek (عَنْزَرْتُهُمْ) (aanzertehüm) şeklinde de okur. Hişam'da birinci ile ikinci hemze arasında elif ilavesi ile teshilsiz olarak da (عَنْزَرْتُهُمْ) şeklinde okur. Diğerleri ise Asım gibi (tahkik ile) (عَنْزَرْتُهُمْ) şeklinde okurlar.⁶⁵

B. Ayrı Ayrı Kelimelerde Bulunmalari: Ayrı ayrı kelimelerde bulunup da harekeleri birbirinin aynı olan hemzelerden (هُوَ لَدَيْ إِنْ كَنْسٌ) ⁶⁶ (ikisi de esre ile harekeli), (أَكْلَشَفَهَا وَ أَمْوَالَ الْكَمْ) ⁶⁷ (ikisi de üstün ile harekeli),

63) Bakara 2/ 6

64) Bu ve benzeri okuyış şekillerini sıhhatlı bir şekilde yazı üzerinde göstermek mümkün değildir. Kiraat, bu ilmi bilen uzman kişilerin ağızından uygulanmalı bir şekilde görülerek öğretilir. Ömer bin Hattab, Zeyd bin Sabit (ra) gibi sahabiler ile Tabii'nin ileri gelenlerinden pek çok kimseden rivayet edildiğine göre kiraat "sonradan gelenlerin öncekilerden alıp öğrendikleri uyulan bir sunnettir." (İbnü'l-Cezeri, Neşr.c. I, s.:17)

65) İbnü'l-Cezeri, age.,c. I,s.: 363 ; Dimyati,age., s.:55 vd. ;Palevi ,age.,s.: 16

66) Bakara 2/ 31

67) Nisa 4/ 5

أَوْ لِيَا وَأَوْ لِيَكَ

⁶⁸(ikisi de ötre ile harekeli) örneklerinde olduğu gibi birincileri iskat ederek

(حُولَانِ كَنْتُمْ السَّفَرَا مَوَالِكُمْ، أَوْ لِيَا وَلِيَكَ

şeklinde okur. Eğer hemzelerin harekeleri bir birinden farklı ise iskat etmeyip teshil ya da ibdal yapar. Şöyle ki: Hemzelerden birincisi meftuh (üstün ile harekeli) ikincisi de mazmum (ötre ile harekeli) olacak olursa ikinci hemzeyi teshil(burada fethadan zamme'ye geçildiği için hemze ile vav'ın karışımı bir ses) ile okur. Kur'an'ı Kerim'de böyle fethadan sonra zammenin geldiği sadece bir yer olup, o da Mü'minün(23) suresi 44. ayetindedir.

Hemzelerden birincisi meftuh, ikincisi meksur(esre ile harekeli) olacak olursa ikinci hemzeyi teshil ile okur. Bu, fethadan kesreye geçildiği için () (hemze) ile () (ya) karışımı bir okuyıştır.

(شَهْرَاءِيْذْ = شَهْرَاءِيْذْ) (Bakara 2/133) vb. olduğu gibi.

Hemzelerden birincisi mazmum, ikincisi meftuh olursa ikincisini () (vav)'a ibdal ile okur. (نَشَاءُ وَهَبْدَنْ هُمْ = نَشَاءُ اصْبَنْ هُمْ) (A'raf(7): 100) vb. olduğu gibi

Hemzelerden birincisi meksur, ikincisi meftuh olursa ikinci hemzeyi (ya)'ya ibdal eder. (مِنْ فِلَابِهِ النِّسَاءَ تَافِ = مِنْ غِلَبِهِ النِّسَاءَ آفِ) (Bakara(2):235) vb. olduğu gibi.

Birinci hemzenin mazmum, ikincinin meksur olması durumun da ise iki ayrı vecih tatbik eder. 1. İkincinin teshil(burada ikinci hemze esreli olduğu için () (hemze) ve () (ya) karışımı bir ses) ile okunması. 2. İkinci hemzenin () (vav)'a ibdal edilerek okunması.

(مَنْ يَشَاءُ وَلِيْ، مَنْ يَشَاءُ مِنْ لِيْ) (Bakara 2/ 142) vb. olduğu gibi.

Birinci hemzenin meksur, ikincinin mazmum olarak bulunduğu bir yer Kur'an'ı Kerim'de bulunmamaktadır. Yukarıda saydığımız beş yerdeki Ebu Amr'in ibdal ve teshillerine Nafi, İbnü Kesir, Ebu Cafer ve Yakub'un birinci ravisı Ravh'da muvafakat ederek ibdal ve teshilleri yaparlar. Bunların dışındakiler ise her iki hemzeyi de tahkik ile (Asım kiraatında olduğu gibi) okurlar.⁶⁹

VI. SAKİN HEMZE KONUSU:

Ebu Amr, sakin olarak gelen hemzeleri - ister kelimenin başında, ister ortasında, ister sonunda olsun - okumayıp makablinin harekesine uygun olan harfe ibdal ederek (çevirerek) okur. ⁷⁰ (يُوصَنْ = *يُوصِّنَ*)⁷¹

(اَذْبَقَ = *أَذْبَقَ*)⁷² (اَزْارَى = *أَزَارَى*)⁷³

Ancak şu durumlarda sakin hemzeleri ibdal etmeyip tahkik ile okur. 1. Hemzenin sükünu cezm alameti olarak bulunduğu zaman (قَبْحِيَّ لَكُمْ)⁷⁴ gibi. 2. Emir fiilin sonunda olduğu için sakin olan hemze (اِفْرَادْ)⁷⁵ (قَبْحِيَّ)⁷⁶ gibi. Ayrıca (مَوْصَدْ)⁷⁷ (بَعْثَى)⁷⁸ ve (بُؤْجَى)⁷⁹ kelimelerinde bulunan hemzeler sakin olmakla beraber ibdalsiz olarak tahkik ile okur.

Ebu Amr'in sakin hemzeleri ibdal kaidesine -kendilerine mahsus istisnaları olmakla beraber- Ebu Cafer ve Vers' de muvafakat eder. Hamza sakin hemzeler

69) İbnü'l-Cezeri, Neşr ,c.I,s.: 386-387 ; Dani, age.,s.: 33-34 ; Palevi,age., s.:97,30,60,35 ve 30

70) Zamıneye uygun harf (ڻ) (vav), fethaya uygun harf (ـ) (elif), kesreye uygun harf ise (ـ) (yâ)'dır.

71) Bakara 2/ 3 ; Palevi,age., s.: 11

72) Yusuf 12/ 17 ; Palevi ,age.,s.: 73

73) Bakara 2/ 72 ; Palevi, age.,s.: 26

74) Kehf 18/ 16

75) İsra 17/ 14

76) Kehf 18/ 10

77) Beled 90/ 20

78) Meryem 19/ 74

79) Ahzab 33/ 51

üzerinde sadece vakıf halinde olmak üzere ibdal yapar, başka yapmaz. Hemzenin harekeli olması durumunda ise hiç bir imam ibdal yapmaz.⁸⁰

VII. İDĞAM-I SAĞIR (Sakin Harflerin İdğamı) KONUSU :

İdğam-ı sağır, idğam edilen (müdğam) harfin sakin olması durumunda yapılan idğamdır. Harekeli olması durumunda yapılan idğamın idğamı kebir olduğu ilgili konuda belirtilmiştir. Her iki idğam çeşidinde de kendisine idğam edilen(müdğamün fih) harf harekeli olmak durumundadır.⁸¹ İdğamı sağır'e konu olup, idğam edilen harfler şunlardır; (ن, د, ح) te'nis (dişilik) (ب, س, ش) ve (ل, م, ن) 'ları, mahreçleri birbirine yakın olan harfler.

- A. (ن) Edatındaki Sakin (س) 'in Durumu: Ebu Amr (ع) edatındaki sakin (س) harfini (ن) harflerine idğam eder,
- (ن) لَقَ جَاءَكُمْ = لَقَرْ جَاءَكُمْ (Tevbe 9/128)
 - (ن) وَلَقَدْ رَأَانَا = وَلَقَدْ رَأَانَا (Araf 7/179)
 - (ن) وَلَقَرْتَهَا = وَلَقَدْرَتَهَا (Mulk 67/5)
 - (ن) لَقَ سَمِعَ اللَّهُ = لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ (Ali İmran 3/181)
 - (ن) قَذَ شَغَفَهَا هَيَا = قَذَ شَغَفَهَا هَيَا (Yusuf 12/ 30)
 - (ن) لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ = لَقَصَدَقَ اللَّهُ (Feth 48/ 27)
 - (ن) فَقَدْ شَأَلَ = فَقَصَدَلَ (Nisa 4/36)
 - (ن) لَقَظَلَمَكَ = لَقَظَلَمَكَ (Sâd 38/24)

örneklerinde olduğu gibi. Ebu Amr'in buradaki ve benzeri yerlerdeki idğamlarına Hamza, Kisai, Halef ve İbnü Amir'in birinci ravisi Hîşam' da muvafakat ederler.

80) İbnu'l-Cezeri, Neşr, I, S.390 vd. , Şerhu Tayyibeti'n-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr, 101-104 Dani age, 34-37 , Dimyati, age, 67-74

81) İbnu'l-Cezcri,age, 125

Ancak Hişam Sâd suresindeki (لَقْدَلَمَكَ) ayeti üzerinde hulf ile idgam eder. Yani bir idgamlı bir de idgamsız olarak okur.⁸² Nâfi'nin birinci râvisi Kalûn, İbn Kesir ve Âsim sakîn (د) (dal) harfini hiç bir harfe idgam etmezler. Nâfi'nin ikinci râvisi Vêş sadece (ح) ve (ط) harflerine idgam eder başkalarına etmez.⁸³

B. (ا) Edatındaki (د) 'in Durumu: Ebu Amr sakîn (د) (peltezâl) harfini şu altı harfe idgami eder: (ت, ج, د, ز, س, م)
 (بَرَأَتَعْلَمَنَا = وَادْعَلَنَا) (Bakara 2 / 166) (اِذْتَبَرَنَا = اِذْتَبَرَنَا) (Bakara 2 / 125)
 (اِزْسَنَ = اِذْرَيْنَ) (Zariyat 51 / 25) (اِذْظَلَوْا = اِذْدَخَلُوا) (Enfal 8 / 48)
 (اِشْرَقَنَا = اِذْهَرَفَنَا) (Nur 24 / 11) (اِسْمِعِيلَتَحْمِيرَةَ = اِذْسِمِعِيلَتَحْمِيرَةَ) (Ahkaf 46 / 29)

örneklerinde olduğu gibi.

Ebu Amr'in bu idgamlarına İbnü Amir'in birinci râvisi Hişam' da muvafakat eder. Hamza'nın ikinci râvisi Hallad ile Kisai sakîn (د) (peltekzâl) harfini (ظ) (cim) dışındaki diğer beş harfe idgam ederler. İbnü Amir'in ikinci râvisi İbnü Zekvan sakîn (د) (peltek zel) harfini adigeçen altı harfden sadece (د) (dal) harfine hulf ile idgam eder. (Bir idgamlı bir de idgamsız olarak okur.) Diğer beş harfi tâhkid ile okur.

Hamza ve Halef (د) 'i (د) ve (ت) harflerine idgam etmekte birleşmişlerdir. Geri kalan imamlar (Nâfi, İbnü Kesir, Âsim, Ebu Cafer, Yakub) (ا) 'in sakîn (د) 'ini hiç bir harfe idgam etmeyip izhar ile okumuşlardır.⁸⁴

C. Te'nis (dişilik) (ت) 'sinin Durumu : Fiile bitişik olan dişilik (ت) 'ini Ebu Amr şu altı harfe idgam eder. (ث, ج, د, ز, س, م, ط)

(كَذَبَتْ شَمُودَ = كَذَبَتْ شَمُودَ) (Hâkka 69 / 4)

82) İbnü'l-Cezerî, Şerhu Tayyibetî'n-Nesr, s.: 126

83) İbnü'l-Cezerî, Neşr, s.: 2, 3 ; Şerhu Tayyibetî'n-Nesr, s.: 126 ; Palevi, age., s.: 67, 62, 136, 44, 73, 127, 49, 117 ; Dani, age., s.: 42 ; Dimyati, age., s.: 34

84) İbnü'l-Cezerî, Neşr, s.: 2, 2-3 ; Şerhu Tayyibetî'n-Nesr, s.: 125 ; Palevi, age., s.: 314, 29, 128, 64, 98, 126 , Dani, age., 41-42

- (تَنْجِيْتُ جَلُودُهُمْ = تَنْجِيْتُ جَلُودُهُمْ) (Nisa 4/ 56)
- (حَبَّتْ زِدَنَاهُمْ = حَبَّتْ زِدَنَاهُمْ) (Isra 17/ 97)
- (أَنْزَلَتْ سُورَةً = أَنْزَلَتْ سُورَةً) (Tevbe 9/ 167)
- (هُدِّيْتُ شَوَّابِعُ = هُدِّيْتُ شَوَّابِعُ) (Hac 22/ 40)
- (كَانَ ظَالِمَةً = كَانَ ظَالِمَةً) (Enbiya 21/ 11)

örneklerinde olduğu gibi.⁸⁵

Ebu Amr'in bu idgamlarına Hamza ve Kisai' de muvafakat ederler. Nafi'nin ikinci ravisı Verş bunlardan sadece (ظ) (peltek za) harfine idgam eder. Halef dişilik (ث) 'sini (ث) (peltek sa) dışındaki diğer beş harfe idgam eder. İbnü Amir ise (ص) ve (ظ) harflerine idgam eder. (ث, ز) ve (س) harflerine İbnü Amir'in birinci ravisı Hişam hulf ile idgam eder. Nafi'nin birinci ravisı Kalün, İbnü Kesir ve Asım ise bu altı harfin hiç birisine idgam etmeyip tahlük ile okurlar.⁸⁶

D. (هـ) ve (بـ) (بـلـ) Edatlarında Bulunan Sakin (لـ)(lam) Harfi: Bu edatların lamlarının idgam edildiği harfler sekiz tane olup, şunlardır: (تـ, ثـ, لـ, سـ, حـ, طـ, نـ)

Ebu Amr, (هـ) edatının sakın (لـ)'ını olmak üzere sadece (تـ) harfine idgam edip bunu iki yerde yapar. (هـ لـ تـ) (هـ لـ تـ) (Mülk 67/ 3) (هـ لـ حـ) (هـ لـ حـ) (Hakka 69/ 8) Kisai sakın (لـ)'ları sekiz harfin tamamına, Hamza ise (تـ, ثـ, زـ) harflerine idgam eder.⁸⁷

85) İbnü'l-Cezeri, Şerhu Tayyibeti'n-Nesr.,s.: 127-128 ; Dani, age.,s.: 42-43

86) İbnü'l-Cezeri, Nesr., s.:2, 4-5 ; Palevi , age., s.:137,47,83,67,96,93 ; Dani,age., ; Dimyati,age., s.:34-35

87) İbnü'l-Cezeri, age., s.:2, 6-7 ; Şerhu Tayyibeti'n-Nesr, s.: 128 ; Dani, age., s.:43 ; Dimyati, age, s.:35 ; Palevi, age., s.:136,137

E. Mahreçlerinde Bir Birine Yakinlik Olan Harflerin Durumu: Ebu Amr'in mahreçleri bir birine yakın, birincisi sakin ikincisi harekeli olup da idgam ettiği harflerin sayısı beş olup, şunlardır: (ب, ث, د, ذ, ر)

1. (ب) Harfi: (ب) harfini (ف) ve (م) olmak üzere iki harfe idgam eder.

(إِنَّكُمْ مُتَّخِذُونَ = إِنْ كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ) (Isra 17/63) (قَالَ رَبُّهُمْ فَقَرِئَ (Hud 11/ 42) birinci örnekteki gibi sakin (ب) 'den sonra (ف) harfinin geldiği yerler Kur'an'ı Kerim'de beş yerde olup, Ebu Amr'in buralarda yaptığı idgama Hamza'nın ikinci ravisı Hallat ve Kisai muvafakat ederler. Sakin(ب)'nin (م) 'e idgam edildiği ikinci örnekte Ebu Amr'a İbnü Kesir'in ikinci ravisı Kunbül, Asım, Kisai ve Yakup muvafakat ederler.⁸⁸

2. (ث) Harfi: (ث) harfini (ث) ve (د) harflerine idgam eder.

(يَلْهَدَ اللَّهُ = يَلْهَدُ اللَّهَ) (A'raf 7/ 176) Ebu Amr'in buradaki idgamına Nâfi'nin ikinci ravisı Verş, İbnü Kesir, Hişam ve Ebu Cafer dışındaki diğer imamların hepsi muvafakat eder. (لَيْشَ = لَيْشَ) (Bakara 2/ 259) Burada ise Ebu Amr'a İbnü Amir, Hamza, Kisai ve Ebu Cafer muvafakat etmişlerdir.

3. (ذ) Harfi: (ذ) harfini (ث) ve (ذ) harflerine idgam etmiştir.

(مَنْ يُرِدْ شَوَابَ = مَنْ يُرِدْ شَوَابَ) (Ali İmran 3/ 145)
(كَفَيْعَصَادِكَرْ = كَفَيْعَصَادِكَرْ) (Meryem 19/ 1-2)

Birinci örnekteki durum Kur'an'ı Kerimde iki yerde olup, ikiside aynı ayettedir. Ebu Amr'in buradaki idgamına İbnü Amir, Hamza, Kisai ve Halef muvafakat ederler.

88) İbnu'l-Cezeri, Neşr, s.:2, 8-11 ; Palevi , age., s.:88,70

İkinci örnekteki durum Kur'an'ı Kerimde bir yerde olup, burada da yine aynı kişiler Ebu Amr'a muvafakat ederler.

4. (﴿) (peltek zâl) Harfi: (﴿) harfini (ﴽ) harfine idgâm eder ve bunun iki hali vardır.

a. (﴿) harfinden önce (ﴽ) harfinin bulunması durumunda Ebu Amr'a İbnü Kesir, Asım'ın ikinci ravisı Hafs ve Yakub'un birinci ravisı Ruveys dışındaki diğer bütün imamlar muvafakat eder.

(﴿ ﴽ ﴽ = ﴿ ﴽ) (Bakara 2/51) gibi.

b. Eğer sakin (﴿) harfinden önce (ﴽ) dışında başka bir harf gelecek olursa sadece Hamza, Kisai ve Halef muvafakat eder.

5. (﴾) Harsi: Sakin (﴾) harfinden sonra (ﴽ) harfi gelecek olursa idgâm eder. (﴾ ﴽ ﴽ ﴽ ﴽ ﴽ Meryem 19/ 65)örneğinde olduğu gibi. Ebu Amr'ın dışında kimse bu ve benzeri yerlerde idgâm etmez. Yalnız Ebu Amr'ın birincisi ravisı Duri kendisinden bir de idgamsız olarak okuyuşunu rivayet etmiştir.⁸⁹

VIII. FETH, İMALE VE TAKLİL KONUSU

Feth'in, okuyucunun harfi ağızı açık bir şekilde telaffuz etmesi, imalenin ise fethanın kesraya, (﴿) (elif)'in (ﴽ) (ya)'ya yaklaştırılarak okunması olduğunu daha önce belirtmiştik. Taklil ise feth ile imale arasında bir telaffuzdur. İmalede

⁸⁹⁾ İbnu'l-Cezeri, Neşr, c.2, s.:8-17 ; Şerhu Tayyibeti'n-Neşr, s.:129-133 ; Dani, age., s.:41-45 ; Dimyati , age., s.:36-39 ; Palçvi, age.,s.: 6236-37,43,87,23,97,89

olduğu gibi kesreye yakın bir okuyuşla olmayıp fetha ile kesre arasında fethaya yakın bir telaffuzdur. Taklilin bir diğer adı da (بَيْنَ) (beyne) dir.⁹⁰

Ebu Amr kendisinden sonra meksur ve kelimenin son harfi olarak (و) 'nın geldiği her (إِلِي) (elif)'i imale ile okur. (بَيْنَنَا وَبَيْنَ طَارِقٍ) (Ali İmran 3/ 75) kelimelerinde olduğu gibi. Ebu Amr'ın bu imalesine Kisai'nin ikinci ravisı Duri' de muvafakat eder. Vers ise böyle yerlere taklil ile, diğer imamlar tâhkik (feth) ile okurlar.

Sure başlarında bulunan heca (أَعْجَمِيَّا) / (أَعْجَمِيَّا) harflerinden Ebu Amr'in imale ve taklîl yaptığı yerler vardır.

A. (إِلِي) 'ların ve (إِلَيْهِ) 'nın (و) 'ları: Ebu Amr'in bu (و) 'lar üzerinde imalesi olup, İbnü Amir, Asım'ın birinci ravisı Ebu Bekir Şu'be, Hamza, Kisai ve Halef'de kendisine muvafakat ederler. Vers bu (و) 'lar üzerinde taklîl yapar.

B. (كُفِيَّعَصْ) (كُفِيَّعَصْ) (Meryem 19/ 1) ve (أَبْلَغَ) (Taha 20/ 1)'da (أَبْلَغَ) 'ler üzerinde imale yapar.

C. (حَمَّ) 'lerin (حَمَّ) 'larını taklîl ile okur.

Ebu Amr ayrıca kendisinden sonra (يَا) (ya)'nın geldiği her (و) (ra)'yı imale ile okur.

(أَسْرَى) (Isra 17/ 1) (كَرْتَى) (En'am 6/90)
 (فَعْلَى) vezninde (فَعْلَى) (Meryem 19/ 12) (فَعْلَى) vezninde
 (فَدَرَى) (Bakara 2/ 282) (فَدَرَى) vezninde (فَدَرَى) (Ra'd 13/ 29) gibi olan kelimelerde Ebu Amr beyne / taklîl yapar. Bu taklillerde Vers' de Ebu Amr'a muvafakat eder. Hamza, Kisai ve Halef ise imale yaparlar. Bu son üçü imaleyi en fazla yapan imamlardır.

90) İbnü'l-Cezeri, age., s.: 136

Ebu Amr ayrıca (كَافِرٌ) ve (أَكْلًا خَرِبَنْ) kelimeleri ister marife ister nekre olarak gelsin imale ile okur.⁹¹⁾

IX. ÇEŞİTLİ KONULAR

Ebu Amr, vakıf halinde iken üzerinde durduğu kelimenin son harekesini revm ve işmam yaparak belirtmeyi caiz görmüştür.⁹²

Kur'an hattının kendine has özellikleri vardır. Bazı müfred, müennes isimlerin sonundaki kapalı olarak yazılan müenneslik(مُعَنِّس) 'leri Kur'an'ı Kerim'de bazı kelimelerde açık (ت) şeklinde yazılmıştır. (إِنْجَرَات), (أَنْجَرَات) gibi.⁹³ Kur'an'ı Kerimde daha buna benzer okunuşundan farklı yazılmış kelimeler vardır.⁹⁴ Ebu Amr böyle açık bir şekilde yazılmış müennes (ت). (تا) 'larının üzerinde vaksederken onları (هـ) (hâ) olarak okuyarak durmuş onun bu okunuşuna Kisai, İbnü Amir ve Ya'kub' da muvafakat etmişlerdir.⁹⁵

Ebu Amr, kendisinden sonra fetha ile harekeli hemzenin geldiği her (ى) (yâ) harfini fetha ile okur. (إِنْتَ أَعْلَمُ = إِنْتَ أَعْلَمُ) (Bakara 2/33) gibi. Bu okunuşuna Nafi, İbnü Kesir ve Ebu Cafer' de muvafakat eder.

Ebu Amr, kendisinden sonra esre ile harekeli hemzenin geldiği her (ى) (yâ) harfini de setha ile okur. (صَيْئِ إِلَّا = صَيْئِ إِلَّا) (Bakara 2/249) gibi. Bu ve benzeri yerlerde Nafi' de muvafakat eder.⁹⁶

91) İbnu'l-Cezeri, Neşr, c. 2, s.:66 vd. ; Şerhu Tayyibet'i'n-Neşr, s.: 142-145 ; Dani , age., s.:46-52 Dimiyati , age., s.:98-105 ; Palevi ,age., s.: 42,81,55,88,39,76

92) İbnu'l-Cezeri, Şerhu Tayyibet'i'n-Neşr, s.: 171 ; Dani , age., s.: 58-59

93) Duhan 44/ 43 ; Tahrîm 66/ 9,12

94) Zerkânî, age., s.:362 vd.; İbnu'l-Cezeri, Neşr, c.2, s.:128-130

95) İbnu'l-Cezeri, age.,s.:128-130; Şerhu Tayyibet'i'n-Neşr, s.. 172-173 ; Dani , age., s.:60

96) Dani , age., s.:63-65 ; Palevi ,age., s.:21,36

Ebu Amr, kendisinden sonra (ال) takısının geldiği (ي) (yâ) harflerini Kur'an'ı Kerim'de sadece iki yerde sükun ile, diğerlerini fetha ile okur.

(يَأْبِيَادِيَ الْذِيَّنَ = يَأْبِيَادِيَ الْذِيَّنَ) (Ankebut 29/ 56 ; Zümer 39/53)

Hamza böyle yerlerin tamamında (ي) (yâ) harfini sükun üzere okur.⁹⁷

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler Ebu Amr bin Alâ el-Mazini el-Basri(ö.h.154)'nin kiraatının kaide altına alınmış özellikleridir. Bunun yanında diğer kiraatlarda olduğu gibi Ebu Amr'in kiraatında da kaide altına sokulamayan, ancak tek tek öğrenmek suretiyle bellenebilecek, Kur'an'ı Kerim'in diğer yerlerindeki uygulamalarından farklı bir şekilde okuduğu kelimeler mevcuttur.⁹⁸ Daha önce de belirttiğimiz gibi kiraatlar dirayete değil rivayete dayanır. Bundan dolayı Kur'an'ın kiraatlarını, bize kadar ulaştığı ve kitaplarımıza kayıtlı olduğu şekli ile uzman bir hocanın ağızından görerek ve duyarak öğrenmek gerekir.

97) Dani , ago., s.:66 ; Palevi , ago., s.:119

98) Buna bir örnek vereceğ olursak, Ebu Anr, kendisinden sonra takısının geldiği (yâ) lardan yukarıda belirttiğimiz gibi sadece ikisini fetha ile okumuş diğerlerini sakin olarak okumuştur. Enbiya suresi 105. ayetindeki (عَبَادَى الصَّالِحُونَ) ibaresini (يَأْبِيَادِيَ الْذِيَّنَ) şeklinde (ي) (yâ) harsını fetha ile okumuştur. Burada Ebu Amr'in daha önce de nakletmiş olduğumuz sözünü tekrar edelim. "Eğer adecc rivayet yoluyla geleni okuyor olmasaydım şu harfi şöyle şu harfi de söylec okurdum." (İbnu'l-Cezeri, Gayetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra c.1, s.:290

SONUÇ

Yedi harfle ilgili hadisi şerifler tevatür derecesine ulaşmış olup sahili hadis kaynaklarında yer almaktadır. Yedi harfin mahiyeti ile ilgili pek çok görüş ortaya atılmıştır. Ancak söz konusu rivayetler bunun Kur'anın okunması ile ilgili olduğunu açık bir şekilde bize göstermektedir. Yedi harf *Məşhur* ve mütevatır yedi kiraat demek değildir. Kiraatlarla ilgilenmiş, eser yazmış alimlerin hiç birisi de yedi harf yedi kiraattır dememştir. Bu görüşün Kurraya nisbet edilmesi büyük bir hatadır. Yedi harfi, bazı alimlerimizin kendilerinin tesbit ettikleri yedi vecih şeklinde izah etmek yerine – ayet ve hadislerde de örnekleri olduğu üzere – çokluk ifade eden bir lafız olarak kabul etmek daha uygun olacaktır. Bu görüş, yedi harfin meşru kılınmasındaki kolaylık sağlama prensibi ile çatışmadığı gibi yönetilebilecek tenkitlere karşı diğerlerinden daha salim bulunmaktadır. Yedi harfle ilgili farklılıklardan ancak bir kısmı Hz. Osman (r.a.)'nın çoğallığı mushaflar üzerinde gösterilebilmiştir. Takdim – te'hir, ziyade –noksan gibi kimi vecihler gösterilmemiştir. Yani, Mushafın hattı yedi harften ancak bir kısmını içermektedir. Dolayısıyla mevcut kiraatler yedi harfin tamamını değil, bir kısmını oluşturmaktadır. Kur'an dan maksat lafız ve mana birlikteliği olduğundan şartlarını taşıyan kiraatları Kur'an olarak değerlendirmek durumundayız. Kiraatler Rasüllullah (s.a.v.)'den duymaya dayanır başka türlü Kur'an okunamaz. Bunun için sahabe aralarında çıkan ihtilaflı çözmek maksadıyla Rasüllullah (s.a.v.)'e müracat ediyorlardı.

Kur'an Rasülullah (s.a.v.)'ın emri ile dha iner inmez yazdırıldığı gibi Sahabe tarafından da ezberleniyor ve okunuyordu. Kur'anın okunması (kiraatı) ve okutulması konusunda bazı sahabiler öne çıkmıştı. Tabiinden ve daha sonrakilerden de kendilerini Kur'anın kiraatına vermiş ve bu şekilde meşhur olanlar olmuştur. Tedvin dönemi ile kiraatler kişilere nisbet edilerek kitablara yazılmaya başlanmış ve kiraatları yedi kiraat olarak ilk defa İbn Mücahid (ö.h. 324) tesbit etmiştir. İbn Mücahidin tesbit ettiği yedi imama sonradan üç imam daha ilave edilmiş ve bunların kiraatları "onkiraat" olarak şöhret bulup yaygınlaşmıştır.

Kiraatlar senetleri açısından mütevatır, meşhur, ahad, şaz, mevzu, müdrec gibi kısımlara ayrılmışlardır

Kur'anın tefsirinde kiraatlara hep müracat edilmiştir. Kiraat farklılıklarından birbiri ile çelişki doğurmayan mana farklılıklarını ortaya çıkmıştır. Özellikle kimi kapalı lafızların anlaşılmasına kiraatlarla mümkün olmuştur.

Kiraatlara karşı tavrı olumsuz olanlar öteden beri olagemiştir. Bunlar kiraatların ictihad mahsulu olduğunu ileri sürümüşlerdir. Ancak Sahabe arasında geçen olaylar kiraatların ictihadi olmadığını bize göstermektedir. Son iki asırda kiraat karşılarına mustesrikler (doğu bilimci) de katılmış ve hayli etkili de olmuşlardır. Onlar kiraatların kaynağı olarak noktası ve harekesi olmayan Mushaf hattını göstermişler, Kur'anın yazı ile olmasından ziyade ezbere dayalı olarak naktedilegeldiği gerçekini görmezden gelmişlerdir. Ebu Amr bin Alâ (ö.h.154) Arap dilinde olduğu gibi Kur'an kiraatında da büyük bir payeye sahip olup ihtiyarda bulunan kiraat alimlerindendir. Onun farklı okuyuşları diğer imamlarda olduğu gibi rivayete dayanmakta ve dil açısından izahları bulunmaktadır. O, kiraatla ilgili olarak "Eğer sadece rivayet yolu ile bana geleni okuyor olmasaydım

şu harfi şöyle şu harfi de şöyle okurdum” diyerek kıraatların kaynağının Arap dilinin kaideleri ve ya ictihad olmadığıni ifade etmiştir.

Kıraatı yedi kıraatın içinde olup mütevatirdir. Kıraatının bilhassa idgam uygulamaları dikkati çeker.

BIBLIOGRAFYA

Kur'anı Kerim

Ahmet Cevdet Paşa, Kısas'ı Enbiya ve Tevarihi Hulefa, Dergah Ofset, Tesisleri,

İstanbul, 1997

Abdulhadi el-Fazlı , el-Kıraatü'l Kuraniye , Daru'l - Kalem , Beyrut, 1985

Bazül Muhammed, el-Kıraat ve Eseruha fi't-Tefsir ve'l-Ahkam Darü'l-Hibra, Riyad,
1996

Berki Ali Hımmet, Keskioglu Osman, Hz.Muhammed ve Hayatı, D.I.B. yayınları

9.baskıAnkara tsz..

Buhari Muhammed bin İslmail , Sahihu'l-Buhari (el-Camiü's-Sahih) 1315, (I-VIII)

Çetin Abdurrahman , Kur'anın İndirildiği Yedi Harf , İslami Araştırmalar , sayı :3 ,

Ocak , 1987

Danışman Zuhri, Büyük İslam Tarihi, Zuhri Danışman Yayınevi, İstanbul, tsz.

Dani Ebu Amr Osman bin Said , Kitabü't Teysirfi'l- Kıraati's-Seb'i , Devlet Matbaası,
İstanbul , 1930

Dimyati Ahmet bin Muhammed , İthafu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Arbaati Aşer,
Matbaa-i Amire, İstanbul, R.1285

Dirasat , III. Sayı , Amman, 1985

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Heyet, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986

Ebu Ali el-Farisi, el-Hucce li'l-Kıraati's-Seb'i, Darü'l-Me'mun

Ebu Bekir el-İsbehani, el-Mebsut fi'l-Kıraati'l-Aşr, Matbaat-ü Mecma-i'l Lügati'l-
Arabiyye, Dimeşk, 1980

Ebu Cafer Ahmet bin Ali el-Ensari, Kitab-ul İkna' fi'l Kıraati's-Seb'i, Merkezü
Buhusi'l- İlmi ve İhyai't Turasi'l İslami, Mekke, tsz

Ebu Davud Süleyman bin Eş'as , Süneni Ebi Davud, 1340

Ebu Şame Abdurrahman bin İsmail, İbrazü'l-Meani min Hırzi'l-Emani, Matbaat-ü
âfa el-Babi, Mısır, 1982

----- el- Murşidü'l Veciz İla Ulumin teteallaku bi'l - Kitabil- Aziz (Tah
ikulaç, Daru's- Sadr Beyrut , 1975)

Ebu Zur'a Abdurrahman bin Muhammed, Tah., Said el Afgani, Müessesetü'r Risale,
it, 1984

El Müncit fi'l Lügati ve'l Alam , (I-II), Heyet, Beyrut , 1982

Enderabi Ahmed bin Muhammed , Kiraatü'l Kurrai'l Ma'rufin bi Rivayati'r-Ruvati'l-
urin., 2. Baskı, Tahkik, Dr.Ahmed Nasif el Cenabi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985

Firuzabadi, Muhammed bin Yakup el- Kamusu'l Muhit[ter.Asimefendi ö:m.1819, İST.
-1305 (I-IV)]

Goldziher Ignaz (1921), Mezahibüt- Tefsiril-İslami(Dr. Abdulhalim en- Neccar ter.) ,

Itr Hasan Ziyaeddin, el-Ahrufu's-Seb'a ve Menziletü'l-Kıraati
,Daru'l-Beşairi İslamiyye, Beyrut, 1988

İbnu'l-Cezeri Muhammed bin Muhammed İbnu'l-Cezeri, Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr,
iat-ü Mustafa Muhammed, Mısır, trs.

Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr Matbaat-ü Mustafa el-Babi, Mısır, 1950

Gayetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932

İbn Ebi Davud Sicistani, Kitabü'l - Mesahif , (Tah. Dr. Arthur Jeffery,Rahmaniye
Mısır , 1936

İbnu'l Enbari Ebu'l Berekat , Nüzhetü'l Elibba fi Tabakati'l Üdeba, Tahkik Muhammed Ebu'l Fazl, Daru Nahdati Mısır, Kahire, 1967

İbnu'l Esir İzzeddin, Üstü'l Ğabe fi Marifeti's Sahabe, (1-7, Tahkik Muhammed İbrahim el Benna-Muhammed Ahmed Aşur, Kahire, 1970

İbn Hacer el Askalani Tehzibü't Tehzib,Darus Sadr, Beyrur, tsz.,

-----Fethü'l Bari , Daru'l Marife , Beyrut , tsz.

-----Takribü't Tehzib , Daru'l Marife, Lübnan, 1975

İbn Haleveyh , el Hucce fi'l Kiraati's Seb'i, Tahkik Abdul Al Salim , Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1996

İbn Hibban El Hafız Ebu Hatim Muhammed , Kitabü's Sikat , Matbaatü Meclis, Dairatü Maarif, Hindiistan, 1980

İbn Kuteybe Ebu Muhammed Abdullah bin Müslim , el Maarif,2.Baskı, Daru'l Maarif, Mekke, 19969

İbnü'n Nedim Muhammed bin İshak , el Fihrist , elMatbaartü' Rahmaniye, Mısır, 1348

İslamoğlu Mustafa , İslam Tefsir Ekoller (Mezhibü't - Tefsiri'l - İslami terc. Denge yay. İST. 1977)

Kadi Abdülfettah , el Kiraat fi Nazarı'l -Müsteşrikin ve'l Mulhidin , İslami Araştırmalar Merkezi Mısır, 1972

Karaçam İsmail, Kur'an'ı Kerim'in Nüzülü ve Kiraati, Nedve Yayınları, Konya, 1974 Kayapınar Durmuş Ali , Saldırılar Karşısında Ebedi Mucize Kur'anı Kerim , İlahiyat Fak. Tefsir Problemleri Ders Notları , 1995 , Konya

Kevseri Mehmed Zahid , Yedi Harf Nedir, Ter. İsmail Karaçam , Diyanet Dergisi , c.XCII, sayı 3, Mayıs-Haziran, 1978

Kifti Ali bin Yusuf , İnbahu'r Ruvad Ala Ebnai'n Nuhat , Matbaatü Daru'l Kütüb,

Kahire, 1973

Koçyigit Talat , Hadis Tarihi , TDV Yay., Ankara , 1997

Kurtubi Ebu Abdillah Muhammed bin Ahmed el-Kurtubi, el-Cami li Ahkami'l-Kur'an,
'l-Kütubi'l-Arabiyye, Mısır, 1967 (I-XX)

Mecelletü'l-Ezher, 52/2, Kahire, 1980

Mecelletü't-Da'veti'l-Islamiyye, III.sayı, 1986

Mevsili Abdulah bin Mahmud , El- İhtiyar li Ta'lili'l - Muhtar, Çağrı Yay. İST.
dani Abdulgani el - Guneymi , El-Lülab fi Şerhi'l Kitab

Darü't- Türasi'l- Arabi , Beyrut , 1996

Miras Kamil, Sahih'i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, D.I.B.
ları, Ankara, 1980

Muhaysin Muhammed Salim, el-Mühezzeb fi'l-Kıraati'l-Asır, Mısır, 1969

el-İrşadatu'l-Celiye fi'l-Kıraati's-Seb'i, Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, Mısır,

Muslim el-Camii's-Sahih, Matbaa-i Amire, İstanbul, R.1330

Mutçalı Serdar, Dağarcık (Arapça-Türkçe Sözlük) Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995

Nesefi Ebu'l Berakat, Tefsiru'n Nesefi (I-IV), Eda Neşriyat, İstanbul ,1993

Nevevi , Muhyiddin Şerhu Sahih Muslim, 5, 100

Palevi Abdulfettah, Zübdetü'l-İrfan, Hilal Yayınları, İstanbul, tsz.

Salahaddin Hasan , Mecelletü'd Dare , Daru'l Melik Abdulaziz , Suudi Arabistan sayı:4,

Subhi Salih , Dr. Mebahis fi Ulumi'l - Kur'an (terc. M.Said Şimşek , Kur'an İlimleri ,
ay. Konya ,1994)

Suyuti Celaleddin es-Suyuti , el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an , Mektebetü's-Sekafiyye,
, 1973

Şahin Abdüssabur, Eserü'l-Kıraat fi'l-Asvat ve'n-Nahvi'l-Arabi, Mektebetü'l-Hancı,
kahire, 1987

Tirmizi Ebu Isa Muhammed bin Isa et-Tirmizi, Sünenu't-Tirmizi, Çağrı Yayınları,
İstanbul, 1981

Yakut, Mu'cemü'l Üdeba, Daru İhyai 't Turasi'l Arabi, Beyrut, tsz.

Yazır M.Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İST, tsz

Yemani Abdulbaki, İşaratü't Tayin Fi Teracimi'n Nühat ve'l İlügaviyyin, Tahkik,
Abdulmecid Deyyab, Dairatü Buhusi Melik Faysal, Riyad, 1986

Zehebi Şemsüddin Abdullah bin Muhammed ez-Zehebi, Ma'rifetü'l Kurrai'l-Kibar ala't
Tabakati ve'l-A'sar, (Tahkik, Tayyar ALTIKULAÇ) TDV. İSAM Yayınları, İstanbul, 1995 (I-
IV)

-----el İber fi Haberi Men Ğaber, Tahkik Muhammed Said Zağlul, Daru'
Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, tsz.,

Zehebi Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Daru'l-Kalem,
Beyrut, tsz. (I-II)

Zerkani Muhammed Abdülazım Zerkani, Menahilü'l-İrfan, Matbaat-ü Isa el-Babi, Mısır,
H.1361

Zerkeşi Bedrüddin, El Burhan fi Ulumi'l Kur'an, Daru İhyai Kütübi'l Arabiyye, Mısır,
1957

Zuhayli Vehbe, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, Ter:Kurul, Risale Yay., İstanbul, 1994